tarih VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

HAZİRAN 1995 138
İLETİŞİM YAYINLARI
KDV DAHİL 125.000 TL

tarih VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

HAZİRAN 1995 • CİLT 23 • SAYI 138

5 *Orhan Koloğlu*
Ali Suavi ile İngiliz "Türk ve İslâm Dostları"

11 *Eser Tutel*
Çocukluğumun Beyoğlu Sinemaları

20 *Muhlis Ergin*
Usturlab

24 *Yeşim Işıl-Ülman*
Kloroformun İlk Kez Cerrahide Uygulanması

27 BİR MARŞ
"Vatan Marşı"

28 KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
Kahire'de Basılan Millî Mücadele Halk Resimleri

30 *Tunca Varış*
Bitmez Günlerin Dostu

35 *Mustafa Duman*
Geleneksel Türk Yorgancılık Sanatı

42 *Yavuz Selim Karakışla*
Emek Tarihinden Sayfalar

47 *Tirebolulu H. Alparslan*
Trabzon İli Lâz mı, Türk mü?

55 *İhsan Süreyya Sırma*
Melek Tavus ve Âdab-ı Tenkid

28 SERGİ/SEMPOZYUM
Tarihe Yeniden Bakış ve Tarihin Kaynakları

"Diloğlanları ve Tercümanlar"

58 KİTABİYAT
Bünyamin Saraç
İzmir Hatıraları
Ender Bedisel
Maliyeci Cavid Bey'in Mukadderatı

64 KİTAP DAĞARCIĞI

KAPAK: 1720 yılında yapılan bir şenlikte yorgancılar, ayakkabıcılar, aktarlar, tüccarlar geçit resminde. (**Surname-i Vehbi**'den)
ARKA KAPAK: Bir halk resminde Anadoluhisarı. (Robert Anhegger Koleksiyonu)

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Yaz geldi!.. Eskinin başyazarları, köşe yazarları her mevsim başında, ellerine kalemi kâğıdı alıp, gelen mevsimin nimetleri üzerine satırlar döktürürdü. Doğduğum şehirde, benim de ilk "gazetecilik" denemelerini yaptığım mahalli gazetenin sahibi ve başyazarı rahmetli Emin Amca da, her yıl ilk kar yağdığında yazdığı yazının giriş cümlesi olan ve adetâ ezberlediğimiz "şirin beldemiz beyaz şalına büründü" deyişiyle, dönemin başyazarlığının kurallarına uvardı.

Hâlâ unutamadıklarım ise yazları yırmı odalı evin serin köşelerinde okuduğum Refik Halid'in. Refi Cevad'ın mevsimleri karşılayan yazılarıydı. Hele Refik Halid'in kayısıdan çileğe, kirazdan üzüme uzanan çeşni cümbüş içinde meyveler üzerine yazdığı yazılar, bugün artık anılmayan güzel Türkçe örnekleri olarak genç okurlarımızın bilmediği yerlerde duruyor...

Bir de, Abdülhak Şinasi... Bu sayımızda dostumuz Dr. Mustafa Duman'ın yorgancılık üzerine yazısını okuyunca; Hisar'ın yıllar önce "Geçmiş Zaman Eşyaları" arasına yerleştirdiği yorganlar için yazdığı ve hâlâ hafızama kazınmış güzelim yazısını Duman'ın makalesinin arasına çerçeve olarak yerleştirmeyi görev saydım.

Bu sayının diğer yazılarına gelince; Orhan Koloğlu bir süre önce yayınevimiz tarafından yayımlanan Hüseyin Çelik'in Ali Suavi ile ilgili kapsamlı araştırması vesilesiyle Suavi'nin İngiliz, "Türk ve İslâm Dostları"na değiniyor. Eser Tutel ise anılarına devam ederken, eski Beyoğlu sinemalarını konu ediniyor. Sayın Tutel'in bu yazıları, sonunda kalınca bir kitaba mı gidiyor, bilinmez...

Deniz Müzesi Müdürü Sayın Muhlis Ergin'in yazısı ise müzede bulunan bir usturlaba ait. Genç araştırmacı Yeşim Işıl-Ülman, Mekteb-i Tıbbiye'de kloroformun ilk kez cerrahide uygulanmasını ilginç belgelerle konu ediniyor.

İflah olmaz bir sigara ve "duhan dostu" Tunca Varış, bu kez de asker sigaralarını konu ediniyor. Tütün alışkanlığım olmadığı için pek bilmem ama sanırım sigara ithalinin olmadığı yıllarda tiryakiler için Silahlı Kuvvetler sigarası içmek, sosyal bir imtiyazdı. Yanlış anlaşılmasın, bunu sadece tütünü iyi olduğu için belirtiyorum. Yoksa, tiryakilerimizi her askerî darbe döneminde askerî sigaraları içerek, dumanlarını yüzümüze savuran demokrasi karşıtlarına benzetme gibi bir niyetim olamaz!..

Bu sayıda ilgiyle okuyacağınız bir kısa broşür var. 1921'de Tirebolulu Hüseyin Alparslan'ın kaleme aldığı "Trabzon İli Lâz mı, Türk mü?" başlıklı yazıyı dostumuz Gündağ Kayaoğlu yeni harflere çevirdi. Bu arada broşürde yeralan Farsça bir şiiri çevirerek, mealini yazan Sayın Hüseyin Hatemi ile Trabzon kartpostallarını sağlayan Kayaoğlu'na teşekkürü bir borç sayıyoruz.

Bu sayımızda "Emek Tarihinden Sayfalar" başlığı altında yeni bir köşe açıyoruz. Genç dostumuz Yavuz Selim Karakışla'nın hazırladığı bu sayfalar aralıklı olarak yayınlanacak. Bu sayıda beş sayfa ayırdığımız bu ilginç diziye daha sonra iki veya üç sayfa yer vereceğiz. Yine bu sayıda "Zorunlu Bir Cevap" başlığı altında Sayın İhsan Süreyya Sırma'nın, Sayın Turgut Akpınar'ın yazısında yeralan bazı hususlara verdiği cevabı okuyacaksınız. Aslında bu tartışmanın İslâm Ansiklopedisi (MEB Yayını) editörlerinin hatası sonucunda doğan bir yanlış anlama üzerine kurulduğunu da belirtelim.

Sergi ve sempozyum sayfalarında biri gecikmiş, diğeri ise çok yeni iki haberimiz var. Gecikmiş sempozyum haberimiz Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü ile Türkiye Toplumsal Tarih Araştırmaları Vakfı'nın (TÜSTAV) birlikte hazırladıkları "Tarihe Yeniden Bakış ve Tarihin Kaynakları", en yeni haberimiz ise Fransa Büyükelçiliği'nin bir hafta önce açmış olduğu "Diloğlanları ve Tercümanlar" sergisi üzerine. Kitabiyat sayfalarımızda "İzmir Hatıraları" ve "Şiar'ın Defteri" kitapları üzerine yazılar var. Kitap Dağarcığı'nı yine Murat Koraltürk hazırladı.

Geçen ay hazırlamış olduğumuz "Çingeneler" dosyası çok ilgi gördü. Özellikle Edirne'den gelen dergi talebi, bizi olduğu kadar dağıtıcıları da şaşırttı. Darısı diğer sayılarımıza... Yeri gelmişken, bir süredir hazırlanmakta olan CHP Dosyası'nın da tamamlanmak üzere olduğunu belirteyim.

Yeniden buluşmak umuduyla...

OKURLARDAN MEKTUP

Çingenelerden Barlas'ın "asfalt"ına

Tarih ve Toplum'un Mayıs sayısında yeralan ve Osmanlı'dan bugüne kadar Çingenelerin sosyal konumları, yaşayışları ve müzikleri üzerine hazırlanmış dosyayı severek okudum ve çok beğendim. Aslında derginin zaman zaman Türkiye'de yaşayan benzeri sosyal gruplar, etnik azınlıklar üzerine dosyalar hazırlaması çok iyi bir düşünce. Bu hem dergiye bir canlılık getirecek, hem de okurlarla ilişkinin yaygınlaşmasını sağlayacaktır.

Mayıs sayısında yeralan yazılar arasında Sermet Muhtar Alus'un o güzelim yazısı, bana gazete sütunları arasında yeralan ve bugünkü okuyucuların bilmediği onlarca yazıyı hatırlattı. Bugün, bir dönemin köşe yazarları gibi Türkçe'ye, geçmiş kültüre hâkim, siyasetin ve ekonominin yanısıra günlük hayatın renkli ayrıntılarını da konu edinen ve hele hele bunu tatlı üslûbuyla anlatan -bir iki yazar dışında- gazeteci kalmadı. Çoğu kendilerine ayrılan koca koca sütunlarda fındık kabuğunu doldurmayan, cehalet dolu satırlar döşenip, bir şeyler yaptığını sanıyor. Örnek mi? Geçenlerde çok ünlü bir yazar ve TV yorumcumuzun eşinin kimbilir kaç yıllık halk türküsü olan ve Halil ile Güssüm adlı iki gencin aşkını konu edinen, halk arasında "Çökertme" adıyla bilinen ağıtta bir yer adı olarak geçen Aspat'ı "asfalt" diye yazıp, Bodrum'un gerçekten türküde geçtiği gibi (!) her tarafı asfalt bir tatil beldesi haline geldiğini yazıyordu... Ama bu bir değil ki, aynı yazarımız geçenlerde de ünlü "Amerika'yı yeniden keşfetme" deyimini de, "ABD'yi yeniden keşfetme" biçiminde olarak yazmıştı.Yazık ki, ne yazık!.. Şimdi, bu çok bilgili hanımefendinin, bir zamanların papyonu ile tanınmış gazeteci ve siyaset adamı olan kayınpederinin kemikleri yattığı yerde sızlamaz mı? Ama ne yapalım, bunlara bu sütunları açan gazete yönetmenleri, sahipleri düşünsün.

Laf Çingenelerden açılmıştı. Fazla uzatmayayım. Mektubuma ek olarak sunduğum üstad Refi Cevad Ulunay'ın *Milliyet*'te yayınlanmış "Sulukule" başlıklı yazısını basarsanız iyi olacak. Bu sayede şimdi aynı gazetede "Aspat"ı "asfalt" diye yazagelen hanımefendinin dikkatini çeker, biraz hizaya gelmesini, kitap karıştırmasını sağlarız.

Mümin BOYER / İSTANBUL

tarih ve toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

HAZİRAN 1995

CİLT 23 • SAYI 138

ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Erol Şadi Erdinç, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Comell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, Ilber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**

UYGULAMA
Çiğdem Dilbaz

DÜZELTİ **Yetvart Danzikyan**

FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**

OFSET HAZIRLIK **Ağaçkakan Ltd. Şti.**
Tel. 516 82 80 - 516 07 59

BASKI **Ayhan Matbaası**

DAĞITIM **İletişim Pazarlama A.Ş.**

■

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.

GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. 516 22 60 Fax: 516 12 58

ANKARA Konur Sok. 24/4 Yenişehir 06640 Tel. 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak Tel: 484 90 42

ABONE KOŞULLARI

Yurtiçi
Yıllık: 1.250.000.- TL
6 aylık: 625.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl
Amerika 72 $/yıl
Avustralya 84 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 125.000.- TL

Mümin BOYER / İSTANBUL

O KURLARDAN MEKTUP

Sulukule

Gazetelerde Belediyenin âni bir kararla meşhur Sulukule'yi boşaltmakta olduğunu okudum, bu karara birkaç noktadan itiraz edeceğim. Evvelâ bu kışta kıyamette koca bir mahalle halkı sokağa atılmaz. Sonra Sulukule gibi gülmek, güldürmek, eğlenmek ve eğlendirmekte me'lûf bir kavim, yer gösterilmeden kapı dışarı edilmez. Ben çingeneleri severim.

Sal Keşti-i-umûruna bahr-î-tevekküle
Aç badbân-ı-himmeti yan gel de zevke bak

(İşlerinin gemisini tevekkül denizine koyuver, himmet yelkenini de açınca, yan gel de zevke bak)

Beytini kendilerine "hayat rotası" yapan bu çalışkan ve zekî millet böyle bir muameleyi hiçbir zaman hak etmemişlerdir.

Çingeneler, bu memleketin zevk erbabına hizmet ederler. İlkbahar geldi mi? hepsi allı güllü entarilerini savurtarak, baş örtülerini yelpirdeterek kır çiçekleri gibi yeşil çayırların üzerine yayılırlar:

Çiçeği takmış yandan,
Severim seni candan,
Boşan da gel alayım,
Seni miskin kocandan.

türküsüyle kerize başladılar mı, insanda ne gam kalır, ne kasavet!

Çingeneler, Cengiz istilâsı üzerine Hindistan'dan hicret etmişler ve o gündenberi bir yerde yerleşmemiş, göçebeliği tercih etmişlerdir. Bizdekiler yerlidir. Asıl Tzigan denilenleri Romanya'da, Bohemya'da yaşarlar. Kendilerine mahsus kanunları ve kralları vardır ki otorite nişanesi mahmuzdur. Ancak reisleri altın mahmuz takar, diğerleri mertebelerine göre gümüş, vakfon, çelik ve demir mahmuz kullanırlar.

Çingenelerin musikiye büyük istidatları vardır.

Ben meşhur zurnacı Yakomi'ye yetiştim. Masraf Nâzırı Mustafa Paşa Yakomi'ye bir gümüş zurna hediye etmişti. Yakomi de zurna ile fasla iştirâk ederdi.

Biz Sulukule'ye, Asmaaltı'ndan masraf görerek rahmetli Ahmet Rasim, Zeki Arif'in babası Kanunî Hacı Arif Bey ve arkadaşlarla beraber gider, günlerce kalır, zevke doyardık. O zamanlar Gülistan vardı, Ebru vardı. Hele Zihniyar adlı bir kol başıları vardı ki bugün ne o köçekleri söyleyecek, ne de ona ayak uyduracak çengi kalmıştır. Allah rahmet etsin. Kanunî Hacı Arif Bey: "Aynalı Penbe derler bana" türküsünü kanununda öyle kıvrak çalardı ki, zevkine doyum olmazdı. Demek oluyor ki tarihin bu güzel sahifesi de kapanıyor.

Bir mevsim-i-behârına geldik ki âlemin
Bülbül hamûş, havz tehî, gülistan harâb!

Tanzimat'ın İkinci Kuşak Aydınlarının Açmazı Üzerine

Ali Suavi ile İngiliz "Türk ve İslâm Dostları"

ORHAN KOLOĞLU

Tarihçiliğimizde eksik olan, temel kaynak eserlerdir. Bunları üretmeden işin tartışmasına girişmek yüzünden değerlendirmelerimiz havada kalıyor. Hanioğlu'nun *Jön Türkler*, Mete Tunçay'ın *Türk Solu* konularındaki çalışmalarına benzer temel eserler her alanda belirdiği zaman değerlendirmelerimizin bilimsellik düzeyi de artacak. Tanzimat'ın ikinci kuşağının (Yani Osmanlılar) tümünden çok bireyleri üzerinde monografilere sahibiz. Belki bunların birbirine eklenmesiyle zaman içinde daha gerçekçi bir değerlendirmeye kavuşacağız. Ali Suavi'ye ait bilgileri yerine oturtmaya yönelik eseriyle Hüseyin Çelik de bu alanda önemli bir katkıda bulunmuş oluyor. *Sarıklı İhtilalci* (1946) zamanında önemli bir ilk adımdı ama giderek yetersiz kaldı. Yaşamının dönemlerini tam değerlendirmeden ve bütün fikir ürünlerini tam bir bibliyografyaya bağlamadan vargılamaya girişmek, kolaycı damgaların (Abdulhamit=Kızıl Sultan; Midhat Paşa=İngiliz Ajanı) devamından başka bir şeye varamıyor.

Çelik'in araştırması Yeni Osmanlılar Hareketi'nin bütününü kapsamıyor ise de, Ali Suavi ve onunla ilişkide olanlar açısından eksikleri tamamlıyor. Tabii aynı zamanda bu kadronun kendi içindeki çelişkilere ve çatışmalara ışık tutmakla hareketin daha gerçekçi şekilde değerlendirilmesine yardımcı oluyor. En önemli yanı, Suavi'yi ortaya çıkaran ortamı, yaşamının evrelerini daha ayrıntılı belirtmesi ve makale ve kitaplarının listesini tamamlamış olmasıdır. Daha önce yayımlanan İsmail Doğan'ın *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi* (İz Yay. İstanbul 1991) isimli kitabı, karşılaştırmalı sunuşuyla ilginç bir değerlendirme getirmişti. Yabancı kaynakları arka planda bırakması eksik yanıydı. Oysa Ali Suavi'nin yaşamında Avrupa günleri özel bir ağırlık taşıyor. Eğer *Muhbir* döneminden sayarsak, Türkiye'deki üretim yılları sadece dört (1866-67; 1877-78) Avrupa'daki ise on yıldır (1867-1876). Yeni Osmanlılar arası çekişmeler de asıl bu on yılda su yüzüne çıkmıştır. Çelik'in özellikle bu döneme ait İngiliz ve Fransız kaynaklarını incelemiş olması bilgilerimizi zenginleştiriyor.

Bu fırsatla bazı tamamlayıcı bilgileri eklemek istiyoruz.

Gazeteciliğe Başlama Tarihi:

Kendisinden önceki bütün araştırmacılar gibi Çelik de Suavi'nin gazeteciliğe 1867 başında *Muhbir*'de baş-

ladığını kaydediyor. 17.10.1866 tarihli *Levant Herald*'da Edirne muhabiri, Filibe olayından bahsederken '*Ceride-i Havadis*'in Filibe Muhabiri' diye ondan bahsediyor. Bundan da anlıyoruz ki *Muhbir*'den önce de bir gazeteciliği var. 1866'da İstanbul'a döndüğünde –pekçoğu bulunamayan– 127 eserinin bulunduğu iddiasını, *Ceride-i Havadis*'e yazdığı imzasız makaleler arasında aramak düşünülmelidir.

Filibe Olayı ile İlgili Ek Bilgiler:

Yukarda bahsettiğimiz gazetenin haberinde, olayla ilgili şu bilgiler var:

"Ceride-i Havadis'in Filibe muhabiri kısa süre önce orada tutuklandı ve buradan geçirilip İstanbul'a gönderildi. Bu kişi, gerek şahsi ünü ve gerekse entellektüel düzeyi ile ortanın çok üstünde (more than average mark) biri olan Suavi Ali Efendi adında biridir. Başlıca suçunun bu Türkçe gazeteye Filibe sancağı yönetimindeki yerel bazı yolsuzlukları bildirmiş olması ve aynı zamanda bir sürü şikayetçinin aksine, aynı zamanda bunlara çareler önermiş olmasıdır. Suçladıklarıyla Meclisi İdare'de yüzleşme isteğine rağmen yöneticiler onu tutuklamakla yetindiler ve iki gün hapiste tuttuktan sonra buraya yolladılar. Doğruluğuna inandığım suçlamalarından biri vergi gelirleriyle ilgili. Sancağın aşarı geçenlerde ihale edildiğinde Meclis vergi mükelleflerine yüklenecek öşrün büyük kısmını karşılayacak olan samanın fiyatını saptamak durumunda kaldı. Tüccar çevreleri içinde aşarı kapatma şansına sahip olan bazı üyeler, bir kısım dürüst beylerin muhalefetine rağmen fiyatı olağanüstü yüksek olarak belirlemek kararı aldılar. Bunun sonucunda gerçek fiyatı araba başına 35 ya da 45 kuruş olması gerekirken 100 kuruş olarak saptanınca mükellefler samanları için yüzde 10 yerine yüzde 30 oranında ödemek durumunda kaldı. Bu sahtekarlık sonucu köylüler araba başına 3.5-4 kuruş yerine 10 kuruş soyulmuş oldular. Bana garanti verdiklerine göre, bu suretle kâr sağlayanlardan biri, bütünü için sadece 40 bin kuruş ödediği iltizam karşılığında sadece bir tek köyden 32 bin kuruş elde etmiş, böylece yatırımını tek bir köyden çıkarmış oluyordu."

Levant Herald'ın yine Edirne muhabirinin 7.11.1866 tarihli sayıda ek bilgi verdiği görülüyor: "Resmi makamların yakışıksız bir sertlikle davrandığı Ali Suavi hakkında Babıali'nin yumuşak bir tutumu tercih ettiğini öğrenmekle Filibe'deki dostları mutlu oldular. Filibe'ye işi tahkik için bir müfettiş gönderiliyor. Filibe Meclisi'nde saman kararına en kesin şekilde karşı çıkmış olan iki üye, vilayetin en zengin toprak sahibi Markovalı İsmail Bey ile Hurşid Bey Edirne'ye çağırıldılar. Vilayet Meclisinde dinlenecekler. Filibe Kaymakamı onları kararı mühürlemeyip arka-

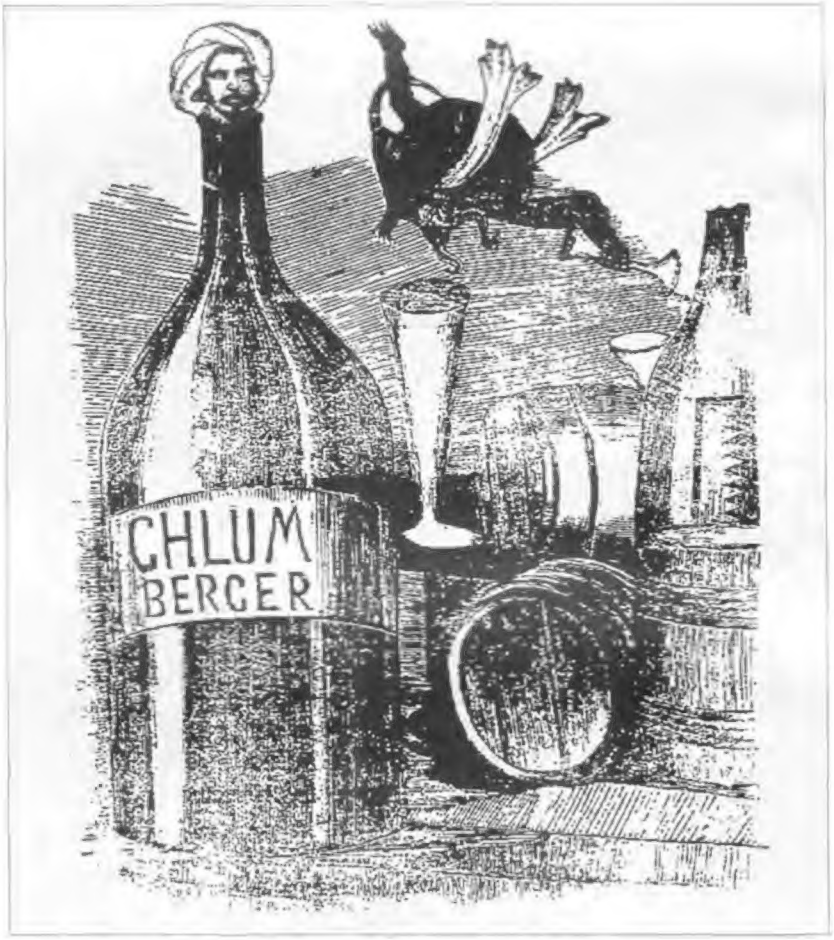

Hüseyin Çelik'in kitabında bahsettiği ama görmediğini söylediği karikatürlerden biri. Avrupa'da yayın yapan Suavi, Şeytana uymuş ve içkiye düşmüş diye sunuluyor.

Şeytan- Nasılsın? Şişenin serinliği elverir mi? İstersen seni fıçının içine sokayım. Sana olan muhabbetim aşırıdır.

Şişedeki herif- Efendim emrindeyim, şişedeki bedenime kuvvet verir. Herhalde emir ve buyruk efendimindir.

Şeytan- Şimdiki halinden hoşnut değil misin?

Şişedeki herif- Estağfurullah. Pek hoşnutum.

Şeytan- Vah vah biçare, veh...

daşlarını suçlu duruma soktukları, Ali Suavi'yi de *Ceride-i Havadis*'e yazdığı için suçluyordu. Supreme Council (Şurayı Devlet?) onlara hak verdi, ama vali bırakmıyor."

Türk ve Müslüman Sevenler Sorunu

David Urquhart'ın özel evraklarına ulaşmakla yazar bilgilerimizin zenginleşmesini sağlamış bulunuyor. Türk düşünürlerinin ve Türkiye'de İslamcılık akımının başlangıcında bulunanlardan birinin nasıl etkilendiğini bu suretle izleyebiliyoruz. Ancak değerlendirmede eleştirel (kritik) yaklaşımın yeterli olmadığı kanısı bende belirdi. Urquhart ve arkadaşlarının kendi kendilerini 'Türk Dostu', 'İslam menfaatlerinin savunucusu', 'Ehlullah' gibi sıfatlarla sunmaları ya da 'Avrupa'yı taklit etme İslami değerlere ve geleneksel yapına dön' türü uyarmaları, hak dinine sevgileri ya da fisebilullah uğraştıkları anlamına alınmamalıdır. Çelik'in de kaydettiği Ebüzziya'nın şüphesine biz de katılıyoruz. 18 ve 19. yüzyılda Müslüman olarak hatta olmadan (Blak ailesi gibi) Osmanlı devletine sadakatle hizmet etmiş pekçok Avrupalı vardır. Bunlar kökleriyle bağlarını tamamen kesmiş ve gerçekten 'Bir Müslüman gibi' hizmet vermişlerdir. Aralarında İngilizler de vardır.

Urquhart ve arkadaşlarında ise İngiltere ile bağın hiç kopmaması dikkati çekicidir. '*Miyop Çörçil Olayı*' isimli kitabımızda (Yorum Yay. Ankara 1986, s. 13-16 ve 115-119) Urquhart'ın geçmişi ve 1834-37 arasında İstanbul'daki faaliyetleri hakkında geniş bilgi vermiştik. 1820'lerde Urquhart ağabeyi ile birlikte Yunan bağımsızlık hareketine yardım etmiş, raporları İngiliz Kralına kadar sunulmuştur. Yunan Devleti kurulduktan sonra David'in onları terkedip birden Türk dostluğun yönelmesi 'hidayete ermesi'nin sonucu değildir. Yunan dostluğunun ticari olarak hiçbir şey kazandırmadığını, aksine koskoca Osmanlı pazarını kaybetmek –hem de Ruslara bırakmak– anlamına geleceğini farketmişlerdir. Birdenbire Urquhart'ı Osmanlı'nın ekonomik potansiyelini yansıtan eserler verirken görürüz. İlk Tanzimatçı Paşalar'ın onunla ilgilenmesi o dönemde dünyanın en büyük gücü olan İngiltere'nin malı ve teknolojik yardımına ihtiyacın kaçınılmaz olmasındandır. Ali Suavi bile o etkiyle İngiliz alacaklılarının haklarını savunan bir broşürü Turkçeye çevirip yayınlamıştır. Bununla İngiliz ekonomik çıkarlarına hizmet edilmiş olur. Buna karşılık Babıali'nin en büyük baş belası olan Kapitülasyonların kaldırılması konusunda bu takımın tek bir satırına rastlamıyoruz. Şu halde İslamı değerlere dönüş tezini savunurken kapitülasyonların devamını da, yani sömürünün devamını savunmuş oluyorlar.

Ajanlık Suçlamaları

I. Napolyon zamanında Fransızların yaygınlaştırdığı Rus düşmanlığını 1830'lardan sonra İngilizler propagandalarında kullanmaya başlamışlardır. Osmanlı toplumunda esasen var olan bu düşmanlığı körüklemek işlerine geldiğinden Urquhart'cıların bütün Yeni Osmanlıları 'Rus Ajanı' diye nitelemeleri şaşırtıcı olmuyor. Ekonomik çıkarlarına ortak istemiyorlar. Özellikle Rusya'nın Orta Asya'daki ilerleyişi ile Hindistan'a yönelmesi korkusu İngilizleri onlara karşı bir ittifaklar duvarı aramaya yöneltmiştir. Urquhart 1830'lu yıllarda İstanbul'dayken Ruslara karşı Çerkesleri ve Polonyalıları örgütleme çabalarında bulunmuş, hatta Çerkezistan'a seyahat bile yapmıştır. Dolayısıyla Rus düşmanlığı ve ajanlığı temalarını dillerine pelesenk etmeleri, İslama ya da Türklere dostluklarından değil, kendi çıkarları içindir.

Çelik'in bahsettiği Fuad Paşa, M. Fazıl Paşa, Namık Kemal ve diğerlerine düşmanlıkları ise bir diğer rakip –Fransa– ile ilişkilerinin sonucudur. 1870-71 Alman yenilgisinden önce Fransa III. Napolyon'un İmparatorluğu sırasında dil ve kültürüyle Avrupa'yı etkisi altına aldığı gibi yeniden İngiltere ile sömürgecilik yarışına da girmişti. 19. yüzyılın başından beri Avrupa devletleri arasındaki dengeler üzerine oynayarak yaşamını sürdürebilen Babıali zaman zaman Fransa'ya yaklaşınca (Örneğin 1868'de Galatasaray Sultanisi'nin kurulmasıyla üst düzey bürokrasinin tamamen Fransız kültürünün etkisine sokulması gibi) Urquhart'cılardan 'Avrupa'yı taklit etmeyin, İslama dönün, kusur İslamda değil, kötü uygulanan yöneticilerdedir' mesajlarının yükselmesi şaşırtıcı değildir. Üstelik aynı yıllarda Mısır ve İstanbul'u Masonlukla etkilemek için de İngiltere ve Fransız locaları arasında önemli bir çekişme vardı (Bkz: O. Koloğlu, *Abdülhamit ve Masonlar*, Gür Yay. 1991). Hindistan'ı İngilizleştirmeye çalışır ve İngilizceyi resmi dil yaparken İngilizlerin hiç de bu tür 'Taklit etmeyiniz, kökeninize dönünüz' mesajına rastlamıyoruz. Üstelik hemen hemen aynı dönemde İngiltere W.S. Blunt aracılığıyla Araplara 'Arap Hilafeti' tezini benimsettirerek İslamın içinde Türk-Arap ayırımının da tohumlarını atıyordu.

Bu noktaları açıklamamız, Urquhart'cıları, yine İngiltere hizmetinde çalışan ama bilim adamı nitelikleri daima ön planda olan Vambery ya da Browne gibi Oriyantalistlerle karıştırmamak gereğini vurgulamak içindir. Karşısındakine durmadan 'ajan' damgası vurmak, kendisi ajan olanın farkedilmemek için başvurduğu bir taktikdir. Bu yargımızla Urquhart'cıları aşağılamak istediğimiz kanısına kapılınmamalıdır. Onlar sadece kendi toplumlarının çıkarı için kampan-

ya sürdürüyorlardı. Bu arada Türk, Osmanlı, İslam lehinde de mesajlar yaymışlardır. Ancak bunlar arkadaşımızın belirttiği gibi 'son derece etkili' şeyler değildir. İngiliz Yunanseverlerinin yaptıkları kampanya ile karşılaştırılırsa ne derece zayıf kaldıkları anlaşılır. Nitekim bunların en başında gelen Gladstone, 1878'i izleyen ilk seçimde iktidara gelmiştir. Dolayısıyla çabalarını İngiliz kamuoyuna Türk'ü ya da Müslümanı sevdirmek diye almak yanlış olur, asıl amaçları Türk ve İslam çevrelerinde dostlar, bağlantı adamları bulmak, onlar aracılığıyla İngiltere lehinde etki yaratmaktır. Maalesef 'Ajan' suçlamasının etkili olduğu ve bizimkilerin de birbirini İngiliz, Fransız, Rus, Alman ajanı diye damgalamasının salgın haline geldiği görülür. Çelik kitabında buna ait ilginç örnekler veriyor. Ali Suavi'nin Münif Paşa'yı 'mürted ve Rus ajanı' ilanı gibi.[1] Günümüzde de devam etmiyor mu?

Urquhart'cıların Rolü

Bana ilginç görünen bu ajan suçlamaları sırasında Ali Suavi'nin, çevresindeki Urquhart'cı grubu değerlendirmesi üzerinde yeterince bir incelemeye girişilmemiş olması. Kitabın özelliğini o kaynaklar oluşturduğuna göre buna özel ilgi gösterilmesi gerekiyordu. Çelik, *Muhbir*'in 3. sayısındaki 'Milleti Osmaniye'nin sadık dostu ve hayırhahı geçinen' tanımlamasını bir şüphe belirtisi olarak belirtiyor. Ama Suavi'nin 1877'de İngiltere aleyhindeki kampanyasını pek kısa geçiştirmiş. Oysa kanımızca Abdülhamid'in onu görevden alışında bu İngiliz yanlısı/karşıtı davranışları küçümsenmeyecek bir etken olmalıdır. Unutulmamalı ki Abdülhamit tipinde bir yönetici, İngilizlerle –özel düzeyde de olsa– ilişkileri kendi kontrolünde olmayanların tekeline bırakmazdı. Nitekim başlarında Üçüncü Mabeyincisi Mehmet Bey'in bulunduğu bir grubun 26.7.1877'de İngiliz Elçisine –Suavi'nin yazılarına benzer şekilde Gladstone'u suçlayan fakat İngiliz milletine güven belirten bir muhtıra verdiklerini biliyoruz. (FO.424/61. no. 3399). Galatasaray'dan uzaklaştırılmasında bu farklılaşmanın rolünü hesaplamak gerekli.

Suavi'nin 1876 sonunda İstanbul'a dönmesiyle birlikte Urquhartcı'lar İngiltere'den gelip onun evinde misafir kalmaya başlarlar. Bunların İngiliz politikasına aykırı olarak savaşta İngiltere'nin Rusya'ya karşı destek vereceğini ilan etmeleri kimilerinde umut, bu iddianın yalanlanması ise nefret yaratmıştır. Esasen hiçbirinin böyle konuşmalar yapma yetkisi yoktur. Para harcadıkları, orduya silah sağladıkları iddialarını da ciddiye almak mümkün değildir. *Stamboul* gazetesinin 23.7.1877 sayısında bunlardan Albay St. Clair "Ölü doğan Polonya alayının kurucusu" olarak tanıtılıyor. Ek olarak "Bulgaristan üzerine birçok kitabı var, *Levant Times* gazetesinin ve daha birçok gazetelerin muhabiri idi" deniyor. *Levant Times* İstanbul'da İngilizlerce yayımlanan, ayrıca Bulgarca nüshası bulunan ve 1876 Bulgar ayaklanmasında kışkırtıcılık yapmış bir yayındır. Dolayısıyla Albayın pek sağlam bir ayakkabı olmadığı açıktır. O sırada da bir Çerkes birliğini kurma çabasındadır.

Bu kişilerin rolünü belirlemek için en uygun soru şudur: "Abdülhamit Suavi'yi Hindistan'a konsolos atamayı önerince İngiliz elçisi tereddütsüz red etmiştir. Panislamcılık yapmasından korkuyordu. Acaba Urquhart'cılar gitmesini isterler miydi?"... Rusya'daki Müslümanların ayaklanmasını istiyorlar ama!..

Temple Union Bağlantısı

Suavi'nin Galatasaray Müdürlüğü'nden uzaklaştırılması ile sonuçlanan tartışmalar sırasında önem taşıyan ama kitapta bahsi geçmeyen bir Temple Union temsilciliği meselesi var. Savunmasını St. Clair'in yapması üzerinde durulması gereken bir husus. Bu konunun gününde Türk basınına yansımaması, ama Çırağan Olayı sorgulamasında bir gizli cemiyetten bahsedilmesi, Suavi'nin eşinin de bazı evrakları yaktığının bilinmesi, bu İngiliz bağlantısının önemini artırıyor. Temple Union (Tam çevirisiyle Mabed Birliği) konusunda biz İngiltere'de yaptığımız aramada kesin bilgi elde edemedik.[2] Masonlukla doğrudan olmayan, vasıtalı bir ilişki izlenimini aldık. Yine de daha derinine araştırma gerekli görünüyor. İlk kez Türkiye'de *La Turquie* gazetesi, 28.9.1877 sayısında İngiltere'de Rusya ile savaşmak amacıyla bu isimde bir derneğin kurulduğunu Türkiye temsilciliğine Suavi'nin getirildiğini kaydetmiş ve derneğin çalışma alanlarını şöyle belirtmiştir:

– Rusya'nın işgal ettiği bütün bölgeleri kurtarmak.

– Çerkezistan'ı kurtarmak.

– Rusya'nın mali durumunun kötülüğünü ortaya döküp bütçe açığını kapatmak için borç almasını önlemeye çalışmak.

Amaçlar o günün ortamında gayet uygundur, ancak bir devlet üst düzey görevlisinin kimseden izin almayı düşünmeden kendi kontrolünde olmayan böyle bir girişimin başında yer almasının tepki getirmemesi düşünülemez. Suavi'nin yapısı dikkate alınınca davranışı şaşırtıcı değildir, fakat Abdülhamit gibi vehimli bir kimse bunu ne dereceye kadar olumlu karşılardı?.. Rusya hedef gösterilirken perde gerisinde kendisine yönelik amaçlar vehmetmez miydi?.. Üstelik Suavi, *Vakit* ve diğer gazetelerde İngiliz aleyhtarı bir kampanya sürdürürken, İstanbul'un İngiliz basını da Suavi aleyhinde şiddetli bir kampanya yürütüyordu. Kendini İngiliz-Fransız gazetesi olarak ilan eden

Stamboul (Bu gazete kapanan *Levant Times*'ın yerine çıkmıştır) 'Bir Sürü Osmanlı' imzasıyla gönderilmiş bir açık mektupta, Temple Union'u savladığını ama Suavi olursa destek verilmeyeceğini açıklamıştır:

"O Ali Suavi Efendi değil mi ki, Avrupa sokaklarında başıboş dolaşmış, bilgelik dışında her şey yapmıştır (...) Bir paşanın peşinde dolaşıp durmuştur (...) Bir Gladstone'un hatalarını bütün İngiltere'ye maletmiştir (...) Neue Freie Presse hakkında eleştiri yazıları yazmıştır (...) Eğer Temple Union'un temsilcisi bu şahıs ise ona imza vermeyiz. Desteğimiz, Londra'nın çok bilinen sokaklarında gizli bir cemiyetin içinde ortadan yok olabilir. En çok çekindiğimiz manyetizmacı bir şarlatan tarafından aldatılmaktadır."

Galatasaray Sultanısı'nde verdiği miknatis konulu konferans dolayısıyla Manyatizmacı diye adlandırılan Suavi'nin savunmasını, Üsküdar'da oturduğunu (Herhalde Suavi'nin evinde) açıklayan Albay St. Clair'in yapması ilginçtir: (*Stamboul* 6.10.1877)

"Ali Suavi'ye bu saldırıların sebebi nedir? Temple Union'a üye seçildiği için mi? Osmanlılar (Saldırı yazısındaki imza) gerçek sebebi açıklasınlar. Gladstone'dan, bazı kurumlardan bahsediyorlar, asıl sebep yok. Hem Rusya'nın Türkiye'yi karıştırmağa çalıştığını ve en kutsal hakları ayaklar altına aldığını itiraf ediyor, hem de bunu yıllardan beri söyleyen ve vatandaşları arasında Rus planlarına karşı çıkan tek Osmanlı'ya saldırıyorlar. Bu 'Osmanlı' beyler benim bildiğim kadar Türk olmak ve dürüst ve açıksözlü olmak gibi iki kusurundan başkası bulunmayan bu zata saldırmaktansa Ali Suavi'nin okuluna gidip eğitim görseler daha iyi ederler."

Bu yazının altına "St. Clair imzası açıklığı zorunlu kılıyor" kaydını koyan gazete, 11.10.1877 sayısında da "İngiltere'yi bütün kötülüklerin sebebi sayan Ali Suavi bunalımlar içinde yuvarlanıyor" diyen bir okuyucusunun onun hakkındaki sıfatlarını aktarıyor: "Sadece bir müdür değil, artist, stratejist, gazeteci, kimyager, hukukçu, para uzmanı, diplomat, mantıkcı, fizikci, müzikci, poitikacı, matematikci, coğrafyacı, eski yazı bilgini, yazar, hatip, ressam, ıslahatcı, manyetizmacı'dır."

-Vah... Zavallı... İşte böyle havaî; şaytana uyup öntünün ardını düşünmeyenlerin sonu pışmanlıktır.

Bu tartışmalar sürerken İngiliz elçisi Suavi'nin görevden alınması girişimlerinde bulunur. 5 Kasım'da görevden alınma kararnamesi Sultana sunulur ve 9 Aralık 1877'ye kadar orada bekler. Bu arada tartışma kesilmemiştir. *Stamboul* bir başyazıyla (16.11.1877) onu, eğitim yapmamak aksine 'kozmopolit yapılı Galatasaray eğitim sistemini kendi anladığı şekilde vatansever bir niteliğe dönüştürmekle' suçlar. Plevne'nin düşmesi Temple Union'un savaşa devam sloganını Bâbıâli için geçersiz hale getirmiştir. Istanbul'a kadar önü açılan Ruslara karşı İngiliz hükümetinin barış aracılığı önerisi çok daha geçerliydi. Abdülhamit beş haftadır beklettiği kararnameyi uygulamaya koymakla İngiliz resmi çevrelerinin ve Urquhart'cıların dışında bütün İstanbul'daki İngiliz kolonisinin karşı olduğu

Suavi'yi gündemden çıkarmış oldu. Kararın açıklanmasından sonra yazdığı başyazıda (15.12.1877) İngiliz sözcüsü gazete, Suavi'yi "Meşum şahıs" ve "kendini beslemeye çalışan İngiltere'yi topuğundan sokmaya çalışan yılan" diye nitelemiştir.

Aydınlarımızın Açmazı[3]

Sonuç olarak 'Urquhart'cıları nasıl değerlendireceğiz?' sorusuna geliyoruz. Bana kalırsa 'Türk dostu ya da İslâm dostu' yerine 'Kışkırtıcı ajan' demek daha uygundur. Dikkat edilirse bunlar en çok İslamcı, en çok bizden görünür, inandırıcı olmak için toplumumuzun nabzına en uygun şerbeti verirler. Böylece sürekli olarak eylemlerin en önünde, haber kaynaklarının merkezindedirler. Her şeyi bilirler. Kendi devlet ve hükümetlerinin politikalarına karşı çıkmaları bu taktiğin gereğidir. Böylece bağımsız oldukları inancı güçlenmiş olur. Bütün 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ilk yarısında İngiltere bu tipleri büyük bir başarı ile kullanmıştır. Tam

bir serbesti ile davranır, yasak tanımayan dostluklar kurarlar. İngiliz yetkilileri çabalarından daima haberdardır. Başarıya ulaşırlarsa hükümet bunları benimser, başarısız kalırlarsa sorumluluğu kendilerine aittir. Zengin serüvenseverleri bu yolda kullanmakta İngiltere çok başarılı olmuştur. Günümüz CIA uygulamalarının öncüleri olduklarını iddia etmek yanlış olmaz.

Günümüzden geriye doğru uzun bir süreyi eleştirel gözle değerlendirdiğimizde bu yargıya varmak zor olmuyor. Oysa o dönemde iyiyle kötüyü ayırmak tabii ki o kadar kolay değildi. Bugün de aynı hatalar arasında yalpalamıyor muyuz?.. On yıl Avrupa'da yalnız kalan bir insanın bazı kimselere inanması doğaldır. Esasen Batı örneği üzerinden yeni bir yapılanma sırasında bütün aydınlarımız bazı Avrupalılara kulak vermiş, görüşlerini benimsemiş, bunları kendi yapımıza uydurabilmek için çaba sarfetmişlerdir. Tanzimatçısı, Yeni Osmanlısı, Jön Türk'ü bunun bunalımından, yanılsamalarından kurtulamamışlardır. Bir toplum tutarlı sağlam temeller üzerine oturuncaya kadar bu dalgalanmalar, şaşkınlıklar doğaldır. Mizancı Murat'ın Panislamcılığının yanısıra kendini 'Progressist Sosyalist' diye nitelemesi bunun bir örneğidir. Çelik de bize Ali Suavi'den ilginç bir örnek veriyor. Bir yandan "Hristiyanlara tanınan imtiyazlardan Müslümanlık adına ömrü boyunca rahatsız olduğunu" diğer yandan da "memlekete hürriyeti kelamı sokmakla övündüğünü" ifade ettiğini belirtiyor. Bu söz özgürlüğü bütün Osmanlılara yönelik olduğuna göre bundan Hristiyanların yararlanmasından şikayetçi olmamak gerekmez mi?..

Suavi bazı düşüncelerinde ortak yanlar bulunduğu için bir kısım insanı dost edinmiş olduğu için yerilemez, ama tarihçi olarak biz her birini gerçek yerine oturtmak zorundayız.

NOTLAR

1 Ajanlık konusunda Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu Ali Nuri (Okday)'ın ilginç bir anısı var. Abdülhamit'in gençliğinden beri dostu olan Bremenli Karl Bolland adlı tüccar Rus Ordusu 1878'de Yeşilköy'e yerleştiğinde onların karargahına gider haber toplayıp Sultana aktarırmış. 19 Mayıs 1878 akşamı (Yani Çırağan olayından bir gün evvel) Rusların aralarında konuşurken "Yarın gün ağarırken İstanbul'da bir ihtilal olacağı söyleniyor. Kumandanlığımıza gelen güvenilir bir habere göre Sultan Murad'ı kurtarıp tahta çıkartmayı planlanıyorlarmış. Bu haberi bize, yarın toplar cülus için atıldığında yanlış anlama olmaması için ulaştırdılar" dediklerini işitir. Gece yarısı Yıldız'a ulaşır ve haberi aktarır. Ali Nuri bu anısını **Türkische Post** gazetesinin 7.12.1932 sayısında 'Wie der Putschversuch Ali Suavis vereitelt wurde' başlığıyla yayımlanmıştır.

2 Temple Union'un yayınları bir ciltte toplanmıştır. British Library'de Edward Stanford adına kayıtlı olan kitabın üzerinde bu isim yazılı değil. Londra'da 1878 Nisan'ında basılan kitap şu ismi taşıyor: **'Papers issued by the Temple Union - The Russian Question'.** Son dokuz aydaki yayınlarımız deniyor. Adres olarak: "31, Essex Street Strand, W.C. London" kaydedilmiş. İmza yerinde A.H.A - E.O - C.E.B. diye üç ismin baş harfleri var. Kendilerini 'Her iki siyasi partiden, çeşitli dini inançtan, özgürlüğü seven, uygar Avrupa'nın tehdit altındaki bağımsızlığını savunan, despotizmden nefret eden insanlar topluluğu' diye tanıtıyorlar. Yayınladıkları bülten ya da broşürler şöyle sıralanmış:

– Memorandum On Russia (Mayıs 1877): *Rus saldırganlığına eleştiri.*

Extracts from Treaties: Osmanlı'yı koruyan Avrupa antlaşmaları.

Memorandum on Circassia: Çerkezistan'ın *özgür olması gerekli.*

– Memorandum on the Russian Finance (1877 Sonbaharı ve 22.3.1878): Rusya'nın *borçlarını ödeyemeyecek durumda olduğu* hakkında.

– Memorandum on Mediation (22.9.1877): İngiliz Dışişleri Bakanına aracılık yapması için muhtıra.

Memorandum on the Dardanelles (14.11.1877): Rus emelleri hakkında.

– Resolutions (17.11.1877): Ruslar saldırgandır, Türklere yardım edilmeli konusunda alınan kararlar (Musurus'un teşekkür mektubu)

– After the Fall of Kars (21.11.1877): Kars'ın düşüşü Hint Müslümanlarını rahatsız edecektir.

– Memorandum (26.11.1877): İngiliz donanması İstanbul'a gönderilmeli.

– Memorandum on Alliance (Kasım 1877): *Türkiye ile ittifak önerisi.*

– Memorandum on Servia (Aralık 1877): Sırplar suçludur.

– Adresse à Midhat Pacha: Türkiye Parlamento kurunca tek meclissiz ülke Rusya kaldığından savaş açtı. Maalesef bizden başka size yardım eden yok. Oysa suçlu Rusya'dır. Midhat Paşa'nın 24.1.1878 tarihli cevabı: Bu terakki asrına uygun çabalarınıza teşekkür.

– Letter to Lord Beaconsfield (2.3.1878)

– Latest Missionary Role of the Russians (23.2.1878): İnsanları asarak, öldürerek insanlığa hizmet ediyorlar.

– After Lord Salisbury's Circular (6.4.1878)

Temple Union ve benzeri kuruluş kampanyalarının Türkler'i ve İslamı savunmak için değil, İngiliz partilerinin iktidar çekişmesinin *aracı olduğunu anlamak için* Joseph O. Baylen'in 'Madame Olga Novikov Propagandist' başlıklı makalesinin okunmasını öneririm. **The American Slavic and East European Review**, 1951/10, s. 255-271. Muhafazakar lider Disraeli'nin Süveyş Kanalı'nı İngiltere'ye kazandırması (1875) ve aynı yıl Kraliçe'nin Hindistan İmparatoriçesi tacını giymesi, Liberallerin seçim şansını azaltmıştı. Disraeli, Rusya'nın Orta Asya'daki ilerleyişinin Hindistan'ı tehdit ettiğini söyleyerek kamuoyunu etkiliyor ve en büyük İslam nüfusuna sahip devlet olarak Osmanlı'yla uyumlu geçinmenin yararlı olacağı tezine dayalı bir politika izliyordu. Liberallerin lideri Gladstone bu politikaları yererek rakibini altedebileceği düşüncesindeydi. Rusya'nın tehlike değil İngiltere'nin dostu olduğunu savunuyor, her kötülüğün Türklerden geldiği 'Asya'ya kovulmaları gerektiğini' ileri sürüyordu. Temple Union kampanyasının [illegible]n Rusya'ya 'İstanbul'a girersen savaş çıkar' tehdidi sırasında başlaması ve Rusya'nın İstanbul yakınlarından ordusunu çekmesiyle sona ermesi amacı gösterir.

3 Değerlendirme bunalımımızın ne ölçülere vardığını geçen yıl başıma gelen bir olayda yaşadım. Ali Suavi üzerine yazdığı ve devlet tiyatrolarında sahneye konan eserinin bir açık oturumda tartışılmasına, yazarı beni davet etti. Tarihçi gözüyle eserini değerlendirmem bahis konusu idi. Senaryoyu okuyunca Suavi'nın iki taraflı ajanlık (Muhbir) yapan sıradan biri olarak algılandığını gördüm. 1960-70'li yılların sol-sağ çatışmalarını anlatan senaryoda Suavi, ajan-provokatör tipinin örneği olarak sunuluyordu. Herhalde gazetesi **Muhbir**'in adının yanlış algılanmasının bir sonucuydu. Yazar benden Suavi'nin jurnalciliği üzerinde konuşmamı özellikle istedi. Elimde böyle bir belge bulunmadığını, bu yolda bir değerlendirmenin Tanzimat sonrası aydınlarımızı yanlış yere oturtmaya sebep olabileceğini belirttim ve oturuma katılmayı red ettim. Yazar ise bu noktada kararlıydı, zira Suavi'yi jurnalci saymayınca *oyunun anlamı kalmıyordu*

Çocukluğumun Beyoğlu Sinemaları

ESER TUTEL

Çocukluğumda ilk izlediğim film hangisiydi diye düşünüyorum da, bulamıyorum.

Ama ilk seyrettiğim filmlerden birkaçının adını pek âlâ sayabilirim: Lorel-Hardi ile Üç Ahbap Çavuşlar'ın filmleriydi bunlar...

Lorel-Hardi filmlerini zaman zaman değişik vesilelerle televizyonda bugün de gösteriyorlar. Katıla katıla gülmüyorsam da dudaklarımdan tebessüm eksik olmuyor. Biri zayıf, iyi niyetli, dalgın ve unutkan; öteki şişman, gösteriş meraklısı, dediğim dedik tipinde iki arkadaşın komik maceralarıydı bu filmler...

İkisi de öylesine komikti ki, çocukken onları seyrederken gülmekten iki büklüm olduğumu hatırlıyorum. Stan Laurel de, Oliver Hardy de İngiliz asıllıydı. Yıllar sonra, 1957'de önce şişmanının, sonra da 1965'te zayıfının öldüklerini okuduğum zaman, içimde bir şeylerin cız ettiğini söylersem, inanın ki doğrudur.

Üç Ahbap Çavuşlar ise, bizde Arşak Palabıyıkyan, Torik ve Kıvırcık adıyla tanınan Marx Biraderler'di... Bunlardan Arşak, ağzında purosu, pos bıyıklı, çok bilen, fırsatçı ve iş bitirici bir tipti; Torik biraz bıçkın, biraz kaba sabaydı, ama bir piyano gördü mü hemen başına geçip çalmadan edemezdi; Kıvırcık da adı gibi kıvır kıvır saçlı, hiç konuşmayan, biraz kafadan kaçık, muzip, ama gerçekte bir pandomim ustasıydı; o ise harp çalardı. Hiçbir filminde ağzını açıp da tek bir kelime bile söylememişti, bunun için Dilsiz denirdi ona...

Bunların sinema dünyasındaki adları Groucho Marx, Chico Marx ve Harpo Marx'tı. Sanırım Musevi'ydiler. Bunların bir kardeşleri daha olduğunu duyardık, ama o bu üç kafadar gibi filmlerde oynamamıştı.

Gerek Lorel-Hardi ikilisi, gerekse Üç Ahbap Çavuşlar, Türkiye'de böylesine tutulup sevilmelerini eşsiz dublaj sanatçısı Ferdi Tayfur'a borçluydular. Haa, yine Ferdi Tayfur'un seslendirdiği bir de Ali Baba vardı; ama Eddie Cantor'un oynadığı bu filmler ötekiler kadar popüler olamamıştı. Ferdi Tayfur, o günlerin gerçekten büyük bir seslendirme sanatçısıydı. Daha doğrusu "conferancier" denilen sunucuların Türkiye'deki öncüsüydü. Orhan Boran, sırası geldiğinde hep onu örnek aldığını söyler. Günümüzdeki arabesk şarkılar okuyup filmlerde oynayan Ferdi Tayfur'u onunla karıştırmamak gerekir.

50 Yıl Öncesinin Ünlü Komikleri

Pat-Patişon, Harold Lloyd gibi komikler nasıl daha önceki yılların komikleriyse, Amerikalı Bud Abbot-Lou Costello çifti, İngiliz komiği Norman Wisdom, Musevi asıllı Danny Kaye, yine Amerikalı Red Skelton ile Jerry Lewis ise daha sonraki yılların komikleri oldular. Daha, sessiz sinema döneminde şöhretinin zirvesine tırmanan Şarlo'yu ise sonraki yıllarda tanıdım, ama sanırım, o da, ötekiler de, bana Lorel-Hardi kadar sıcak gelmedi. Sakın, ötekilerin soğuk geldiği anlaşılmasın! Onların da filmlerine bayılırdım.

Haa, ilk gördüğüm filmlerin arasında yerli filmler de vardı... Hangileri mi? 1938'de İpekçiler'in, başrolünü Hazım'ın oynadığı "Aynaroz Kadısı" ile 1941'de yine İpekçiler'in çevirdiği "Kahveci Güzeli".

Bu, "Kahveci Güzeli" filminde, –yanılmıyorsam, İpek Sineması'nda seyretmiştim,– henüz sekiz yaşımda olmama rağmen merakla izlediğim bir sahne vardı: Boş olan bir kahve kabına kendi kendine kahve, yine

Nazihe Becerikli ve Talat Artemel Kahveci Güzeli filminde.

boş duran şeker kabına da kendiliğinden şeker doluveriyordu! Günlerce düşünüp durmuştum da, kimsenin elini sürmeden kahveyle şekerin kutulara nasıl dolduğuna akıl, sır erdirememiştim. Nereden bilecektim ki, meğer bu sahneler, Türk sinemasında ilk kez film hilelerinin uygulandığı sahnelermiş!

Biraz daha büyüdüğüm zaman seyrettiğim iki film var ki, ikisi de renkli, hareketli, şarkılı, danslı iki Hollywood filmiydi: "Havana'da Bayram" ile "Miami'de Mehtap". Sanırım başrollerini Ginger Rogers, Don Ameche, Cesar Romero, Carmen Miranda ya da onların tarzındaki artistler oynuyordu. Belki de, milyonlarca dolara sigortalı o güzelim bacaklarıyla Betty Grable...

O yıllar mıydı, pek bilemeyeceğim, bir gün enişte beni hangisi olduğunu hatırlayamayacağım bir sinemaya götürdü. "Arabacının Kızı Dunyaşka" adlı Alman UFA yapımı bir melodram oynuyordu. Dediğine göre Çarlık Rusyası'nda cereyan eden bir facia imiş. Filmin konusunu anladım mı, olayları izleyebildim mi pek bilemeyeceğim, ama enişte mi elindeki mendille gözyaşlarını sık sık silmesinden acıklı ve hissi bir film olduğunu anlamıştım. Film beni hiç mi hiç sarmamıştı. Bereket, çıkınca Gloria pastanesinden pasta yiyip limonata içmiştik de, canımın sıkıntısı biraz olsun azalmıştı.

İlkokulda Sinema Oynatılıyor

Çocukluğumuzda, Çarşamba'ları okul yarım gündü; öğleyin çıkar, eve dönerdik. Bazı Çarşamba günleri öğleden sonraları okulda sinema oynatılırdı. Bir gün önceden öğretmenimiz sinema oynayacağını söyler, biz de evdekilere haber verirdik. Biz çocuklardan, geçmiş gün, hatırlayamayacağım, 20 ya da 25 kuruş toplarlar, sonra hepimizi tabur halinde sinemanın oynatılacağı okulun yemekhanesine götürürlerdi.

Bakardık ki, yemek masaları kaldırılmış, yerine yanyana sıra sıra tabureler dizilmiş. Karşı duvara kocaman bir beyaz perde gerilmiş, arkada da bir masanın üzerinde bir sinema makinesi duruyor. Yanında da üzerine film sarılı kocaman kocaman makaralar... Bir heyecan, bir sevinç ki deme gitsin. Bütün sınıflar gelince öğretmenler gürültüyü kesmemiz için birkaç kez üstüste yüksek sesle bizleri uyarırlar, derken ışıklar söndürülür, arkasından da makineden gelen tıkı-tıkı sesleriyle birlikte ile titrek görüntüler perdeye düşmeye başlardı.

Eski, her tarafı çizik içinde, yer yer zımbayla delinmiş, ikide bir kopan eski filmlerdi bunlar. Ses, perdenin önüne konulan bir valiz büyüklüğündeki hoparlörden çıkardı. Sinemacı makinenin başından ayrılmaz, yardımcısı delikanlı da biz çocukların, kablolara, perdeye, hoparlöre zarar vermemesi için sırf dikkat kesilirdi. Sık sık film kopar, arada bir ışıklar açılır, biten makaranın yerine bir sonraki takılırdı.

Tek hatırladığım, arada bir filim kopup da beyaz perde çiğ bir ışıkla aydınlandığı zaman, bütün çocukların kollarını projeksiyonun önüne kaldırarak ellerinin gölgelerini perdeye düşürmeleriydi. Bizler ellerimizi sallarken, sakat bir çocuk vardı, o da koltuk değneğini kaldırarak ışığın önüne uzatır, onu sallardı. Düşünebiliyor musunuz: Perdede oynaşan çocuk eli gölgelerinin arasında bir de koltuk değneği gölgesi! Kendimizi tutamaz, katıla katıla gülerdik...

İlkokulda Berç adlı bir arkadaşım olmuştu. Bu, yaşına göre ağırbaşlı,

vakur ve ciddi yaradılışlı çocuk, bir yaz tatilinde Saray Sineması'nda makinist çıraklığı yapmış, film nasıl oynatılır, öğrenmişti. Arada bir ustasına uğrar, aldığı film parçalarını bizlere getirirdi. Hatta bir gün beni alıp Saray Sineması'nın makine dairesine çıkartmış, makinenin nasıl çalıştırıldığını göstermişti.

Beyoğlu'nda Bugün de Sinemalar Var

Sinemaya gönül verenler bugün de salonları dolduruyor. Ama filmler, 1940'lı yıllarda çevrilen filmlerden çok farklı, çok değişik... Tekniğin çok ilerlediği günümüzde, beyaz perdede benzeri görülmemiş deprem ya da yangınlar yaşanıyor... Başka galaksilerden gelen füzeler biz dünyalılara dünyayı dar ediyor... Denizlerin derinliklerinde geçen heyecan dolu maceralar insan havsalasını zorluyor... Dehşet verici facialar izleyenleri koltuklarında nefes nefese bırakıyor...

Günümüzün sinema salonları da eski sinema salonları gibi değil artık... Çağın gereği, çocukluğumun o görkemli salonlarının ikisi üçü yerlerini 200, bilemediniz 300 kişilik küçük salonlara bıraktı. Aralarında 80 kişilik olanları bile var. Bu arada, o güzelim localar yok oldu. Şöyle eskisi gibi doğru dürüst balkonu olanlar bile parmakla sayılacak kadar az.

Çocukluğumda, Beyoğlu'nda her biri birbirinden güzel, tam 15 sinema vardı. Taksim'den Galatasaray'a kadar karşılıklı kısa aralıklarla sıralanırlardı bu sinemalar. Zaten sinema dendi mi, akla hemen Beyoğlu gelirdi: İşte İpek.. İşte Melek... İşte Saray... İşte Yıldız... İşte, Sümer... İşte Lâle... Hepsi de geniş, ferah, rahat salonlardı bunlar... Hem salonlar kaliteliydi, hem oynatılan filmler, hem de bu filmleri izlemeye gelenler...

Unutmayın ki, sinema seyretmek için Şişli'den, Maçka'dan, Kurtuluş'tan özellikle Beyoğlu'na gidilirdi. Özel arabaların az, otobüslerin üçü, beşi geçmediği 40'lı yılların başlarında halk için tek araç, tramvaydı. Film bitince, geç vakit yine çoluk-çocuk tramvayla evlere dönülürdü. Zaten sinemalardan dağılan halk birer ikişer tramvaylara binince İstiklâl Caddesi birden tenhalaşır, ortalıktan el ayak çekiliverirdi.

İstanbul yakasında da sinemalar vardı, ama bunların hiçbiri Beyoğlu sinemaları kadar güzel ve kaliteli değildi. Kaldı ki, ithal edilen filmler önce Beyoğlu sinemalarında oynatılır, ancak ondan sonra İstanbul sinemalarına gönderilirdi.

Birkaç istisna dışında, sanmıyorum ki Beyoğlu'ndan kalkılsın da İstanbul yakasına, Alemdar, Marmara, Şehzadebaşı sinemalarına film seyredilmeye gidilsin; olacak şey değildi! Beyoğlu halkı, seyredeceği filmi Beyoğlu sinemalarında seyrederdi. Tabii, Saray, Melek, İpek, Sümer gibi kaliteli sinemalarda...

Yoksa, Alkazar, Taksim, Şık gibi Beyoğlu'nun ikinci sınıf sinemalarına daha çok gençler, işsiz güçsüzler, biraz gelişigüzel kimseler giderdi. Kapıda bir itiş, bir kakış; içerde bir patırtı, bir gürültü... Islıklar gırla gider, öpüşme sahnelerinde muhakkak bir yerden, birinin kelimeleri çiğneye çiğneye, yaya yaya "İyyi muuuuuuuuz!!!" diye bağırdığı duyulurdu.

Her Seansın Seyircisi Başka

İlk seans 2.30'da başlardı. Bunu 4.30, sonra 6.30 seansları izler, suare için ise perde 9.00'da açılırdı. 2.30 daha çok mektep kaçaklarının seansıydı. Okullardan çıkan gençler 4.30'da, işlerinden çıkanlar da 6.30'a girerlerdi. İki saat kadar sonra film bitince dışarı çıkanlar, civardaki büfelerde biraz atıştırdıktan sonra doğru evlerinin yolunu tutarlardı.

1930'ların başında Gloria Sineması. Şimdi sahil cephesi toz toprak, camları kir pas içinde. (Selahattin Giz arşivi)

En kaliteli izleyiciler ile aileler daha çok suarelerin müdavimleriydi. Sonraları, caddede izdiham yaşanmasını önlemek amacıyla, bazı sinemalar seans saatlerini değiştirdiler ki, çıkan halk aynı anda sokakları ve caddeyi doldurmasın diye. Derken 2.30, 2.15'e çekildi, suareler de 9.15'e, hatta 9.30'a kaydırıldı.

Beyoğlu'nda 15 sinema vardı dedim. Bu dediğim 1940-1955 yılları arasındadır. 1953'te Elmadağ'da açılan Şan, 1933'te Pangaltı'da açılan Tan ve 1946'da yine karşısında açılan İnci sinemalarını, bilmem ne kadar Beyoğlu Sineması saymak gerekir? Bence Beyoğlu sinemaları Taksim'de başlar, Galatasaray'ı biraz geçtikten sonra Elhamra sineması ile sona ererdi. Yüksekkaldırım'daki, ilk adı Majestik, sonra Astoria adını alan beşinci sınıf Sancak Sineması'nı da bu 15 sinemaya dahil etmek doğru olmayacaktır sanırım. 1940'lı yıllarda Beyoğlu sinemalarında numaralı lüks koltuk fiyatı 65 kuruştu. Sonra 85 kuruşa çıkartıldı. Daha sonra da 100 kuruşa... Bir liraya bir bilet alır, sizi yerinize götüren eli fenerli kadına 10 kuruş verir, antraktta da 15 kuruşa bir gazoz içtiniz mi, film size 125 kuruşa gelirdi. Bugün bu dediğimi 125.000 liraya yapamazsınız. Bu arada yer gösteren Rum kadın, size bir de program verirdi.

Dört sayfalık programı açtığınız zaman, sol tarafta Türkçe, sağ tarafta da Fransızca olarak filmin kısaca özetinin verilmiş olduğunu görürdünüz. Birkaç cümleyle filmin geçtiği yer, başlıca karakterleri belirtilir, ama heyecanı kaçmasın diye asla filmin sonu verilmezdi. En sonunda da parantez içinde (mâbadi perdede) ve Fransızca (Suivre a l'ecran) diye yazardı.

Sinema Olarak Yapılan İlk Bina

Taksim Meydanı'nda, Sıraselviler Caddesi'nin başında yeralan Taksim Sineması'nın bulunduğu bina, İtalyan mimar Mongeri tarafından yapılmıştı. İstanbul'da sinema olarak yapılan ilk bina olması bakımından önem taşırdı. Önceleri Majik, sonra da Türk Sineması adıyla çalıştırılan bu sinema, 1938'de Taksim Sineması adını almıştı. Bir ara Mısır filmleri oynatılmış, 50'li yıllarda daha çok yerli filmlerin gösterildiği bir sinema haline gelmişti. Benim bildiğim yıllarda, bir İpek, bir Saray ya da bir Melek Sineması derecesinde kaliteli değildi. Bugün, bu sinemanın olduğu yerde Casino Grant kuruluşunun Entertainment Center adlı eğlence merkezi var. Çok küçükken Walt Disney'in "Pamuk Prenses ile Yedi Cüce" filmini bu salonda izlediğimi, film sona erince de koltuk numaralarına göre piyango çekilip, kazanan çocuklara yedi cücelerin minik biblolarından verdikleri hayal meyal hatırlıyorum gibiyim.

1920'de İpekçi Kardeşler'in açtığı ilk adı Electra olan Alkazar Sineması. (Selahattin Giz Arşivi)

1939'da açılan Lâle Sineması'nı Cemil Filmer işletirdi. Warner Kardeşler'in filmleri hep bu sinemada oynardı. Başrollerini Alan Ladd ile sarı saçlarıyla yüzünün bir yanını örten Veronica Lake ikilisinin paylaştıkları "Silâhlar Konuşuyor" adlı filmi bu Sinemada izlemiş ve çok etkisinde kalmıştım. Hele, polislerden kaçmakta olan Alan Ladd'in bir tren kompartımanında kucağına koyduğu pardösüsünün altına gizlediği minik kedi yavrusunu, miyavlayıp da kendisini ele vermemesi için boğması sırasında, vahşeti görmemek için gözlerimi sımsıkı yumduğunu çok iyi hatırlıyorum.

Çevrilişinden yıllar sonra Gary Cooper ile Ingrid Bergman'ın oynadıkları "Silâhlara Veda"yı da bu sinemada izledim. Eskiden Lâle Sineması'nın işgal ettiği mekânda, bugün Lâle I ve Lâle II adlı iki küçük sinema birden yeralıyor. İlki 300, ikincisi ise 200 kişilik. Gidip görmedim, ama bu iki sinemada da eski Lâle Sineması'nın havasını bulamayacağımdan eminim.

Yıldız Sineması, Küçük Parmakka-

Ferdi Tayfur

pı Sokağı'nın İstiklâl Caddesi'ne açıldığı köşedeki büyük binanın altındaydı. Bu sokak, Taksim Lisesi'ne çıkardı. Binanın mimarı saray mimarı Vedat Tek'ti. Eski adı, "Etoile" yâni yine Yıldız Sineması imiş. 1933'te adı Türkçe olarak Yıldız Sineması'na çevrilmiş. 1954'te yıkılıp yeniden yapılan binada Etibank'ın Taksim şubesi var.

Büyük bir olasılıkla, İstanbul'da, ilk kez kadınlarla erkekler bu sinemada bir arada film seyretmişler. Ne var ki kadınlar balkonda otururmuş, alçak bir perde sözde onları erkeklerden ayırırmış. Halbuki o yıllarda bütün öteki sinemalarda kadınlar için ayrı seanslar yapılırmış. Jeannette MacDonald ile Nelson Eddie'nin şarkılı filmleri hep bu sinemada oynamış. 30'lu yıllarda bilet fiyatları 30-40 kuruşmuş.

Salonun solundaki kapılar doğrudan doğruya sokağa açıldığı için, film sona erince içerisinin boşaltılması kolay olurdu. 1950'li yıllarda başrolünü Stewart Granger'in oynadığı bir aşk ve macera filmi olan "Caravan" bu sinemada aralıksız tam on bir hafta afişte kalmıştı da, bir filmin aralıksız üç aya yakın bir süre oynamasını o yıllarda Beyoğlu halkı şaşkınlıkla karşılamıştı.

Alkazar Sineması Bugün de Yerli Yerinde

Benim çocukluk ve gençlik yıllarımda daha çok ikinci sınıf kovboy filmlerinin oynatıldığı Alkazar Sineması'nın yeraldığı bina, bugün de var. Bina 1918'de yapılmış, ama Elektra adlı sinema ancak iki yıl sonra açılabilmiş. Daha sonraları ise adı Alkazar olarak değiştirilmiş. Girişinde, Eski Yunanlı kıyafetindeki iki kadın heykelinin oluşturduğu sütunlar bugün de yerli yerinde duruyor. Hem de temizlenmiş, parlatılmış olarak.

Benim hatırladığım zamanlarda sinema bakımsızdı ve kalitesi eski yıllara göre hayli düşmüştü. Yan çıkış kapıları, Alyon Sokağı'na çıkan dar bir geçide açılırdı. Hemen her zaman birkaç çocuk, aralanan kapılardan içeriye sızmak için orada bekleşirdi. Bugün, Eski Alkazar Sineması'nın yeraldığı mekânda da bir değil, iki sinema birden var. Alt kattakinin adı yine Alkazar, 400 seyirci alıyor; üst kattakinin adı ise Avrupa, 151 kişi alıyor...

Bir zamanların en nezih, en güzel sinemalarından Yeni Melek Sineması 1954 yılında açılmıştı. Eski adı Hava Sokak, bugünkü adı Fuat Uzkınay olan sokaktan bakarsanız, tam karşıda sinemanın girişini görebilirdiniz. Fuat Uzkınay, biliyorsunuz, bizde ilk kez kamerayla sinema filmi çeken kişi olarak, sinema tarihimizin vazgeçilmez isimlerinden... Alyon Sokağı'ndaki eski bir binanın yerine yapılan binanın inşaat çalışmalarını, Galatasaray Lisesi'ndeki sınıfımızın penceresinden aylarca seyretmiştik. Güzel ve temiz bir sinemaydı. Kaliteli müşterisi vardı. Sanıyorum, ilk sinemaskop, belki de stereo film olan "The Robe" ("Zincirli Köle")'yi bu sinemada izledik.

Özellikle Cumartesi'leri 2.15 matinesinde sinema, okullardan çıkan genç arkadaş gruplarıyla dolardı. Hafta içinde suarelerde de Nişantaşı ve Şişli sosyetesi yeni değişen filmin galasına geldiği zamanlar, sinemanın fuayesinde şık hanımlar, zarif beyler göze çarpardı. Metro Goldwyn Mayer'in pek çok filmini bu sinemada izlemişimdir. Bugün bu sinema ne yazık ki kapalı. Bir zamanlar lobi resimlerinin yerleştirildiği camekânların içini örümcekler mekân tutmuş!

Atlas Sinemasının "Show"lu Suareleri

1948 yılında açılan Atlas Sineması ise beraberinde bazı yenilikleri getirdiği için kısa zamanda Beyoğlu'nun en sevilen sinemalarından biri olup çıkmıştı. Hele hele biz gençler için... Gösterilen ilk film, başrolünü Ronald Colman'ın oynadığı "Kısmet" olmuştu.

Herhalde, daha önceleri de vardı, ama bizim kuşak özellikle suarelerde, film başlamadan önce sahneye bir ya da birkaç sanatçının çıkıp müzik ya da gösteri yaptığını ilk kez bu sinemada gördü. Bu sanatçıların çoğu yabancı idi, ama belli olmaz, belki de bizlere yabancı olarak tanıtılırdı da biz farkına varmazdık. Biri gitarıyla günün moda şarkılarını çalar, söyler, bir başka sanatçı ilgiyle izlenen bir başka gösteri yapardı. Bir seferinde, hiç unutmam, akıllara durgunluk veren jonglör numaraları yapan biri çıkmıştı. Bir başka seferinde de, cambazlar tahtaravalli gibi kullandıkları kısacık merdivenleriyle denge oyunları yapıp salondaki izleyicileri heyecandan heyecana sürüklemişlerdi.

Biz gençler, film başlamadan önce, ön sıralara oturularak bu gösterileri ilgiyle izlerdik. Sonra da film başlarken, arka sıralardaki numaralı koltuğumuza geçerdik.

Bu Atlas Sineması'nın üst balkonu yukardan aşağıya doğru öylesine dim-

dikti ki, yer bulamayıp da üst balkon bileti almak zorunda kaldığım günlerde, daha üst balkona çıkar çıkmaz teker meker aşağıya uçacakmışım gibi içim kalkar, gönlüm bulanırdı.

Konak Değil, Gerçek Bir Saray Yavrusu

Bu sinemanın yer aldığı bina, II. Abdülhamid dönemindeki bankerlerin en ünlülerinden Köçeoğlu (belki de Köçekoğlu)'nun konağı imiş; 1860'ta inşa edilmiş. Ama, sadece adı konak! Aslında saray yavrusu bir bina imiş. İçinde kaç salon ve oda olduğunu uşakların bile bilemedikleri söylenirmiş! Avrupa'dan getirtilmiş nadide mobilyalar, değerli tablolar, kıymetli halılar, şömineler, heykeller, bir ihtişam ki, benzeri ancak yabancı filmlerde görülebilir!

Öndeki kapısından içeriye giren saray arabaları ortadaki avluda durur; misafirler orada inerlermiş. Yıldız Sarayı'ndan dışarı pek adımını atmayan Sultan Hamid bile, bir gün bu konağa, Köçeoğlu'na gelmiş. Ama Köçeoğlu, Sultan'ın geleceğini birkaç gün önceden haber aldığından konağın tüm eşyalarını birkaç gün içinde baştan sona öyle bir yenileyivermiş ki, buna başta Sultan Hamid, herkes şaşmış kalmış.

Ama bu saray yavrusunun asıl ilgi çekici özelliği, Sultan Aziz'in bir tür garsoniyeri olması... Saray'da dedikodular çıkmasından endişe eden Sultan Aziz, zaman zaman burada kendisine ayrılan daireye gelirmiş. Konağın ağzı, dili olsa da güreş meraklısı Sultan'ın çapkınlıklarını bizlere anlatsa... Bina, sonraları Aziz Borovalı'nın mülkiyetine geçmiş. Bir zamanlar altta Kulis, üst katta Küçük Sahne, hep bu büyük binanın içinde yeralmışlardı. Bugün ise sinemanın parteri kuyumcular, antikacılar çarşısı. Birincisi balkonunda da, yaklaşık 900 koltuğuyla bugünkü Atlas sineması yer alıyor.

Bugün, Turnacı Sokağı'nın başında yeralan o zamanki Şık Sineması'nın yerinde Akbank var. Burada 1914 yılında Sine Palas adlı bir sinema açımış. İşletmecisi de Sigmund Weinberg imiş. Bu Weinberg, malûm, İstanbul'da ilk kez halka açık sinema işleten Romanyalı Yahudi. Sonradan sinema 1930'da el değiştirmiş, adı da Şık olmuş. Uzun zaman orta kıratta bir sinema olarak çalıştırılmış. Birinci sınıf bir sinema olmadığını daha girişinden belli ederdi. Eskiden önünde elektrikle çalışan bir otomatik piyano dururmuş, ama ben görmedim. Herhalde daha eski yıllarda olacak.

Taksim'den Galatasaray'a giderken ol kolda olan sinemalar Şık Sineması'yla sona eriyor. İsterseniz karşı kaldırıma geçelim, Taksim'e doğru geri dönelim. Ama durun. Bu arada Tünel'e giderken sağda bir pasajla girilen handaki Elhamra Sineması'nı atlamamak gerek. Buyurun, Tünel'e doğru biraz yürüyelim. Zaten kaç adımlık yer ki...

Atatürk'ün de Film Seyrettiği Sinema

Elhamra Sineması, havası, dekorasyonu, koltukları ile, öteki Beyoğlu sinemalarından hemen ayrılırdı. Geçen yüzyılın sonlarında, sinemanın olduğu yerde Kristal adlı büyük bir eğlence sitesi varmış. Üst katı, geniş bir lokanta ve gazinoymuş. Her türlü kumar ve talih oyunları, serbest olduğundan rahatça oynanırmış. Sonradan 1922'de burada Elhamra hanı inşa edilmiş, ertesi yıl da Elhamra Sineması açılmış. İlk sesli Fransız filmleri bu sinemada gösterilmiş.

1930 yılının 3 Aralık günü, Atatürk bu sinemaya film seyretmeye gelmiş. Reisicumhur Gazi Hazretleri, beraberinde Dahiliye Vekili Şükrü Bey (Kaya), Başyaveri Rüsuhi Bey, yaverlerinden Cevat Abbas Bey ve Tarih Profesörü Afet İnan Hanım saat 14.30'dan 17.10'a kadar sinemadaki hususi seansta bulunmuşlar. İlk olarak, Fox şirketinin bir hafta önce çektiği Gazi Nümune Çiftliği'nin filmini, peşinden de özel olarak çevrilmiş bir propaganda filmini izlemişler. Bu filmde Amerikan Büyük Elçisi İngilizce olarak büyük Türk inkilâbını anlatıyor ve inkilâpçıyı Amerikan halkına tanıtıyormuş. En sonda da, Gazi'nin Amerikalılar'a hitabı varmış.

Bundan sonra Gazi'nin Ankara'dan İstanbul'a kadar hayli dolambaçlı seyahati sessiz film olarak plâkla gösterilmiş. Bu filmde Gazi, Kayseri'de öğrenciler arasında, Sivas'ta halkla, Turhal Istasyonu'nda bir vatandaşın dilekçesini okurken, Amasya ve Samsun'da halkla konuşurken görülüyormuş. Derken Trabzon'un genel manzarası, Gazi'nin Cumhuriyet Halk Partisi'ni ziyareti, Trabzon'dan Ege vapuruyla ayrılışı, en sonunda da İstanbul Boğazı'nın sisli manzaraları ve Gazi'nin Dolmabahçe Sarayı'na girişi...

Bundan sonra, Ankara'da Cumhuriyet Bayramı resmi geçidini gösteren filmle, Yunan dostluk andlaşmasını Venizelos'un imza edişinin, İsmet Paşa, Tevfik Rüştü Bey ve Mihalakopulos'un göründüğü film gösterilmiş. Daha sonra sıra 1930 yapımı Serseri Kral adlı konulu filme gelmiş.

Ama aynı gün, özel olarak "Garp Cephesinde Sükûnet Var" adlı filmden de bazı savaş sahneleri oynatıldığını biliyoruz. Yani, bizim kuşağın "Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok" adıyla bildiği romanın filmi. Gazi hazretleri, filmi çok beğenmiş, ama savaştan yeni çıkmış Türk halkına bu filminin gösterilmesini henüz erken bulduğunu söylemiş. Ayrıca o günlerin tanınmış foto muhabirlerinden Cemal (Işıksel) de Gazi'nin film seyrederken güzel bir fotoğrafını çekmiş. Gazi, Elhamra Sineması'ndan çıktığı zaman bütün cadde sevgi gösterisinde bulunan halkla dolmuş, bindiği oto-

Eski Melek şimdiki Emek Sineması'nın önünde bir dış çekim hatırası. Makinenin yanındaki Cezmi Ar.

mobile güçlükle yol açılmış.

Gazi Hazretleri Tekrar Elhamra Sineması'nda

İki yıl sonra, 1932 yılının 23 Şubat günü, Atatürk kendisiyle beraberinde bulunanlara dört locanın ayrıldığı bu sinemaya bir kez daha gelmiş. Sinemada bulunan halk, O'na büyük sevgi gösterilerinde bulunmuş. Bu sefer izlediği film ise, "Kongre Eğleniyor".

Elhamra Sineması'nın şark üslûbunda dekore edilmiş süslenmiş, temiz ve rahat bir sinema olduğunu hatırlıyorum. Oturduğunuz yerden perdeye baktığınızı farzedin, süslü mermer parmaklıkları olan iki merdiven iki yandan sinemanın balkonuna çıkardı. Yani, oturduğunuz yerden balkona çıkanları görebilirdiniz. Bu merdivenleri ben camilerdeki minbere benzetirdim. Zaten salonun yan duvarları da Endülüs tarzı çinilerle kaplıydı ki, böylesi hiçbir sinemada görülmemişti.

Salonun en arkasındaki üç sıra, ahşap, bildiğimiz açılır kapanır koltuklardan değildi; hakiki maroken kaplı, geniş koltuklardı. O kadar geniştiki, bu koltuklara, bir değil, neredeyse iki kişi sığabilirdi. Gişedeki görevlinin, belki de iyilik olsun diye bize bu arka sıralardan bilet kestiği zamanlar babam, "Ooo, yine ekâbir koltuklarına kurulacağız!" diyerek keyiflenirdi, ama ben doğrusu ya bu koltuklarda hiç rahat edemezdim. İçinde adeta kaybolduğum kocaman koltuğun hangi yanına oturacağımı bilemezdim de ondan.

70'li yıllarda bu salonda suarede İstanbul Tiyatrosu temsiller verdi: Toto Karaca, Celâl Sururi, Ali Sururi, Muzaffer Hepgüler, daha sonraları Müjdat Gezen, Şemsi İnkaya bu sinemanın sahnelerinde kendilerini sevenleri kahkahalara boğdular. Son yıllarda ise, 560 kişilik bu salonda kalitesiz porno ya da karate filmleri gösteriliyor.

Geldik Şimdi Ses Sineması'na

Yıllarca Haldun Dormen ile arkadaşlarının oynadığı Ses Tiyatrosu'nun bulunduğu Halep Hanı 1885 yapımı. Burada çok önceleri Varyete Tiyatrosu varmış. Halep Pasajı adı verilen bir pasajdan girilen bu salonda 1929'da Fransız sineması yeralmış, daha sonra da Şehir Tiyatrosu'nun komedi kısmı temsiller vermiş. 1942'de burası artık Ses Sineması'dır. Daha sonraları da Ses Tiyatrosu...

Parmakkapı'daki 29. İlkokul'da okuduğum 40'lı yılların başlarında, bizden dört sınıf büyük olan Jeyan'ın, okuldan çıkınca bir elinde çantası, ötekinde sefertası, koşa koşa bu pasajdan içeri girip tiyatro kapısında gözden kaybolduğunu bugün gibi hatırlıyorum. Hadi, sırası gelmişken, bu Jeyan'ın o sıralarda Şehir Tiyatrosu'nun Komedi Bölümü'nde oynamakta olan Necdet Mahfi Ayral'ın kızı, daha sonraki yılların tanınmış oyuncularından Jeyan Mahfi olduğunu ilâve edelim. Dormen Tiyatrosu'nun bu salondan ayrılmasından sonra bina esaslı bir şekilde onarıldı ve pasaj büyük bir tadilat geçirdi. Bugün Ferhan Şensoy'un oynadığı Ortaoyuncular Tiyatrosu'nun salonu yaklaşık 550 kişilik. Ayrıca, yanıbaşında Sinema Pera adlı 70 kişilik ve Beyoğlu Sineması adlı 320 kişilik iki salon daha var.

Şimdi, sıra hemen yanıbaşımızdaki Sümer Sineması'na geliyor. 1884'te inşa edilmiş bu görkemli ve gösterişli bina, Fransız mimar Vallauri'nin eseri. Ama buradaki Artistik Sineması 1930'da açılmış. Dört yıl sonra sinema Sümer Sineması adını almış.

Benim hatırladığım yıllarda bu salonda hep Universal'in filmleri oynatılıyordu. Örneğin, Judy Garland - Mickey Rooney'in müzikli komedilerini, Deanna Durbin'in şarkılı filmlerini hep bu sinemada seyretmişimdir. 1958'de Küçük Emek adını alan sinema bugün Rüya adını taşıyor ve yaklaşık 500 kişilik. Camekânlarının arkasında yine açık-saçık seks, ya da her türden macera filmlerinin resimleri var...

Şimdi Sırada İpek İle Melek Sinemaları

Bu iki sinemayı barındıran büyük ve görkemli bina İstiklâl Caddesi'nde önemli bir yer kapladıktan başka, Yeşilçam sokağına da döner. Eskiden ünlü Büyük Kulüp, eski adıyla Cercle d'Orient burada imiş. Skating denen, üzerinde patenle kayılan buz sahasının da bulunduğu binada, ayrıca müzikli lokantalar, eğlence yerleri, iş merkezleri de varmış. Yanılmıyorsam, daha da önceleri, bu bina yokken, burada binicilik sporuna gönül verenlerin atlarıyla engel atladıkları bir manej varmış. Çoğumuzun her gün önünden geçip geçmişini bilmediğimiz bu büyük binanın caddeye açılan pasajından İpek sinemasına girilirdi. Bugün bu pasajın solundaki merdivenden SESAM'a çıkılıyor. Eski adı Opera olan bu sinema 1922'de açılmış. Zamanının en güzel filmleri hep burada oynatılmış, yıllarca ünlü sanatçılar, hatta senfoni orkestraları burada konserler vermiş. Hatta, 1932 yılının 22 Ocak günü, Gazi Hazretleri, beraberinde Maliye Vekili Fuad Ağralı ile gelip burada "Çanakkale" filmini seyretmiş. İngilizler'in filmi çevirirlerken taraf tutmadıklarını gören Gazi, İngiliz filmcilerinin Mehmetçik'in kahramanca savaşmasını olduğu gibi beyaz perdeye aksettirdikleri için de memnuniyetini belirtmiş.

1933'ten sonra İpek adını alan sinema, Beyoğlu'nun gerçekten en güzel sinemalarındandı. Salonu tüm ayrıntılarıyla hatırlayamıyorum ama, sağ ve sol duvarda, bir nehir kıyısında, küreklerin başlarında Arap kölelerin oturduğu büyük bir kayığa binmeye hazırlanan, soylu oldukları her hallerinden belli genç kızları gösteren büyük resimler vardı. Bu pembe, beyaz kızların sarındıkları incecik tüllerin açıkta bıraktığı göğüsleri hâlâ gözlerimin önünde...

Bir yerde okuduğuma göre, fresk olduğunu sandığım bu resimler Rus asıllı ressam Naci Kalmukoğlu'nunmuş. Yine, yanılmıyorsam, salonun tavanı altın yaldızla kaplıymış. Peki, koltukları! Ya o tavandan aşağıya inen bordo renkli sağlı, sollu iki perdesi! Daha sonraki yıllarda tadil edilen bu salondan bir süre Şehir Tiyatrosu'nun komedi kısmı olarak yararlanıldı. Bugün, pasajdaki gözlükçü, içerisinin mezbelelik halinde olduğunu söylüyor.

1924 yılında açılan Melek Sineması da benim çocukluk ve gençliğimde Beyoğlu'nun en güzel, en rahat sinemalarından biriydi. Daha önce burası, yukarda da sözettiğim gibi buz pateni alanıymış. Daima en güzel filmleri oynatırdı. Nezih ve kaliteli bir seyircisi vardı. Suarelerde, İstanbul en seçkin kişilerini burada görmek mümkündü. Hele yeni filmin vizyona girdiği Perşembe geceleri...

Melek sinemasının balkonu at nalı şeklindeydi. Balkondaki yeriniz ortada, perdenin tam karşısında iseniz, mesele yoktu, filmi rahatça seyrederdiniz. Ama yeriniz at nalının sağ ya da sol uzantısındaysa yandınız! Perdevi görmek için başınızı, yerinize göre sağa ya da sola devamlı çevrili tutmak zorundaydınız. Bir kere filmi şanssızlık eseri balkonun yan tarafındaki koltukların birinden seyretmek zorunda kalmıştım da, tutulan boynum, iki gün ağrımış, günlerce açılmak bilmemişti. Bu sinemanın adı daha sonraki yıllarda Emek oldu. Bugün 1000 kadar koltuğu var.

Yeşilçam Sokağı'nın karşı ucunda, sağdaki Ar Sineması 1943 yılında

Siraselviler Caddesi'nin başında yer alan Taksim Sineması'nda bir halk matinesi.

açıldı. Dar, ince uzun bir sinemaydı. Sonradan adı değişti. 1956'da Yeni Asır, 1973'te de Sinepop oldu. Bugün, parterde 320, balkonda da 161 olmak üzere toplam 481 koltuğu var.

Beyoğlu'nun En Eski Sinemalarından Biri

Çocukluk yıllarımın Şark Sinemasının, Beyoğlu'nun en eski sinemalarından birimiş. Tabii o zamanlar bu sinemanın tâ 1909 yılına kadar gerileyen bir geçmişi olduğunun farkında değildim. Burada eski Odeon Tiyatrosu varken, 1909'da yerine Eclair (Fransızca: Şimşek demek) adında bir sinema, sonra 1933'te yerine Şark Sineması açılmış. Bu arada kısa bir süre için Darülbedayi'ye kiralanan bu salon, bir süre de Lüks Sineması olarak hizmet vermişti. Bugün cephesi pislik içinde, adeta terkedilmiş halde, kapalı duruyor, önünden gelip geçenler, orada bir zamanlar bir sinema bulunduğunun farkında bile değiller.

Beyoğlu'nun bir başka önemli sineması da Saray Sineması'ydı. Yalnız sinema değil, başlıbaşına bir kültür merkeziydi Saray... Dünyaca ünlü violonistler, piyanistler, kalabalık orkestralar, cazcılar, şarkıcılar, kısacası Türkiye'ye gelen büyük ve ünlü sanatçıların hemen hepsi de Saray Sineması'nın geniş sahnesinden gelip geçtiler. 50'li yılların ortalarında, büyük bale sanatçısı Serge Lifar'ı bile, üst balkondan da olsa burada izleme fırsatını buldum. Münir Nurettin ile Safiye Ayla da yıllık konserini hep Saray Sineması'nda verirlerdi.

Atatürk, 16 Eylül 1932 gecesi, beraberindeki zevatla Gloria Sineması'na gelerek "Demirkapı" filmi ile o sıralarda Dünya Güzeli seçilen Keriman Halis Hanım'ın Belçika'da, Spa şehrinde çekilen filmini seyretmiştiı.

Lüksemburg Apartmanı adıyla anılan büyük binanın içinde yeralan bu sinemanın yanıbaşında eskiden Lüksemburg kahvehanesi vardı. Alttaki büyük salon, bilardo meraklılarının buluşma yeriydi. 1914'te burada Lüksemburg Sineması varmış. Giriş 5, koltuk 6, numaralı koltuk 10, loca 60 kuruşmuş. Sinema 1930'da Gloria adını, 1933'te de Saray adını almış. Hiç unutmam, koltukları 20 sıra halinde dizilmişti. Rahat ve güzel locaları vardı. Her zaman aşırı sıcak, havasız ve de rahatsız olan üst balkon hariç, her şeyiyle rahat ve güzel bir sinemaydı.

Bir keresinde arkadaşlara uyup, balkonun en ön sırasına bilet almış, film başladıktan sonra da kimbilir nereden bulduğumuz hapşırık tozunu –100 gram toz karabiber de aynı işi görür ya– belli etmeden aşağıya üflemiştik. Beş dakika geçmeden salondakiler öyle bir hapşırmaya başlamıştı ki, balkondakiler birden bastıran bu hapşırık salvoları yüzünden filmi izleyememişlerdi. Hiç kimse, herkesin birden hapşırmasına bir anlam verememişti.

Burada oynatılan filmler, aynı zamanda Pangaltı'da İnci Sineması'nda da oynatılırdı. Saray'da birinci bölümün oynatılışı sona erip de antrakt olunca filmin oynatılan kısmı motorsikletli biri tarafından acele tarafından Pangaltı'ya, İnci Sineması'na yollanırdı. Yolda trafik tıkanır da motorsikletli genç gecikirse, sabırsızlanan seyirciler ıslıklar çalardı; gürültü ayyuka çıkardı.

Ne yazık ki, bu güzelim sinema da bugün kapalı. Bina tadil edildikten sonra zaten eski güzelliğini kaybetmişti. Şimdi ise, sahil cephesi toz toprak, camları kir pas içinde... Beyoğlu'nun ortalık yerinde bir çirkinlik anıtı gibi yükseliyor.

Yakın zamanlara kadar Fitaş ve Dünya sinemalarının bulunduğu binada eskiden, sanıyorum 1923'te açılan Kozmograf Sineması varmış. Sonra 1940'ta Halk Sineması adını almış. Derken burası Mulen Ruj gazinosu olmuş.

Bunlar hep geçmiş günlerin işi... Ama bugünkü kuşaklar, 1500 koltuklu Fitaş ile 1000 koltuklu Dünya sinemalarını çok iyi bilirler sanırım. Ne var ki, günün koşulları gereğince büyük bir salon yerine iki ya da üç küçük salon çalıştırmanın daha rantabl olacağı görüşü hakim olunca, bu iki sinema salonu bölünüp beş salon haline getirildi. Eskiden Dünya'nın bulunduğu yerde bugün 740 koltuklu Fitaş I Sineması var. Fitaş Sineması'nın yeraldığı koca mekânda ise 520 koltuklu Fitaş II, 190 koltuklu Fitaş III, 77 koltuklu Fitaş IV ve 310 koltuklu Fitaş V salonlarında beş ayrı film oynatılıyor.

Kültürümüzü, Görgümüzü Sana Borçluyuz Ey Sinema

Neler neler izlemedik bu sinemalarda...

Gün oldu, Broadway rövülerinde bacak sallayan birbirinden güzel genç kızlara tempo tuttuk; gün oldu Casbah batakhanelerinde başı derde girenlerle birlikte vurulduk. Bir filmde bir kış gecesi Napoléon'un ordusuyla Moskova önlerinde hezimete uğrarken; bir başka filmde bir kaçakçı gemisiyle Panama kanalından geçerek sonsuz okyanuslara açıldık. Uçaklar, tanklar, transatlantikler ve trenlerle ilk kez beyaz perdede tanışırken, denizlerin derinliklerine yine beyaz perdedeki bir denizaltıyla daldık. Dahası, görgü kurallarını, nasıl oturulur, nasıl kalkılır, nasıl yenilir, nasıl dansedilir hep beyaz perdedeki hayranı olduğumuz artistlerden gördük, öğrendik.

Bizim kuşak, görgüsünü de, bilgisini de büyük bir kısmını hep sinemalardan edindi dersem, doğrudur. Hangi anne-baba, hangi öğretmen, hangi kitap, hangi ansiklopedi bütün bunları canlı olarak gözlerimizin önüne serebilirdi ki...

Sana çok şey borçluyuz sinema... Keşke çocukluğumun filmleri yine oynatılsa da, yine izleyebilsem...

Usturlab

MUHLİS ERGİN

İstanbul Deniz Müzesi'nde üç adet usturlabın bulunduğunu ve bunların yapılış tarihlerinin sırasıyla; 1222/3, 1534 ve 1737 olduğunu biliyor musunuz? Sanıyorum ki, büyük bir çoğunluk için cevap hayır olacaktır. O zaman, öncelikle Usturlab'ın ne olduğunu ve ne işe yaradığını anlatmak ile başlayalım.

Usturlab, yıldızların yüksekliğini, güneşten, gezegenlerden ve aydan olan uzaklıkları, ufuktaki değişken yerleri, ya da yerküre üzerindeki bir kulenin yüksekliği ile nesnelerin birbirlerinden olan uzaklıklarını ölçebilen güneşe dayanarak zaman ve mevsimlerin belirlenmesine yardımcı olan bir astronomi aletidir. Yıldız Falı tahminlerinde de kullanıldığı rivayet edilir.

Dört ana parçadan oluşur. Bunlar Matris (ana levha), levhalar, şebeke ve alhidat'dır. Birbirlerinin üzerine, sırasıyla tatbik edilen bu parçalar merkezi sıklet noktalarından bir mil üzerine geçirilirler. (Resim No. 1.2.3.4.5.)

Muhis Ergin, Deniz Müzesi Müdürüdür.

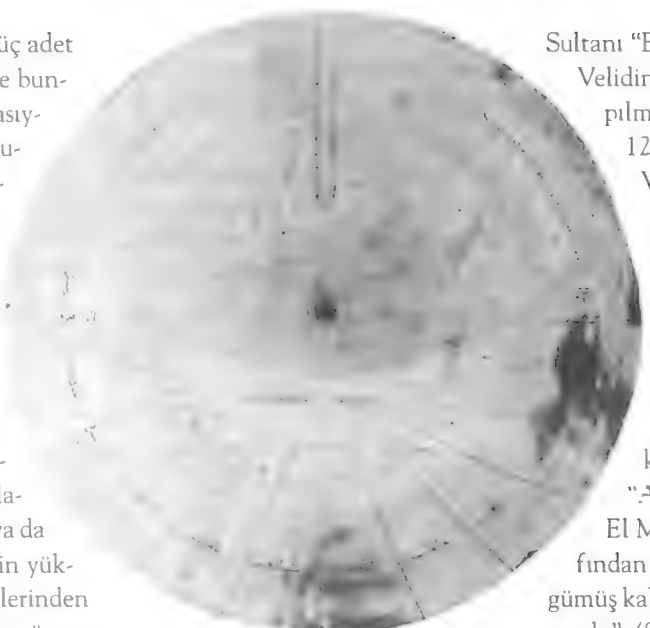

Deniz Müzesi'nde bulunan 1222 yılına ait usturlab.

Şimdi gelelim müzemizde bulunan usturlablara. Bunlardan ilki; döneminden günümüze kalan ve dünyanın en önemli usturlablarından birisi olarak nitelenen 56 cm. çapında ve 1.1 cm. kalınlığında, pirinçten imal edilmiş, som gümüş kakmalı bir sanat şaheseridir.

Bu usturlab, 1222/23 (619 Hicri) senesinde Şam eyaletinde, Eyyubi Sultanı "El Muazzam Şerif El Dünya Velidin İsa İbn Ebu Bekir" için yapılmıştır. Bu kişi 1200/01 ila 1218/19 yılları arasında Şam Valisi olmuş, bu tarihten 1227 senesine kadar ise tüm Eyyubi Krallığının Sultanı olmuştur. Usturlabı yapanın Baalbek kökenli bir sanatçı olduğu üzerinde kayıtlıdır. (Baalbek'li El-Nacar). Üzerindeki işaretlerin pozisyonları "Abdurrahman İbn Ebu Bekir El Mukavvim El Tebri-zi" tarafından hesaplanmıştır. Usturlabın gümüş kakmaları ise "El-Saraç El-Dimeşkı" (Şamlı el-Sarac) tarafından yapılmıştır.

Ana parçayı oluşturan Matris, diğer adı ile çerçeve'de; üst kadranlarda yükseklik ölçekleri, alt kadranlarda ise Zenith-mesafe ölçekleri olmak üzere her 5 derecede bir bölünüp işaretlenmiştir. (Her bir derece için tali bölmeler olmak üzere). Taht, çerçeve ve mater tek bir parça halinde dökülmüştür.

Şebeke, kuzey eliptiğinin altındaki uzun ekvator çubuğuna ek olarak, güney (üst) eliptiğinin içindeki kısa bir

ekvator çubuğu ile [illegible] [illegible] [illegible] düz destek ile [illegible]tır. Üç düz destekten ortada olanının ucunda bir sap bulunur. Yatay çubuk düz bir çizgidir, dikey çubuk ise diskin tam ortasından üst ekvator çubuğunun ortasına doğru uzanır. Eliptiğin ölçeği her bir derece için kadratlara ayrılmıştır. Yıldız göstergeleri esas olarak üçgen şeklindedirler ve her tarafın ortasında bulunan yarım dairelerin üzerinde dişler olarak yeralırlar.

Usturlab üzerinde yıldızlar küfi dilinde adlandırılmış olup, mevcut 20 yıldızın isimleri şunlardır:

(Bölgesel dönenceden başlayıp sağa doğru artacak şekilde düzenlenmişlerdir.)

Resim 1

Birinci kadranda;	ra's al-ghul	= hayalet başı
	ayn al-thavr	= hüri gözü
	al-ayyug	= keçi
	rijl al-javza	= ikizler ayağı
	Yad al-javza	= ikizler eli
İkinci kadranda;	Al Shi'ra al-yamania	= Büyük köpek (Sirius)
	Al Shi'ra al-shamiya	= Küçük köpek (Procyon)
	Galb al-asad	= Aslan kalbi
Üçüncü kadranda;	Al-Simak al-a'zal	= Çoban balığı
	Al-Simak al-ramih	= Sığırtmaç balığı
	Münir al fakka	= Üçüncü parlak
	Galb al-akreb	= Akreb kalbi (Antares)
	Ra's al-havva	= Havva başı
Dördüncü kadranda;	Al-nesr al-vaki	= Güney dizisi
	Al-nesr al-ta'ir	= Kartal dizisi
	Al-ridif	= Arka
	Dhanab al-cady	= Oğlak
	Mankib al-faras	= At
	Kaft al-khadib	= Kınalı el
	Dhanab paytüs	= Kanatlı at

. Matristeki yıldızların pozisyonları, aygıtın çağına göre doğrudur.

Aslında üç adet olması gereken (belki de iki adet) orijinal "Levha"lardan, günümüze ulaşan bir adet orijinal levha, her 1 için yükseklik dairelerine ve mevsim saatleri için eğrilere sahiptir. Bunların hepsi de sonsuz bir özen ve titizlikle yapılmıştır.

Levhada kullanılan enlemler 30 ve 35'dir. En uzun gün ışığının uzunluğu 30 enleminde 13;58 saat, 35 enleminde 14;25 saat olarak verilmiştir. Bunlardan ilki, herhalde Kahire şehri için düşünülmüştür. 33 veya 33;30 Şam şehri enleminin ve belki de Kudüs veya Halep'i içeren enlemler için düzenlenmiş bir veya iki levhanın daha

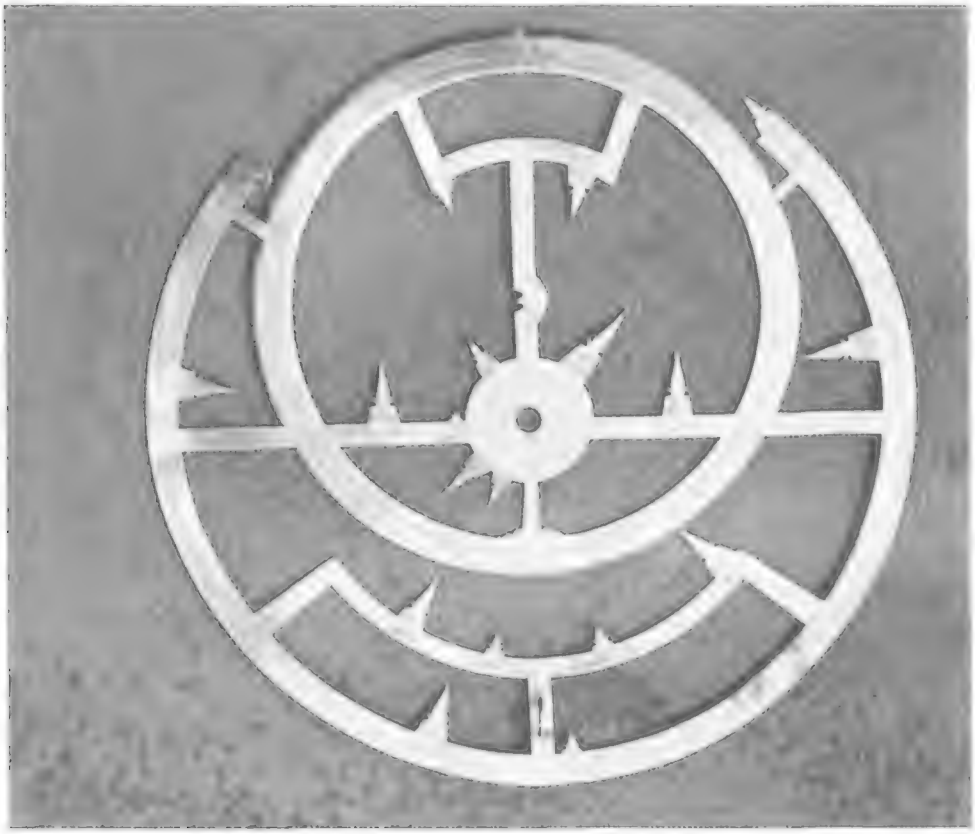

diğer iki levha orijinal değildir ve İstanbul'un bulunduğu enlem için sonradan yapılmışlardır.

Yine çerçeve'ye dönersek, yatay çap üzerinde her 30 dakika için bölümlenmiş bir yükseklik ölçeği vardır. Alt skalalar 7 ve 12 esasına göre, gölgeler için bölünmüş, "Zil el-Akadam (Ayaklı) ve Zil El-Asabi (Zihnî, akıllı)" olarak işaretlenmiştir. Tepeden itibaren saat yelkovanının aksı yönünde hareket eden bir zodyak ölçeği vardır: Her burcun üzerinde burcun ve gezegenin gümüş kakma resimli şekli bulunmaktadır. (Koç burcu için Mars gezegeni gibi). İç

Resim 3 ve 4

bulunabileceği değerlendirilmektedir.

En uzun gün ışığının uzunluğu; 9. ve 10. yüzyıllarda Müslüman astronomlarca saptanmış olan güncel değerler yerine, 23;51'lik Ptolemius eğrisine dayandırılmıştır.

Mevsimsel saatler hem "Ebced" hesabı ile, hem de kelimelerde numaralandırılmıştır. 35 enlemi olan levha yüzünde, mevsim saatleri eğrilerinin karşısında etiketsiz eğriler mevcuttur. Bunlar "Eşr" duasının başlamasını ve bitimini gösterir.

Müzemizdeki bu usturlab ile beraber sergilenen

tarafında ise limitler ve işaretler vardır. Örneğin Koç burcu için;

Jüpiter 6, Venüs 12, Merkür 20, Mars 25, Satürn 30, Mars 10, Güneş 20, Venüs 30.

Yatay çapın altında, sıfatlarına göre düzenlenmiş olan, üçlü gruplar ve bunlara, hakim olan dört unsurun isimler tablosu mevcuttur. Dört unsur toprak, hava, su ve ateştir. Kainat bu dört temel ögeden oluştuğu için her bir yıldızlar (burçlar) grubu bu dört ögeden birisinin tesiri altında hareket eder. Eski şark astronomi biliminde her yıldız bu dört temel ögeden biriyle anılır. (yanda Resim 5)

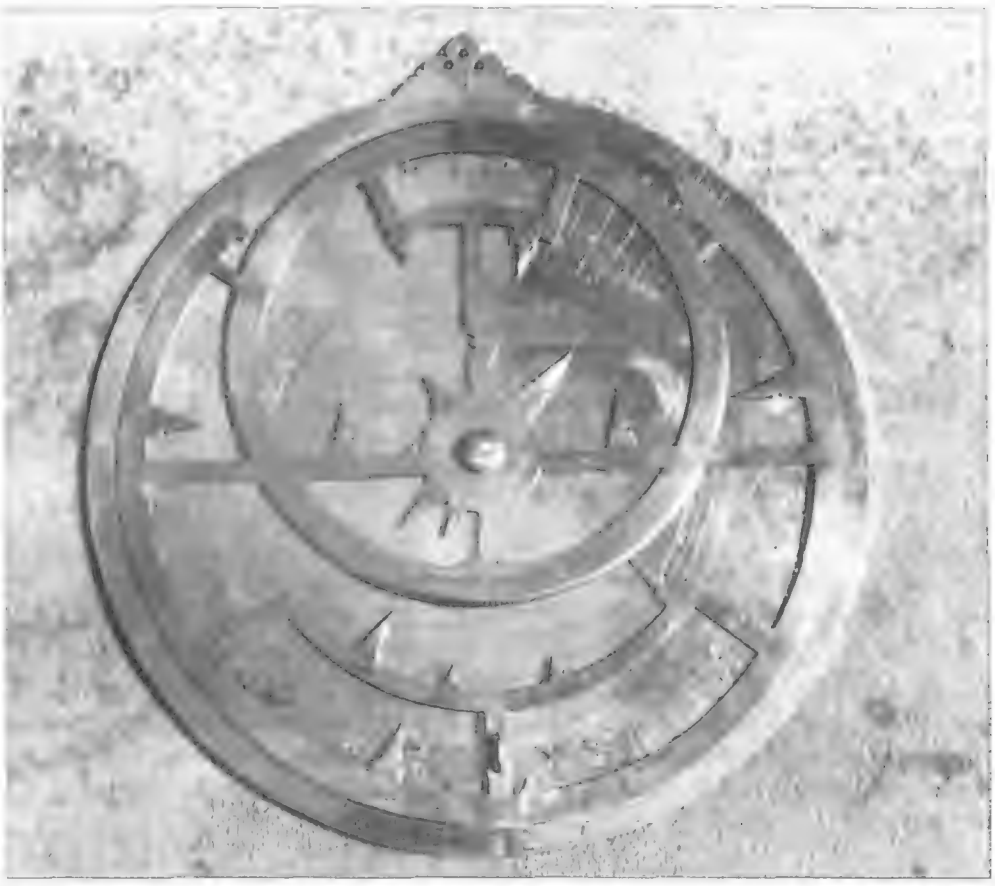

Üçlemeler/Lordlar:

Buna göre her bir burç, türâbî (topraksal), âbî (su'sal), nârî (ateşsel) ve hevâî (havasal) gruplardan birinde yer alır. Sözgelimi Ateş/Koç, Aslan, Yay/Güneş, Jüpiter, Satürn (gibi devam eder).

Usturlabın üzerindeki yazılar (aşağıda A'dan E'ye kadar) şu şekilde tercüme edilebilir:

A: "Sultan Efendimiz dürüst ve dindar bilge Kral El Muazzam, Kutsal Savaşta Tanrı'nın desteği ve yardımı ile muzaffer olmuştur."

Şerif el-Dünya ve'l-din, İsa İbn Ebu Bekir İbni Eyyab

B1: "Tanrı'nın koruduğu Şam Şehrinde hicri 619 (=1222/1223) yılında yapılmıştır."

B2: Tablolar; limitleri, işaretleri ve üçlü grupları içermektedir. İşaretler ve üçlü gruplar, bilgelerin çoğunluğunun görüşlerine göre, limitler ise Mısır'lıların görüşlerine göredir.

C: "El Saruç el Dımaşk" tarafından kakılmıştır.

D: "İşaretlerin pozisyonları 'Abdurrahman İbn Ebu Bekir el Mukavim el Tebrizi' tarafından hesaplanmıştır."

E: Usturlab, "Abdurrahman İbn Sinan el Baalbeki el-Naccar" tarafından yapılmıştır."

Beşiktaş'taki Deniz Müzemizde bulunan bu usturlab, henüz hiçbir katalogda yeralmamıştır. Bu usturlab hakkındaki tek ciddi araştırma, David A. King[1] tarafından "İstanbul Deniz Müzemizdeki Dev Boyutlu Suriye Usturlabı" başlıklı makalede yayınlanmıştır. Araştırmacının dileği bu usturlabın Abdülkerim el Mısrî tarafından, 13. yüzyılın başlarında zamın Hükümdarları için yapılan, iki adet büyük usturlab (30 cm.) ile karşılaştırmalarının yapılmasıdır. Bu iki usturlabdan birisi, Londra British Museum'da, öteki de Oxford Museum of the History of Science'dadır.

Bu aygıtlar bilimsel bir gelenekten kaynaklanmaktadır. Bu bilimsel gelenek, gözlem pratiği ve teorik görüş açılarından Avrupa'da, 16 yy.'a kadar benzerine rastlanamayan bir kurumsal organizasyon düzeyindedir. Deniz Müzesi'nde mevcut 3 usturlab'dan[2] en eskisi olan bu usturlab böyle bir geleneğin ürünüdür.

1 David A. KİNG, **Institute for the History of Science,** Johann Wolfgang Goethe University. D 60054 Frankfurt/Main.

2 Diğer iki usturlabdan, biri 1534 tarihinde Ahmet bin Süleyman'ül-Bekrî tarafından yapılmış küçük bir usturlab olup mükemmel korunmuş durumdadır. Diğeri ise büyük ebatlı olup, 1737 tarihinde Sultan II. Mahmut için yapılmıştır. Şebeke ve levhaları eksiktir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'de

Kloroformun İlk kez Cerrahide Uygulanması

YEŞİM IŞIL-ÜLMAN

11 Ocak 1843 tarihinde İstanbul'da ayda ilk kez olmak üzere yayınlanmaya başlayan *Journal de Constantinople et des Intérêts Orientaux* [1] isimli gazete, o dönemde Osmanlı Devleti'nde yürürlüğe girmiş olan yenileşme hareketlerine sütunlarında sık ve geniş yer vermiştir. 1839 yılında Galatasaray'daki binasına taşınan ve 1843 yılında ilk mezunlarını vererek, 11 Ekim 1848 tarihinde geçirdiği yangına kadar burada faaliyet gösteren Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'nin bilimsel, eğitsel, kurumsal v.d. çalışmaları *Journal de Constantinople* tarafından büyük ilgiyle takip edilmiştir. Okuldaki hemen her gelişmeyi haber olarak veren, yıllık faaliyet raporlarını yayınlayan gazete, tıp tarihi araştırmacıları için birinci elden kaynak olma özelliğini taşır.

Sözkonusu kaynak tıp tarihi literatürümüze ilk kez giren bilgileri içermektedir.[2] Bunların en ilginçlerinden biri 1847-1848 öğretim yılında Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'de yapılan ameliyatlarda kloroform ile anestezi uygulamalarıdır.

Modern anlamda anesteziyolojinin gelişimi Batı'da da 19. yüzyılın ilk yarısına rastlar. Anestetik madde olarak eteri ilk defa Boston'da, diş hekimi Morton 16 Ekim 1846'da kullanmış ve bununla ilk ameliyatı Robert Liston 18 Aralık 1846'da gerçekleştirmiştir. Bu maddeyi obstetrik ameliyatlarda kullanan Dr. J.Y. Simpson (1811-1870), rahatsız edici kokusu ve bronkiyal irritasyona sebeb olması yüzünden eter yerine kloroform kullanmayı düşünmüştür. Çünkü kloroform, bir kimyasal madde olarak 1831 yılında, E. Soubeiran, J. Liebig ve S. Guthrie tarafından birbirlerinden bağımsız olarak keşfedilmiş; 1847 yılında Fransız fizyolog Flourens (1794-1867) tarafından hayvanlar üzerinde bir anestetik madde olarak başarı ile uygulanmıştır. İnsan üzerinde kloroformu bir genel anestezi maddesi olarak ilk defa Simpson 1847 yılında kullanmıştır.[3]

Yurdumuza gelince, anesteziyle ilgili ilk yayınların 1871'de başladığı, Paris'teki öğrenimi esnasında tekniğini öğrenen Operatör Dr. Cemil Topuzlu tarafından anestezinin, ülkemizde ilk olarak 1890 yılında uygulandığı kabul ediliyordu.[4] Oysa *Journal de Constantinople*'da yayınlanan

Yeşim Işıl-Ülman İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı öğretim görevlisidiir.

1 Bu gazete 11 Ağustos 1846 tarihli sayısından itibaren sahip değiştirerek, **Journal de Constantinople, Echo de l'Orient** adıyla yayınlanmaya başlamıştır..

2 **Journal de Constantinople,** bazı yazarlar tarafından çeşitli vesilelerle başvuru kaynağı olarak kullanılmışsa da, bu yayının Tıbbiye tarihi açısından sistemli biçimde taranarak bilgilerin değerlendirilmesi yöntemi ilk kez aşağıda referansı verilen tez ile olmuştur: Yeşim Işıl Ülman, **Journal de Constantinople'a göre Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'nin Galatasaray Dönemi,** Doç. Dr. Nuran Yıldırım danışmanlığında yürütülen yüksek lisans tezi, İstanbul Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, Ağustos 1994.

3 Fielding Garrison, **An Introdouction to the History of Medicine,** 4. baskı, Londra 1929, s: 472, 606, 845; Ralph H. Major, **A History of Medicine,** Illinois 1954, s: 820, Cemalettin Öner. "Batıda ve Türkiye'de Anesteziyoloji ve Reanimasyonun Gelişim ", **İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası,** Cilt 45, İstanbul 1982, s: 2; Abdülkadir Erengül, "Anesteziyoloji ve Reanimasyon", **Tıp Dallarında İlerlemenin Tarihi,** (Ed. Ekrem Kadri Unat), İstanbul 1988, s: 32; Nuran Yıldırım "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne'de 1891 yılında yayınlanan Anesteziye aid bir Tez", **Tarih ve Toplum,** sayı 113, Mayıs 1993, s: 29-30.

4 A. Süheyl Ünver, "Türkiye'de Eter Narkozunun Tarihçesi", **Modern Tedavi Mecmuası,** İstanbul 1952, s: 3-4; Cemalettin Öner, **Anestezi-**

bir haber, bu bilgileri tamamen değiştirecek niteliktedir. Buna göre Batıda, 1847 yılında anestetik madde olarak keşfedilmesinden ve ameliyatlarda kullanılmaya başlamasından hemen bir yıl sonra kloroformun (ve modern anlamda anestezinin) Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'de denenerek cerrahi operasyonlarda uygulandığını öğreniyoruz. Aşağıda ilgili bölümlerini aynen tercüme ederek vereceğimiz bu metinden de anlaşılacağı üzere, her sene olduğu gibi 1847-1848 öğretim yılı sonunda düzenlenen mezuniyet töreni vesilesiyle Padişah okula ziyarette bulunmuştur.

Törende Sultan Abdülmecid'in huzurunda hocaları tarafından imtihan edilen dört hekim adayı başarılı cevaplar vermişler ve cübbelerini giyerek; bağlı bulundukları dinin kutsal kitabına el basıp, hekimlik yemini etmişlerdir. Onları ebe adayları izlemiştir. Ardından hazırlık bölümünden bazı öğrenciler, yine hocalar tarafından imtihan edilmişler ve başarı göstermişlerdir.

Bundan sonra tıbbî kimya deneylerine geçilmiştir. Beşinci sınıftan Yusuf Efendi kloroformun kimyadaki tarihini, hayvan metabolizması üzerindeki etkilerini anlatmıştır. Yusuf Efendi sözlerinin sonunda, kloroformun, okulda Dr. Serviçen tarafından yapılan cerrahi uygulamaları hakkında bilgi vermiştir. Öğrencisinin anlattıklarından memnun olan okulun kimya hocası M. Antoine Calleja, Sultan Abdülmecid'in huzurunda kloroformu, önce çeşitli hayvanlar üzerinde, sonra Yusuf Efendi üzerinden dört talebe Padişah hazretlerinin huzurunda imtihan edilmişler ve kendilerine sorulan sorulara tamamen doğru cevaplar vermişlerdir. Ardından Hekim payesine erişerek mezun olduklarını gösteren cübbelerini giymişler; Müslümanlar Kur'an'ın, Hristiyanlar İncil'in üzerine el basarak yemin etmişlerdir.

....

Bundan sonra sıra Padişah'ın derin bir alakayla izlediği tıbbi kimya deneylerine geldi. Beşinci sınıf öğrencisi Yusuf Efendi, kendisine yöneltilen bir soruyu cevaplarken, kloroformun kimyadaki tarihini tam bir berraklıkla anlattı, bu maddenin hayvan metabolizması üzerindeki etkilerini ve ardından, son zamanlarda Dr. Serviçen tarafından yapılan cerrahi uygulamalarını tanıttı. Yusuf Efendi'nin verdiği cevaplardan her bakımdan memnun olan, okulun kimya ve eczacılık hocası Antoine Calleja, bu benzersiz maddenin denemesini, önce çeşitli hayvanlar üzerinde, sonra da soruları cevaplamış öğrenci üzerinde başarıyla gerçekleştirdi. Bu, şimdiye kadar yapılanlar içinde en parlak şekilde gerçekleşen imtihan oldu. Toplantının sonunda Padişah hazretleri hocalara ve kurumun diğer görevlilerine duyduğu büyük memnuniyeti ifade etti.

Padişah ve bütün nazırların gözleri önünde cereyan eden bu tören gerçek bir ilerlemenin göstergesidir. Padişah hazretleri, bu kurumun ilerlemesi ve gelişmesi için büyük gayret ve özen gösteren Hekimbaşı İsmail Efendi'ye memnuniyetini belirtmiştir...".

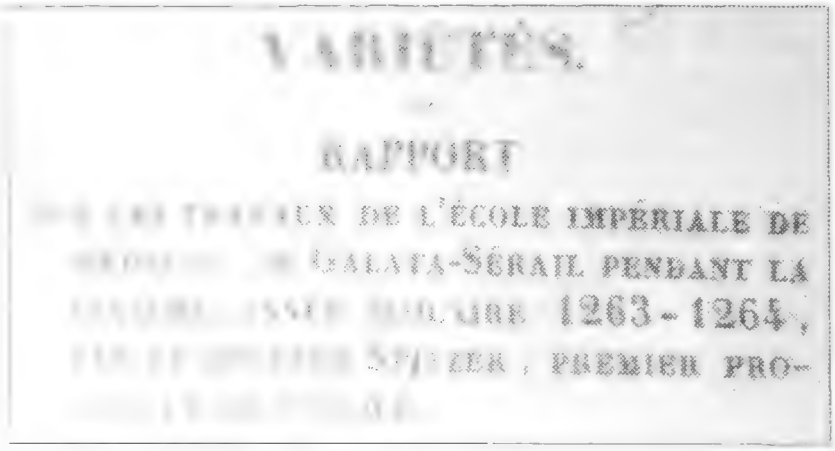
VARIÉTÉS.

RAPPORT

DE L'ÉCOLE IMPÉRIALE DE GALATA-SÉRAIL PENDANT LA 1263-1264, PREMIER PRO-

1847-1848 öğretim yılı faaliyet raporu

yoloji ve Reanimasyon, İstanbul 1975, s: 136; C. Öner, "Batıda ve İstanbul'da Anestezi-yoloji ve Reanimasyonun Gelişimi", **İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası,** cilt 45, Suppl. 88, İstanbul 1982; Cemil Topuzlu, **80 Yıllık Hatıralarım,** (Ed.: H. Hatemi, A. Kazancıgil), İstanbul 1982, s: 32,63; Öztan Öncel, **Türk İslâm Tababetinde Cerrahi Aletler ve Anestezi,** basılmamış doktora tezi, İstanbul 1982, s: 56-57; Abdülkadir Erengül, **a.g.m.**, s: 34-35.

Yukarıda; Dr. Serviçen (Séropé Vicenian) (1815-1897)
Yanda; Journal de Constantinople, Echo de l'Orient'ın *28 Temmuz 1848 tarihli sayısında çıkan mezuniyet töreni haberinden kloroform deneyi ile ilgili bölüm. Altta; 1847-1848 öğretim yılı faaliyet raporunun yayımlandığı sayı.*

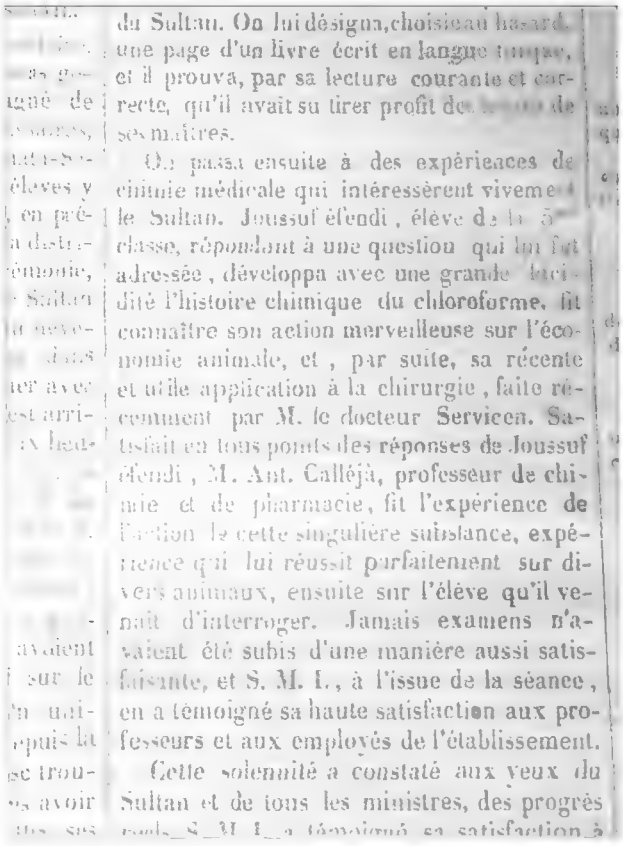

du Sultan. On lui désigna, choisi au hasard, une page d'un livre écrit en langue turque, et il prouva, par sa lecture courante et correcte, qu'il avait su tirer profit des leçons de ses maîtres.

On passa ensuite à des expériences de chimie médicale qui intéressèrent vivement le Sultan. Joussuf éfendi, élève de la 5e classe, répondant à une question qui lui fut adressée, développa avec une grande lucidité l'histoire chimique du chloroforme, fit connaître son action merveilleuse sur l'économie animale, et, par suite, sa récente et utile application à la chirurgie, faite récemment par M. le docteur Servicen. Satisfait en tous points des réponses de Joussuf éfendi, M. Ant. Calléjà, professeur de chimie et de pharmacie, fit l'expérience de l'action de cette singulière substance, expérience qui lui réussit parfaitement sur divers animaux, ensuite sur l'élève qu'il venait d'interroger. Jamais examens n'avaient été subis d'une manière aussi satisfaisante, et S. M. I., à l'issue de la séance, en a témoigné sa haute satisfaction aux professeurs et aux employés de l'établissement.

Cette solennité a constaté aux yeux du Sultan et de tous les ministres, des progrès

de deneyerek maddenin etkilerini göstermiştir. Yapılan açıklamaları ve deneyleri ilgiyle izleyen Sultan Abdülmecid hocalara ve idarecilere memnuniyetini ifade ederek okuldan ayrılmıştır.

Journal de Constantinople'da söz konusu haberin ilgili bölümleri çerçeve içinde sunulmuştur.[5]

JOURNAL DE CONSTANTINOPLE
ECHO DE L'ORIENT.

Çerçeve içinde aktarılan metin memleketimizde 1848 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'de kloroformun cerrahide kullanıldığını ve uygulamanın öğretimde yeraldığını göstermektedir. Galatasaray'daki Tıp Okulu kliniklerinde 1842-1846 eğitim yıllarında hocalar tarafından çok sayıda ameliyat gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında ilk bakışta, osteosarkom alınması, mesane taşı, testis hidroseli, torticolis, tenotomi ameliyatları; çeşitli ekstremite ve kanserli organ ampütasyonları, yapışık çenenin ayrılması, üst çene rezeksiyonu, polipler, urlar; sun'î pupilla, göz içi kistik tümör operasyonları v.d. sayılabilir. Son sınıf öğrencileri de çeşitli kulak, burun, boğaz, dudak, gırtlak, göz, batın, anüs ameliyatları yapmışlardır.[6] Yukarıdaki bilgiler ışığında 1848 yılında yapılan ameliyatlarda okulda modern anlamda anestezinin uygulandığını anlıyoruz.

Bütün bunlar Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'nin devrinin bilimsel yeniliklerini günü gününe izleyip uygulamaya geçirdiğini göstermektedir.

5 **Journal de Constantinople, Echo de l'Orient,** sene 3, sayı 106, 28 Temmuz 1848, s: 1.

6 Yeşim Işıl Ülman. **a.g.t.;** s: 35-74 ve 80-81.

BİR MARŞ

"VATAN MARŞI"

Vatan Marşı

Bestecisi Rıfat Bey olan Vatan Marşı'nın güftesini Namık Kemal'in Vatan yahut Silistre'deki ünlü şiiri oluşturuyor. Etem Üngör'ün Türk Marşları kitabında "Âmâlimiz efkârımız marşı" adıyla geçen marş hakkında sadece Müezzinbaşı, Miralay Rıfat Bey'e (1820-1888) ait olduğu yazılmıktadır.*

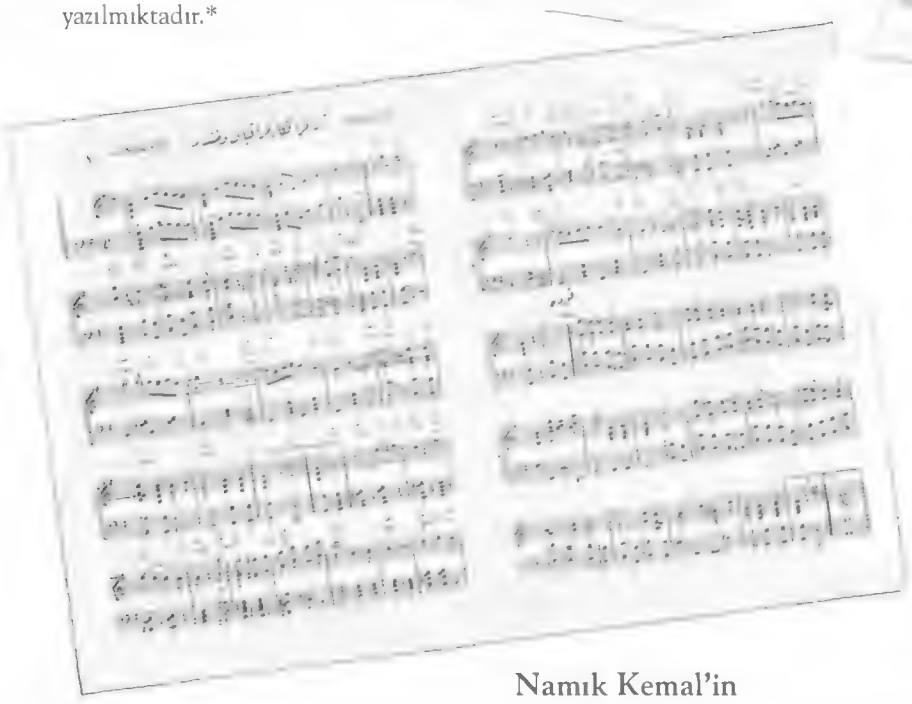

Namık Kemal'in Vatan şiiri

Âmâlimiz efkârımız ikbâl-i vatandır
Serhaddimiz kal'a bizim hâk-i bedendir
Osmanlılarız ziynetimiz kanlı kefendir

Nakarat

Kavgada şehâdetle bütün kâm alırız biz
Osmanlılarız can veririz nâm alırız biz

Osmanlı adı her duyana lerze-resândır
Ecdâdımızın heybeti ma'ruf-i cihândır
Fırat değişir sanma bu kan yine o kandır
Nakarat

Top patlasın ateşleri etrafa saçılsın
Cennet kapısı mert olan ihvana açılsın
Dünyada ne bulduk ki ölümden de kaçılsın

Nakarat

Kan ile kılınçdır görünen bayrağımızda
Can korkusu gezmez ovamızda dağımızda
Her köşede bir şîr yatar toprağımızda

Nakarat

* (Etem Üngör, Türk Marşları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1965, s.58)

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

KAHİRE'DE BASILAN MİLLÎ MÜCADELE HALK RESİMLERİ

Milli Mücadele'yi konu edinen Kahire'de basılmış halk resimlerini 124 ve 125. sayılarımızda basmış ve resimler hakkında kısa bilgiler de vermiştik. Almanya'da *Ex Oriente Lux Kunsthandel*/Dr. Ahmet Doğan koleksiyonundan temin etmiş olduğumuz bu değerli koleksiyonun basmadığımız parçalarından bazılarını da bu sayıda sunuyoruz. Bu vesile ile Hilmi Yavuz'a ve Arapça altyazılarını okuyarak bize yardımcı olan Necmettin Hilav'la İsmail Kara'ya bir kere daha teşekkür ediyoruz.

Mustafa Kemal Paşa ve muzaffer ordu kumandanları. Sağda Gazi Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve kahraman Rauf Bey. (Bu resimleri çizen halk ressamlarının konulara yaklaşımı, eksik bilgileri ve olayları abartmaları burada da kendini gösteriyor. Enver Paşa'nın "gazi" ünvanıyla Mustafa Kemal'in yanına oturtulması gibi...) (yukarıda).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın muzaffer ordularına Şarki Trakya ve Edirne'ye hücum emrini verişi. (Burada da yine yanlış bir bilgilenme var. Bilindiği gibi Milli Mücadele tarihinde böyle bir şey sözkonusu değildir.) (yanda)

Şark kahramanı Gazi Mustafa Kemal Paşa; üstteki levhada "in yensur kümullahu felâ galibe yekûm" ayeti yazılıdır.

Ortada Mustafa Kemal Paşa, üstte sağdan itibaren Ahmed Mürsel Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Nurettin Paşa; ikinci sırada sağdan Zeki Paşa, Cevat Paşa; üçüncü sırada Bekir Sami Bey, Refet Paşa ve alt sırada sağdan itibaren İsmet Paşa, Muhittin Paşa, Fevzi Paşa (yanda).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı ordusunu İzmir civarında teftiş edişi (altta).

Asker Sigaraları

Bitmez Günlerin Dostu

TUNCA VARIŞ

Kişilerin yaşantısında, erkek ya da kadın, önemli ve unutulmaz anlar, günler ya da dönemler bulunur. Aradan yıllar geçer, olağan uğraşılarına dalan kişi bu anılarını da bir kenara koyar, üzerini örter. Bir gün bir sözcük, bir nesne, bir görüntü bütün bu anıları su üzerine çıkarır, canlandırır. Erkeklerin yaşantısında en önemli, en unutulmaz anılar dönemi, sanırım 'askerlik' yaptığımız aylardır. O ayları yaşarken geride, evde bıraktıklarımızı düşünür ve bu 'sayılı günlerin' çabuk geçmesini isteriz. Yapacağımız, gerçekleştireceğimiz o kadar çok işimiz vardır ki... Yeter ki şu günler bir geçse, bir bitse...

Daha sonra bir askerlik arkadaşına rastladığımızda da o 'bitmez günlerin' çok çabuk geçtiğinden yakınır, anılarımızı tazeler, biraz da üzüntüye kapılırız. Neler anımsanmaz ki... O ilk günlerdeki şaşkınlıklar, zaman geçtikçe edinilen tecrübe ve alışkanlıklar, son günlerdeki kayıtsızlıklar... Hele o arkadaşlıklar... Dinlenme anlarında sıcacık bir bardak çay ile birlikte içilen sigaralar... Dumanlarına takılarak sılaya uçtuğumuz, dumanlarının halkalarında sevdiklerimizin yüzlerini gördüğümüz o sigaralar...

Bugün bütün bunlar artık geride kaldı. O filtresiz, kısa boylu, cepte sallandıkça tütünü dökülerek boşalan, markasız, ancak içen kişiye doyulmaz hazlar veren o basit ve iddiasız sigarayı görsek tanıyabilir miyiz? Sanmam. Değişen dünyamızın bize de değiştirdiği beğeniler artık o sigaranın yaşamasını istemedi. Bu kez de yazımızın konusu olarak özel bir sigara türünü, 'askeri' sigaraları seçtik.

O, Şimdi Asker...

Silahlı Kuvvetler için özel bir sigara 'markası' olgusunu sadece yurdumuzda, TEKEL idaresinin ilginç bir uygulaması olarak görmekteyiz. Koleksiyonumda yer alan bir Fransız 'askeri' sigara paketinde bir yüz paketin normal görüntüsünü, markasını ve özelliklerini, diğer yüz ise 'vente restreinte' yani 'kısıtlı satış' ibaresini taşır. Amerikan, İngiliz ve diğer bazı ülke 'askeri' sigaralarında ise görüntü tamamen normal paket gibidir. Ancak bazı vergiler alınmadığı için daha düşük bir fiyatla satıldığından bu durum bandrol dediğimiz ufak etikette özellikle vurgulanır ve 'askeri' ortam dışında satışının yasak olduğu belirtilir.

Fiyat açısından daha elverişli, gerçekten ucuz, gereksiz paketleme giderleri yüklenmemiş özel bir sigaranın yapılıp 'askeri' ortamda tüketime sunulması Osmanlı döneminde de geçerli olan bir uygulamaydı. Osmanlı Tütünleri Reji İdaresi'nin 1908 yılında Belçika'da dağıttığı bir tanıtıcı kartpostalda Grand Prix, En A'ala, A'ala, Yaka, Göbek, Kemal, Orta, Selam, Nazır, Ahali, Osmanlı gibi markaların sonunda en ucuz sigara olarak Asker de yer almakta, 20 ve 100 adetlik kutularda satılmaktadır.

Teknolojinin ve pazarlamanın günümüzdeki kadar gelişmediği dönemlerde 'sarma tütün' alınır, incecik sigara kağıdı parmaklar arasına yerleştirilir, biraz ustalık ve biraz da gösterişle sigara sarılırdı. (Bkz: Eski Sarma Sigara Kağıdı Kapakları, Dr. R. Anhegger. *Tarih ve Toplum.* Sayı:15, Mart 1985 ve Sayı:16, Nisan 1985) Bugün bu usul, içtiği sigaranın çok özel bir tatda olmasını isteyenler tarafın-

dan, özellikle yabancı ülkelerde az çok izlenmektedir. Resimdeki 2 numaralı paket de bu türden sarma sigara tütünü paketidir. Sarma kağıtları ufacık bir defter halinde paketin içinde bulunmakta ve tütünü 'tabaka'ya dökmek için paket açıldığında ele geçmektedir. 1950'li yıllara ait olan bu 'asker tütünü'nün fiyatı sadece 3 kuruştur.

Resimdeki 1, 3, 4 ve 6 numaralı paketler değişik dönemlere, 1950 ile 1970 yılları arasına ait 'ASKER' sigarası paketleridir. Tek kat kağıttan oluşan bu basit ve ucuz paketi Ankara Ulus Meydanı'ndaki Atatürk Anıtı'nın zeminindeki heykelciklerden 'Silahlı Türk Askeri' motifi süslemektedir. No:1, yeşil renk baskılı ve 20 sigara 3 kuruş fiyatlıdır. No:3, kızıl kahverengi baskılı ve 5 kuruş fiyatlıdır. No: 4, nefti yeşil baskılı ve yine 5 kuruş fiyatlıdır. Ayrıca bandrolü yazılı tek 'asker' sigarası örneğidir. Bandrolde 'Fiyatı 5 kuruş. Bu sigaraların erat, onbaşı ve erbaşlardan gayri kimseler tarafından satın alınması veya bulundurulması yasaktır' yazmaktadır. No:6, kahverengi baskılı ve 75 kuruş fiyatlıdır.

"Zabit"likten "Subay"lığa

Er ve erbaşlar için özel sigara üreten TEKEL elbette subayları bu konunun dışında tutamazdı. Bu nedenle, aynı zamanda subaylar için de sigara üretimi uzun yıllar söz konusu oldu. Bu türe ait örneklerin en eskisini No: 5' te kutu olarak görmekteyiz. Yassı sigara denilen tipte 20 adetlik kutu, üstündeki deseni açısından Osmanlı dönemi sigaralarının bir devamıdır ve ayrıca isminin 'Zabit' olması aynı türde daha eski sigaraların da bulunduğunun işaretini vermektedir. No: 4' ten No:16' ya kadar hepsi 1940 ile 1965 yılları arasına ait 'Subay' sigaralarıdır. No: 5'teki 'Zabit' sigarasının fiyatı 20 sigara 12 kuruştur, o yıllarda alınmakta olan Milli Müdafaa Vergisi de sadece 20 para olup yarım kuruş etmektedir. No: 7'de ismi 'yeni'leştirilen 'Subay' sigarası koyu mavi kutusu ile çok kısa bir süre üretilmiş ve yerini No: 8'de görülen pakete bırakmıştır. Her ikisi de yine 12 kuruş fiyatla satılmaktadır. No: 9 ve 10 ise 25 kuruş fiyatla satılan ve 'yassı' sigara türünün son örneğini oluştururlar. (Yassı sigaraların günümüzdeki tek örneği, bugün bile zor bulunan 'Yenice' sigarasıdır.)

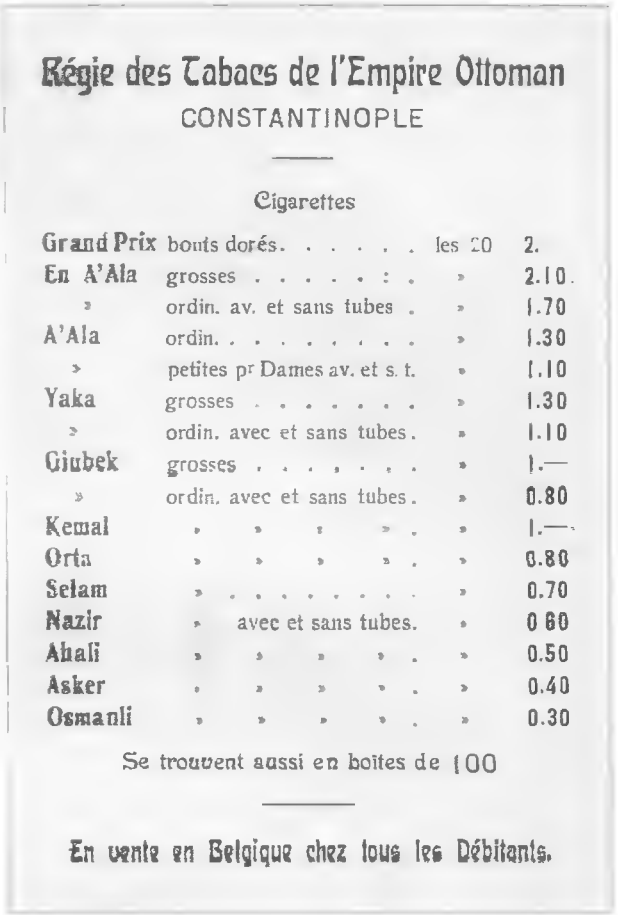
Régie des Tabacs de l'Empire Ottoman
CONSTANTINOPLE

Cigarettes

Grand Prix	bouts dorés.	les 20	2.
En A'Ala	grosses	»	2.10.
»	ordin. av. et sans tubes .	»	1.70
A'Ala	ordin.	»	1.30
»	petites pr Dames av. et s. t.	»	1.10
Yaka	grosses	»	1.30
»	ordin. avec et sans tubes.	»	1.10
Ciubek	grosses	»	1.—
»	ordin. avec et sans tubes.	»	0.80
Kemal	» » » » .	»	1.—
Orta	» » » » .	»	0.80
Selam	»	»	0.70
Nazir	» avec et sans tubes.	»	0 60
Ahali	» » » » .	»	0.50
Asker	» » » » .	»	0.40
Osmanli	» » » » .	»	0.30

Se trouvent aussi en boites de 100

En vente en Belgique chez tous les Débitants.

Reji İdaresi'nin 1908'de Belçika'da dağıttığı kartpostalda Osmanlı Sigaraları

Bu arada 'yuvarlak' sigara türünde üretilmekte olan 'Subay' sigaraları da vardı. No:11, 12 ve 13 filtresiz, 58 mm.lik (Bafra tipi) kısa tür sigara paketleridir. Ufak tefek görünüş farklarına karşın ana hatları değişmemiş ve 1960 yılına kadar tüketimdeki yerini korumuştur. 'Subay' sigaralarının en son örneği No: 16'da gördüğümüz kırmızı pakettir, 60' lı yılların başında 70 kuruş fiyatla satılmaktadır, bandrolünde 'Türk Silahlı Kuvvetleri Subaylarına Mahsustur' ibaresi yer almaktadır.

Ve Astsubaylar

Erat ve subaylar için özel sigara üreten TEKEL astsubayları unutamazdı. Yine askeri sigara türünden olan bu paket 60'lı yılların başında 70 kuruşa satılmakta ve bandrolünde 'Türk Silahlı Kuvvetleri Astsubaylarına Mahsustur' ibaresini taşımaktadır. Astsubay sigarasını No: 14' te görmekteyiz.

Türk Hava Kuvvetleri'ne mahsus..

No: 15'e gelince... Bu sigara çok kısa bir süre için Türk Hava Kuvvetleri tesislerinde ve mensupları arasında tüketilmek üzere hazırlanmış, 60'lı yılların başına ait, fiyatı belirtilmemiş bir pakettir. Türkiye'den başka hiç bir ülkede görülmeyen -koleksiyoncular için bulunmaz nimet- bir uygulamayla TEKEL özel günler, olaylar, yıldö-

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

nümleri, kişi ve kuruluşlar için alışılmışın dışında sigaralar üretirdi. Bu özel sigaralar kısıtlı olarak piyasaya verilir ve sadece konusu ile ilgili yörede ve sürede satılırdı.

Demokratikleşmede ilk adımlar...

60'lı yılların ortalarında o güne kadar yapılmakta olan Subay ve Astsubay sigaralarının üretimi kesildi ve bu alanda Subay-Astsubay ayırımını ortadan kaldıracak bir şekilde tek bir marka altında 'Silahlı Kuvvetler' sigarasının üretimine başlandı. Erat dışında, askeri öğrenciler de dahil olmak üzere tüm Silahlı Kuvvetler mensuplarının bir tek sigarası vardı. Bu sigara gelişen teknoloji ve değişen zevklerle bağlantılı olarak, değişmeyen genel görünüşünün altında üç değişik boyda üretildi ve benzeri oldukları piyasa sigaralarının biraz altında bir fiyatla satıldılar. No: 17'de 58 mm.lik, kısa boy, filtresiz, yuvarlak sigaranın paketini görmekteyiz.

1969 yılında İstanbul Sigara Fabrikası Maltepe'de açıldıktan sonra üretime başlanan filtreli, 85 mm.lik, yuvarlak (Samsun tipi) sigaranın paketini ise No: 18' de görüyoruz. İlk defa piyasaya verildiğinde bu sigara 450 kuruşa satılırken benzeri olan Samsun ya da Maltepe sigaraları 550 kuruşa satılmaktaydı. Yıllar sonra Samsun ya da Maltepe 25 liraya satılırken Silahlı Kuvvetler 24 lira fiyatla satılıyordu. 80'li yılların başında da uzun boy filtreli sigara diye adlandırılan, 100 mm.lik paket üretilmeye başlandı; No: 19'da da bu paket görülmektedir.

Yavru Vatan Kıbrıs'ta...

Ve geldik yazımızın konusunu oluşturan askeri sigaraların sonuncusuna. Bu paket 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekatı'ndan sonra oluşturulan Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri adına yavru vatanda üretilmektedir. 85 mm.lik, filtreli, yuvarlak sigara türünde olan bu paketi Kıbrıs-Türk Tütün Endüstrisi Limited Şirketi yapmaktadır. No: 20'de görülmektedir.

Günlük yaşantımızda öylesine nesnelerle çevrili oluruz ki, baktığımız halde görmeyiz ya da göremeyiz. İşte bu tür nesnelerden biri de sigaralarımızdır. Yazılarımızda bu ilginç nesneleri, geçmişleriyle birlikte tanımaya ve tanıtmaya gayret edeceğiz. Zaman hızla geçiyor, herşey değişiyor. Özellikle işte çevremizdeki bu küçük, ancak onlarsız yapamadığımız nesneler gidiyor, yenileri geliyor, başkalaşıyor ve hızla hareket ediyorlar. Gayemiz biraz geriye dönerek geçmiş zamanı yaşamak, bundan zevk ve ders almak. Bir sonraki yazıda buluşmak üzere...

İ l e t i ş i m ' d e n

Ali Suavî ve Dönemi,13 yıllık yazı hayatının 10 yılını Avrupa'da geçiren Ali Suavî'nin bu dönemine ilişkin dökümanlara dayanan ilk çalışmadır. Bizzat Ali Suavî'ye kulak vermekten çok Türkiye ve Batı arşivlerindeki belgeleri "konuşturmaya" önem verdiğini belirten Çelik, "Ali Suavî gibi problematik bir karakteri, etrafındaki olaylar ve insanlarla beraber aydınlığa çıkarmayı amaçlamış, sonuçta ortaya bu doyurucu araştırma çıkmıştır. Ali Suavî hakkındaki bu kapsamlı kitabın önemli bir işlev göreceğine inanıyoruz.

İSTANBUL Dağıtım + Kitabevi: Klodfarer Caddesi İletişim Han No.7, Cağaloğlu 34400 • Tel (212) 516 22 63-64 • Fax: (212) 516 12 58
ANKARA Dağıtım: Konur Sok. 24/4, Kızılay 06640 • Tel. (312) 425 36 00 / (312) 425 20 71 • Fax: (312) 425 18 15
Kitabevi: Selânik Cad , 72/C, Kızılay 06640 • Tel. (312) 418 59 32
İZMİR Dağıtım + Kitabevi: 853 Sok., 33/B, Konak 35250 • Tel: (232) 483 10 40

Geleneksel Türk Yorgancılık Sanatı

MUSTAFA DUMAN

"Yorgan" sözcüğünün bilebildiğimiz en eski söylenişi "yogurkan" şeklindedir ve Uygur kaynaklarında mevcuttur.[1] Kaşgarlı Mahmut'un 1073 yılında tamamladığı *Divan-ü Lügât-it Türk* adlı eserinde "yorgan" sözcüğü "yogurkan" şeklinde kayıtlıdır.[2] 13. yüzyıl sonu ile 14. yüzyıl başlarında yazıldığı sanılan *İbnü Mühenna Lügâti* ile 14. yüzyılın başında yazılan *Abu Heyyan Lügâti*'nde "yorgan" sözcüğü bugünkü şekliyle, yani "yorgan" olarak yer almaktadır.[3] Dede Korkut Hikâyeleri'nden "Kanlı Kocaoğlu Kanturalı Boyunu Beyan Eder" başlıklı hikâyede Selcen Hatun Kanturalı'ya şöyle demektedir:

"Ala yorgan içinde senünile dolaşmadım."[4]

Akkoyunlu sahasında yazıya geçirilen ama çok eski Türk gelenek, töre ve hikâyelerini de içeren Dede Korkut Hikâyeleri'nde de "yorgan" sözcüğü bugün kullanıldığı şekliyle geçmektedir. Harzemşahlar "yorgan" sözcüğünü "yovurgan" şeklinde söylerken daha doğudaki Türk boylarından Kırgızlar ise "cuurgan" şeklinde söylemektedirler.[5] "Yorgan" sözcüğü eski Türkçe'de örtmek, sarmak, kaplamak, kuşatmak anlamlarına gelen "vör" sözcüğünden "yör-gen", "yörgen", "yorgan" şeklinde türetilmiştir.[6] Yorgan örtünmek ya da bürünmek içindi. Günümüzde ise yorgan, yatakta örtünmeye yarayan, iki yüzü arası pamuk, yün ya da kuştüyü doldurularak dikilen örtü olarak tanımlanmaktadır.

Türklerde Yorgancılık Sanatının Gelişmesi

Orta Asya Türk boylarında yorgan örtünmeye yaradığı gibi, yorgan yapım tekniği ile, yani iç ve dış parçanın arası yün, pamuk doldurularak dikilen kumaş elbiseler de giyiliyordu. Bu elbiselere bugün Orta Asya halklarında rastladığımız gibi, Anadolu'da yaşayan Türkmen boylarında da kullanıldıklarını görüyoruz.

Türklerde, özellikle Anadolu'da, yerleşik düzene geçtikten sonra yorgancılık sanatı gelişmeye başladı. Bu gelişimi Osmanlılar'dan beri çeşitli belgelerden izleyebiliyoruz. Osmanlılar'da yorgancılar esnaf loncaları arasında "yorgancı esnafı" olarak yer almakta idi.

Osmanlılar döneminde, ordu sefere çıkmadan önce, kazanılan zaferleri kutlamak için ya da şehzadelerin sünnet düğünlerinde düzenlenen şenliklerde padişahın önünde sanatlarını göstererek geçen esnaf alayları içinde yorgancı ve hallaç esnafı da bulunurdu. Sultan III. Murat'ın şehzadesi Mehmet (III.)'in sünnet düğününde, İstanbul'da, At Meydanı'nda (Sultan Ahmet Meydanı) düzenlenen ve 52 gün, 52 gece süren şenliklerde geçen esnaf alaylarında yorgancılar da geçmişlerdir. Bu şenlikleri anlatan ve minyatürlerle tesbit ederek değerli bilgilerin zamanımıza kadar ulaşmasını sağlayan *Surname-i Humayun* adlı eserde esnaf alaylarında geçenler sayılırken "yorgancıyan"ın yani "yorgancılar"ın da sayıldığını okuyor, minyatür şeklinde resimlerini görüyoruz.[7] Bu şenliğe tanık olan yazarların anlattıklarına göre:

"Yorgancılar, sırmalı elbiseler içinde yüz delikanlıyı sırmalı yataklara yatırmış ve üzerlerine sırmalı yorganlar örtmüş olarak geçmişler ve umumun dikkat ve alâkasını çekmişledi."[8]

1582 Şenliklerinin Alman tanığı Nicholas von Haunolth'un yazdığına göre, esnaf alaylarında geçen esnafların bayrakları vardı. Şilte, yorgan ve

Tavus kuşları desenli yorgan(üstte). Çiçekli dal desenli yorgan (altta).

yastık yapanlar iki renkli altın simli kumaştan bir bayrak taşıyorlardı.[9] 1623 yılında, III. Ahmet'in, şehzadeleri için düzenlediği sünnet düğününde geçen esnaf alaylarında yorgancılar da vardı. Yorgancıların verdikleri hediyeleri Seyid Vehbi şöyle anlatmaktadır:

"Yorgancılar 500 dirhem gümüşten ibrik, 215 dirhem gümüş tepsi, 150 dirhem kapaklı bir gümüş tas, atlas ve bürümcük üzerine işlemeli dört tane kıymetli yorgan... Hallaçlar sırmalı nefis bir yastık hediye ettiler."[10]

Hallaçlar ve yorgancılar esnaf alaylarında genellikle ayrı ayrı geçmekte idiler.[11] Bu geçişlerde her meslek erbabı kendi becerilerini sergiler ya da ürettiği malları gösterirdi.

Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre, İstanbul esnafı içinde "Pamuk atıcıları (hallaçlar) 104 dükkân ve 300 neferdir. Pirleri Zahidil Katan'dır. Yorgancıların pirleri ise Kâmil Hindi'dir."[12] Gene Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre IV. Murat 1637 yılında, Bağdat Seferi'ne çıkmadan önce, esnaf alayı düzenlenmesini emretti ve Padişah'ın önünden geçen yüzlerce esnaf içinde yorgancılar da bulunuyordu.[13]

1657 yılında Girit Seferi üzerine düzenlenen merasimde, Padişah IV.

Mehmet'in önünden geçen esnaf arasında yorgancılar da vardı. Eremya Çelebi Kömürcüyan *Ruzname* adlı eserinde bu geçişi şöyle anlatmaktadır:

"Sonra reisleri ile beraber, kendilerine mahsus kıyafetlerle hallac esnafı geldi. Bunlar bir devenin sırtında bir dükkân dükkânın üstünde de rengarenk pamuktan aslanlar yapmışlardı. Dükkânın içinde bir nefer pamuk atıyordu. Kavukçi, takkeci, *yorganci*, kapamaci da bunlarla beraberdiler."[14]

Osmanlılar'da yorgan yüzleri genellikle kadife, atlas, ipek ve ketenden yapılır, üzerlerine çeşitli motifler işlendiği gibi, değerli taşlar, altın, gümüş tellerle bezenirlerdi. Bu değerli yorganlar saraylarda, zenginlerin evlerinde kullanılırdı.

Sultan Selim lâle desenli yorgan (ustte). Güneş desenli yorgan (altta)

Halk ise tahta kalıplarda kumaşa basılan motiflerin bulunduğu basma ya da yazma yüzlü yorganlar kullanırdı. Bu kumaşları hazırlayan meslek sahipleri de "basmacılar" ve "yazmacılar" gibi ayrı meslek dallarını oluştururlardı. En iyi basma ve yazma yorgan-yastık yüzleri İstanbul'da, Kandilli ve Üsküdar'da yapılırdı. Tokat, Kastamonu ve Bartın'da da yorgan yüzleri üretiliyordu.[15]

Günümüzde Yorgancılık Sanatı

Gelişen teknoloji ile seri olarak üretilen yatak, yorgan ve yastıklar yavaş yavaş geleneksel elişi yatak, yorgan ve yastıkların yerini alıyor. Bu nedenle son yıllarda geleneksel yorgancılık sanatı gerile-

meye başladı. Eskiden büyük kentlerin ana caddelerini süsleyen "Diken İğne", "Altın İğne" tabelâlı yorgancılar artık ara sokaklara kaymış ve sayıları azalmış durumda. Elişi olarak yapılan yatak, yorgan ve yastıkların daha pahalıya malolması da bunda bir etken oluyor. Günümüzde azalmakla beraber gelinlerin çeyizlerine kadife, ipek ve saten kumaşlardan yapılmış yorganlar konması geleneği sürmektedir. Bu yorganların motifleri özenle seçilmekte ve işlenmektedir. Halk arasında lohusa ve sünnet yorganları bazı geleneklere uygun olarak halen kullanılmaktadır.

Yorganlar tek kişilik, çift kişilik yorganlar olarak hazırlanır. Beşik çocukları için beşik yorganları, daha büyük çocuklar için de çocuk yorganları yapılmaktadır.

Yorgancılık sanatının en önemli çalışmalarından birisi yorgan yüzlerine yapılan motiflerin seçilmesi, tebeşirle kumaş üzerine çizilmesi ve motifler boyunca iğne ile dikilerek şekillerin ortaya çıkarılmasıdır. Bu motifler eskiden her yorgancı ustasının kendi becerisine göre bulup çıkardığı motiflerdi ve ustanın sanat gücünü, kendisine özgün buluşunu yansıtırdı. Son zamanlarda ise yorgan desinatörleri tarafından hazırlanan motif çizimleri kullanılmaktadır. Yorgan motifleri yorgancılık sanatının tarihsel gelişimini gösteren eski motifler yanında bölgelere göre değişen motifler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin: "gül", "güneş", "karanfil", "yıldızlı beş lâle", "yonca", "zırhlı baklava", "Sultan Selim lâle", "batırmalı mekik", "çerçeve", "fırıldak", "tavus kuşu", "bülbül", "dallı yonca", "papatya", "dörtlü S parke", "menekşe", "batırmalı çift kare" ve değişik geometrik motifler. Bazı usta yorgancılar yorgan yüzlerine Atatürk, İnönü, Eisenhower, Prenses Diana gibi ünlü kişilerin portrelerini de çizip işlerlerdi.

Yorgancılıkta kullanılan gereçler günümüze kadar önemli bir değişikliğe uğramamıştır. Bunlar: iğneler, makas, iplik, çırpı ipi, tebeşirdir. Yorgancılar yorganlarını rahatça yayabilecekleri geniş setler üzerinde çalışırlar. Aynı mekânlarda pamuk atma işi de yapılır. Yorgan iğneleri birden beşe kadar numaralıdır. Bir ve iki numaralı iğnelerle kaba işler yapılır. İnce işler için üç, dört ve beş numaralı iğneler vardır. Yorgancı ustalarının tercih ettikleri iğnelerin başında İngiliz malı "Rose" marka iğneler gelir. Çekoslovak ve Rus iğneleri de kullanılır.[16]

1637 Yılında, İstanbul'da IV. Murat'ın önünde düzenlenen esnaf alayında yorgancıların geçişi. (Şehsuvaroğlu'ndan)

Yirminci yüzyılın başından beri yorgancılık sanatı özellikle İstanbul'da bir memleket mesleği halindedir. Yorgancıların yüzde doksanı Trabzon'un Maçka ilçesinden çıkmaktadır. Bunun nedenlerini araştırdığımızda, kendilerinden önce yorgancılık mesleğini öğrenerek büyük kentlere yerleşen ve yorgancı dükkânları açanların çırak olarak memleketteki akraba ve komşularını alıp yetiştirmeleri ilk etken olarak karşımıza çıkmaktadır. 1990 yılında, İstanbul'da 80 yaşında ölen yorgancı ustası Ahmet Akyüz'den naklen oğlu yorgancı ustası ve İstanbul Yorgancı ve Hallaç Esnafı Sanatkârları Odası Başkanı Celâlettin Akyüz'ün bize verdiği bilgilere göre Ahmet Akyüz 1922 yılında Maçka'dan İstanbul'a hemşehrisi yorgancı Ali Usta'nın yanına yorgancılık öğrenmek için çırak olarak geldi. O yıllar İstanbul işgal altında olduğu için pasaportla geldiğini hiç unutmuyormuş. Ali Usta da Maçkalı idi ve o tarihte yetmiş yaşlarındaydı ve elli yıldır İstanbul'da yorgancılık yapıyordu. Ahmet Akyüz İstanbul'da yorgancılık sanatını biraz daha ileriye götürdü. İlk vitrinli dükkânı Üsküdar İmrahor'da aştı. Elektrik olmadığı için vitrini mumlarla aydınlatıyordu. Yıl yaklaşık 1928. Ahmet Usta Cumhuriyet'in onuncu yıl şenliklerinde yapılan resmi geçide üzerine Atatürk'ün resmi işlenmiş bir yorganla katılmıştı.[17]

Yorgancı esnafının geçmişten günümüze değin Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde en kalabalık olduğu kent İstanbul'dur. Yorgancı esnafı Osmanlı döneminde "yorgancıyan" esnafı loncası olarak varlığını sürdürmüştü. Yukarıda verilen örneklerden de anlaşıldığına göre bayrakları vardı ve esnaf alaylarına katılıyorlardı. Yorgancılar İstanbul'da 20. yüzyılın başında "Çarşıyı Kebir Döşemeci ve Yorgancı Esnafı Cemiyeti" sonradan "Dersaadet Yorgancılar Cemiyeti" arkasın-

dan "İstanbul Yorgancı Hallaç ve Döşemeciler Derneği" olarak örgütlendiler. 1956 yılında ise "İstanbul Yorgancı ve Hallaç Esnafı Sanatkârları Derneği" kuruldu. Bu dernek 1993 yılında "İstanbul Yorgancı ve Hallaç Esnafı Sanatkârları Odası"na dönüştü. Odanın 1993 yılında 961 kayıtlı üvesi vardı. İlk başkanı Celâlettin Akyüz'dür.[18] İstanbul Yorgancıları "Güzel İstanbul Yorgancı ve Hallaç Küçük Sanat Kooperatifi" adında bir kooperatif kurdular, yurt dışındaki çeşitli sergilere katıldılar ve ödüller aldılar. İstanbul yorgancı esnafının dernek başkanı olarak Celâlettin Akyüz 1959 yılında Eisenhower'e, 1973 yılında Willy Brandt'a üzerlerinde kendi portreleri işlenmiş yorganlar armağan etti. Bu yorganlar çok beğenildi. A.B.D. Başkanı Eisenhower adına Başkonsolos Robert G. Milner tarafından verilen 3.8.1960 tarihli teşekkür mektubu dernek başkanına iletilmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman sergisi dolayısı ile hazırlanan yorgan koleksiyonu Mayıs 1994'de, İstanbul Dedeman Oteli'nde sergilendi.

Yorganlar çok beğenildi ve Altı Nokta Körler Vakfı yararına kısa bir sürede satıldı.[19]

Günümüzde geleneksel Türk yor-

Geçmiş Zaman Eşyaları: Yorganlar

Abdülhak Şinasi Hisar

Abdülhak Şinasi Hisar

Bütün o geçmiş zaman evlerinin hepsinin sadık kaldıkları bir âdetleri vardı: Günün birinde, bir gece yatısına gelebilecek misafirler için hazır yataklar ve hazır yorganlar bulunmalıydı. Bir misafir yatak odasında, bir yükün kapısı açılır açılmaz, sağ ve sol taraflarında, insan boyunca, üst üste konmuş, ilk önce kalın döşekler, sonra, pamukları iyi atılmış ve hiç bozulmamış şilteler, daha sonra da, sakız gibi beyaz ve temiz yatak yüzleri, ve bunlar üstünde de, mevsime göre, birer ikişer, konabilecek bâzıları yazlık, ince, diğerleri kışlık ve kalın, rengarenk birçok yatak yorganları istif edilmiş olurdu. Üstünden hafif bir lavanta çiçeği kokusu duyulan bu yük açılınca, biz çocuklar, kenarlarından renkleriyle tanılan yorganları kat kat sıralanmış görünce gülmeye başlar, zira, bir bahçenin renk renk çiçekleri tarzında sıralanmış bütün bu yorganları, gözlerini, yüzlerini, huylarını, seslerini bildiğimiz mahlûklar gibi, duymaya koyulunca gülmekten kendimizi alamazdık. Bütün bunlar, şimdi, üst üste, bir kümeste pinekler gibi, birbirleriyle daha anlaşamamış, aynı fikirlere, kanaatlere, zevklere varmamış; münazaalı ve münakaşalı görünen bu mahlûklar âdetleri veçhile, gözleriyle, gagalariyle, seslenmeye, kimi, taşkın duygularının hususiyetlerine göre, renklerine doğru, iç çekerek söylemeye, renkleriyle havlamaya başlardı. Eski günlerin ayrı ayrı sabahlarında onları daha kaldırılmamış yataklar üstünde bulundukları sıralarda mânalarını duymaya ve hüviyetlerini anlamaya, onların hepsini de canlı birer mahlûk olarak görmeye ve kendilerinin neşeli ve taşkın hallerini, yahut, yorgun ve somurtkan edalarını göre göre artık hepsinin hususiyetlerine ermeye alışmıştık. Bütün bu yorganlar, insanlar gibi, ırk, dil, din, iklim, mizaç, neşe, şive, üslûp, mâna itibariyle, ayrı ayrı görünürler, kimi yeni, taze, genç neşeli, şakrak, kimi, neşesiz, yorgun, ezgin, bezgin görünürlerdi. Bunların bazısı, alafranga, çarşafları frenk gömleklerinin küçük sedef düğmeleriyle iliklenmiş olur; alaturka olanlarsa, çarşaflarının kenarları teyellenmiş olurdu. İçlerinde üniformalı, redingotlu görünen yaşlı, rütbeli erkekler görülür, eski zaman esvaplariyle, feraceleriyle süslü kadınlar bulunurdu. Bazılarının gözleri Mekkeli, Medineli, sürmeli olanları vardı.

Morlar bildikleri his ve fikirleri kendi içlerine toplarlardı. Güvezler bazı misafir hanımların şivelerini taklid ile gösterişler yaparlardı. Bir tanesini gördükçe bir kızılcık reçeli yemiş gibi olurduk. Beyazlar yazın sıcak günlerinde serinlik verir, kışın soğuk günlerinde soğuğu arttırırdı. Kırmızılar alev gibi gözlerini açar, yüzümüze çarpar ve haykırırlardı. Yeşil bir renklisinin öyle yuvarlak bir çizgisi vardı ki kendi âleminde yaşıyan bir papağanın kendisi duyulurdu. Güneşli günlerde onun rengini görmekle sesini duyar gibi olurduk.

Bazan, çocuk yatakları için yapılmış küçük yorganlar olurdu. Onunla, bir çocuk rûyasını duymuş gibi, safvet, lâtife, neşesiyle oynamış olurduk.

Fakat, bütün yorganların hepsi de gülünç mahlûklar sayılamazdı. Bilâkis, onların arasında en ciddî ve müessir olanları vardı. Birer insan vücudu, ruhu, hüviyeti, mânası ve talihi görünenleri olurdu. Bazıları yabancıydı, aralarında akrabalarımıza, dadılara, bacılara benzettiklerimiz bulunurdu. Bütün bu insanlar gibi onların da bazılarını beğenir, sever, bazılarını ise sevmez, beğenmezdik. Bazılarını üstümüze alıp uyusak mâneviyatının tesiri altında kalarak rûyalar içinde mukadderatımızın değişebileceğini bekliyebilirdik. O kadar birer talihe benzerlerdi ki arzumuza, ümidimize, ilmimize ve sevgilerimize az çok tesir edebileceğinden çekinebilirdik.

1623 yılında III. Ahmet'in şehzadelerinin sünnet düğünündeki esnaf alayında yorgancılarının geçişi. (Surname-i Vehbi'den)

Türk Halk Kültüründe Yorgan

Anadolu'da yorganlar gelinlik kızların çeyizlerinin vazgeçilmez parçalarıdır. Çeyizlik yorganların üzerine özel motifler işlendiği de olur. Lohusa kadınların yorgan ve yastıkları, sünnet edilmiş çocukların yatırıldığı yatakların üstündeki yorganlar ve yastıklar da özenle yapılırlar. Sünnet çocuklarına verilen armağan altınlar çengelli iğne ile bu yastıklara tutturulur. Kıbrıs Türkleri arasındaki bir geleneğe göre, gelinlik yorganlar dikildikten sonra konu-komşu çağrılır ve yorganlar kaplanır. Kaplanan yorganın üzerinde bir erkek çocuk yuvarlanırsa gelinin ilk çocuğu erkek olurmuş. Gelinlik yorganlar dikilip kaplandıktan sonra oğlanın anası yorganları yüklenir ve gelinin yerleşeceği eve taşır, diğer çeyizlerin arasına yerleştirir.[21]

Nasreddin Hoca'nın çok bilinen bilen bir fıkrası "Yorgan gitti, kavga

gancılık sanatını yaşatmak için bazı ilçelerde halk eğitim merkezleri tarafından yorgancılık kursları açıldığını basındaki haberlerden öğrenmekteyiz. Trabzon-Maçka'da açılan bir kursta dikilen yorganlar kurs sonunda sergilenmiştir.[20] Geleneksel Türk yorgancılık sanatının yaşatılması konusunda ilgili kuruluşlara özellikle kültür, eğitim ve sanayi bakanlıklarına görev düşmektedir.

Geleneksel Türk yorgancılığının yurt dışında gereği gibi tanıtılamadığını söyleyebiliriz. Beş yıl önce İstanbul'da, Amerikan Basın ve Kültür Merkezi tarafından "Çağdaş Amerikan Yorgan Sanatı" adlı bir sergi açılmış bu sergi renkli baskı bir tanıtma kataloğu ile duyurulmuştu. Amerika'da geleneksel Türk yorgancılığını tanıtan bir serginin açıldığını hatırlamıyoruz.

Ali Savuş Almanya'da sergilediği yorganlarla.

bitti" halk arasında bir atasözü gibi kullanılmaktadır. Dilimizde "Ayağını yorganına göre uzat" ya da "Yorgancı Vasil, yorganına göre kösül" sözleri atasözü olarak yaygındır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen "Ala yorgan altında söyleşmek" bir deyim olarak kullanılmıştı.[22] Dilimizde "pire için yorgan yakmak", "yorgan-döşek yatmak", "bir yastıkta kocamak" gibi deyimler de vardır.

Karşılığı "yatak-yorgan" olan bir bilmece:

"Bir duvarım var
Gündüz yapılır
Gece yıkılır."[23]

"Yorgan" sözcüğü manilerimize de girmiştir:

"Hendekten atladın mı
Yorganı kapladın mı
Oğlan diyor kaçalım
Kız diyor patladın mı"[24]

Eski İstanbul'da Ramazan davulcularının ve mahalle bekçilerinin destan ve mani katarlarında da yorgancılardan sözedilirdi:

"Her esnafın bir halen
Sahaflara kıl rağbeti
Hiçbir esnafa benzemez
Yorgancıların ziyneti."[25]

Tanınmış kantocu Eleni'nin "Laz Kayıkçı Kantosu"ndan bir parça:

"Deniz üstünde kayık
Ben sarhoşum sen ayık
Kayık üstünde tente
Gel misafir ol bende
Kayıkta var yorganım
Gel boş kalmasın yanım."[26]

19. yüzyılın sonlarında, İstanbul'da yaşamış tanınmış tulumbacılardan Yorgancı Bilâl Üsküdarlı Âşık Râzi'nin bir destanında şöyle anılıyordu:

"Yorgancılık olmuş kâr ile kesbi
İğne vurur tir-i müjgânı ile
Gelir kızlar bilse ol şeker lebi
Yorgancı benim der yorganı ile."[27]

Geleneksel Türk yorgancılık sanatının tarihinden halk kültürü içindeki yerine kadar kısaca değinen yazımız bu konuya ancak bir giriş niteliğindedir. Bu konudaki daha kapsamlı araştırma ve incelemelere başlangıç olabilirse kendimizi mutlu sayacağız.

NOTLAR

1 Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş III,** Ankara, 1985, (2. Baskı), s. 221.

2 **Divanü Lugât-it Türk Dizini,** TDK Yayını: 368, Ankara, 1972, s. 153.

3 [Cemalüddin İbnimühenna], **İbnü-Mühenna Lugâti,** (haz: Aptullah Battal), T.D.T.C. Yayını, İstanbul, 1934, s. 92.

4 Orhan Şaik Gökyay, **Dedem Korkud'un Kitabı,** İstanbul, 1973, s. 95.

5 Bahaeddin Ögel, A.g.e., s. 222.

6 İsmet Zeki Eyuboğlu, **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü,** 2. Baskı, İstanbul, 1991, s. 763.

7 **Surname-i Humayun** (Topkapı Sarayı nüshası). Buradan naklen: Metin And, **Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları,** Ankara, 1982, s. 234.

8 Hilmi Uran, **Üçüncü Sultan Mehmed'in Sünnet Düğünü,** İstanbul, 1941, s. 39 (Eski tarihlerden naklen)

9 Nicholas von Haunolth, **Neuwe Cronica Türckisher Nation,** Ed: Jaohannes Lewenklaw, Frankfurt am Mayn, 1590, s. 468-515'den naklen Metin And, A.g.e., s. 259.

10 Seyid Vehbi, **Surname (Üçüncü Ahmed'in Oğullarının Sünnet Düğünü),** (Haz: Reşad Ekrem Koçu), İstanbul, 1939, s. 29.

11 Hallaçlık konusu için bkz: Mustafa Duman, "Hallaçlık", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt: 3, s. 531-532.

12 **Evliya Çelebi Seyahatnamesi,** 1. Cilt, 2. Kitap, (Haz: Zuhuri Danışman), 2. Baskı, İstanbul, 1971, s. 235.

13 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, **Asırlar Boyunca İstanbul. Sarayları. Camileri, Abideleri, Çeşmeleri, Cumhurlyet**'in tarih ilâvesi. İstanbul, (1953), s. 216-220.

14 Eremya Çelebi Kömürciyan, **İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul,** (Tercüme: Hrand D. Andreasyan, Haz: Kevork Pamukciyan), 2. Baskı, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 292-293.

15 Ingrid Biniok, "Osmanische Stoffe und Kostüme", **Türkische Kunst und Kultur aus Osmanischer Zeit,** Band: 2, 2. Erw. Auflage, Verlag Aurel Bougers, Recklinghausen, 1985, s. 240-256.

Bu yazıda 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı yorgan ve yastıklarının genellikle kadife, kabartmalı kadife ipek ve pamuklu dokumalardan yapıldığı, üzerlerinde karanfil, lâle gibi çiçek motiflerinin yer aldığı, en tanınmış yorgan ve yastık imal yerlerinin ise Üsküdar, Bilecik ve Aydos olduğu belirtilmektedir. Ayrıca tanıtılan örneklerde (16. yüzyıl) "kenarlar gümüş teller ve simlerle işlenmiştir" denmekte 12. yüzyıldan beri çeşitli kaynaklarda böyle yatak ve yorganlardan sözedildiği kaydedilmektedir.

16 Geleneksel Türk yorgancılık sanatının bugünkü durumu ile ilgili bilgileri ve bazı görsel malzemeyi İstanbul Yorgancı ve Hallaç Esnafı Odası Başkanı Sayın Celâlettin Akyüz, 10 Ocak 1994 tarihinde, İstanbul'da yaptığımız görüşmede tarafımıza vermiştir. Yorgancılık sanatının gelişmesi ve tanıtılması konusunda yıllardır emek veren Akyüz'e burada tekrar teşekkür ediyorum.

17 Memleket mesleği olarak yorgancılık sanatının İstanbul'daki durumu konusundaki bilgileri Celalettin Akyüz'den aldık. O da Yorgancılar Odası'ndaki kayıtlara göre, İstanbul'daki yorgancı ve hallaçların yüzde doksanının Trabzon-Maçka'dan geldiklerini söylüyordu. İstanbul'da hallaç ve yorgancılarla yaptığımız görüşmelerde de çoğunluğunun Maçka'dan geldiğini gördük. Bu konuda Bkz: Nail Güreli, "İstanbulluları Maçkalılar Örter", **Yöre Yöre,** İstanbul, 1985, s. 319-321. Yorgancılık mesleğinin Ankara'daki durumu için Bkz: Nail Tan, "Memleket Mesleği Geleneği ve Ankara'daki Durumu Üzerine Bir Araştırma, **Türk Dünyası Araştırmaları,** Sayı: 18, Haziran 1982, Ankara, s. 5-32. Bu araştırmada Ankara'daki 236 hallaç ve yorgancının 113'ü Trabzonlu, bunların da 98'i Maçkalı olarak tesbit edilmiştir. Son yıllarda Yozgat, Malatya-Darende ve Kilis'ten de yorgancılar yetişmektedir. Geleneksel Türk yorgancılık sanatının İçel'deki durumu için bkz: Fahretin Alişar, "İçel'de Yorgancılık", **İçel Kültürü,** Sayı: 30, Kasım 1993, Mersin, s. 19-20.

18 Celâlettin Akyüz yırmi yıla yakın bir süre de "İstanbul Yorgancı ve Hallaç Esnafı Sanatkârları Derneği" başkanlığını yapmıştı.

19 **Hürriyet,** 11 Mayıs 1994, s. 2.

20 **Maçka 86,** Trabzon, s. 81.

21 Hüseyin Rakıbet, "Bir Yorgan Hikâyesi", **Halkbilimi,** Sayı: 2, Lefkoşa, 1986, s. 28.

22 Orhan Şaik Gökyay, **A.g.e.,** s. CCXLIV.

23 İlhan Başgöz, **Türk Bilmeceleri II,** Kültür Bakanlığı Yayını, Eskişehir, 1993, s. 566.

24 Mehmet Halit [Bayrı], **Maniler,** İstanbul, 1932, s. 32.

25 **Ramazannâme,** (Haz: Amil Çelebioğlu), İstanbul, [1973], s. 262.

26 Reşat Ekrem Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt: 10, s. 5347.

27 Reşat Ekrem Koçu, **Yangın Var... İstanbul Tulumbacıları,** İstanbul, 1981, s. 201.

EMEK TARİHİNDEN SAYFALAR

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Emek Tarihi, Osmanlı Tarihi çalışmalarında oldukça yeni bir ilgi alanı. Sosyal tarihin bir alt dalı olan emek tarihi dünya tarihçiliğinin ilgisini çok daha önce çekmiş, ama Osmanlı emek tarihi ancak 1980'lerden sonra bu ilgiye "mazhar" olmaya başlamıştır.

Gelişmekte olan bu dala gittikçe artan bir ilginin olduğu da bir gerçek. Ancak, gerek meslekten Osmanlı tarihçilerinin kayıtsızlığından, gerekse konuya ilgi duyan tarih kökenli olmayan araştırmacıların karşılaştığı dil engelinden kaynaklanan bir bilgi ve belge eksikliği, yapılan çalışmaların birbirini tekrar etmekten öteye geçememesi gibi hazin bir durumu da beraberinde getirmekte. Örneğin, Oya Sencer'in 1969'da yayınlamış olduğu **Türkiye'de İşçi Sınıfı** aradan geçen onca zamana ve ardından yapılan bunca çalışmaya rağmen, hâlâ aşılabilmiş değil.

Bu darboğazın aşılması yolunda bir adım olarak "Emek Tarihinden Sayfalar" başlığı ile bir dosya başlatmayı uygun bulduk. Gelecekte yapılacak çalışmalara kaynak teşkil etmesi ve yeni çalışmalara yol açması umuduyla, **Tarih ve Toplum**'da aralıklı olarak yayınlanacak bu dosyayı ilginize sunuyoruz. **İttihat ve Terakki** gazetesinden başladığımız dosya diğer gazetelerden seçmelerle devam edecek.

Yavuz Selim KARAKIŞLA

"İskele Hamallarının Grevi"

Maliye Nezareti'nde bulunan bin ikiyüz memur tensikât-ı vakıadan dolayı, rıhtım kömür hamallarıyla vapur hamalları ve muayeneciler, Haydarpaşa İskelesi hamalları, tramvay memurları yevmiyelerinin azlığından tatil-i eşgal etmişler ve bilhassa hamallar grevi kömür dolayısıyla vapurlara yani ticarete tesir edeceğine binaen ecânibin nazar-ı dikkatini celb ettiğinden nihavet Cemiyet'in tedbir ve mesaisi ile teskin edilmişlerdir.

No: 5, 3 Ağustos 1324 / 16 Ağustos 1908, Pazar, s. 2.

"Con Paşa'nın Marifeti"

Ma'hûd Con [John?] Paşa Haliç Vapurları amelesinin Tekaüd Sandığı'ndan iki bin lira para çaldığı cihetle aleyhinde ikâme-i dava edilmiştir.

No: 6, 5 Ağustos 1324 / 18 Ağustos 1908, Salı, s. 4.

"İhtilâsçı Müdür"

Fes Fabrikası Müdürü Muhiddin Paşa ihtilâsât-ı mühimmesine mübni tevkif edilmiştir.

No: 6, 5 Ağustos 1324 / 18 Ağustos 1908, Salı, s. 4.

Mösyö Rejinald Vital

İstanbul'da geçenlerde kömür amelesinin tatil-i eşgal ettikleri esnada Cemiyet'imizin İstanbul Merkezi tarafından grevi teskin için sarf edilen mesaide Gilfirst ve Viker namında iki İngiliz seyr-i sefain acentası bulunan Mösyö Rejinald Vital'ın gayret-i mahsusası ve grev esnasında celb edilen bilcümle vapur acentalarına hitaben mumaileyhin acentalar tarafından ameleye verilmek üzere müteahidlere itâ olunan üçer kuruş yevmiyenin müteahidler tarafından suistimale uğrayıp ameleye yalnız elli para verilmekte olduğu cihetle fimâba'd müteahidlerin kontrol altında bulundurulmaları hususunda dermeyan ettiği teklif acentalarca kabul

اتحاد وترقی

JOURNAL «ITTIHAD VE TEREKKI»

Organe du Comité Ottoman «Union et Progrès»

İttihad ve Terakki/Siyasi, ictimâi, edebi ve fenni Osmanlı gazetesi (Organe du Comité Ottoman "Union et Progrés")
Sorumlu Müdürlüğünü Mehmed Talât'ın (Talât Bey) yaptığı İttihad ve Terrakki 1908 yılının Ağustos ayında yayına başlamış, haftada üç gün yayınlanmış ve 84 sayı sonra 31 Aralık 1908'de yayınına son vermiştir.

edilmiş ve bunun da faidesi görülmüş olmakla, Mösyö Vital'ın hizmet ve ikamesi şayeste-i takdir bulunmuştur.

No: 9,12 Ağustos 1324 / 25 Ağustos 1908, Salı, s. 3.

Amele Sendikaları

Bir sınaide işleyen amelenin menâfi'-i mahsusalarını vikaye etmek maksadıyla teşkil ettikleri hevetlere sendika derler. Bu hevetlerin menşeini bulmak için kurun-ı kadimeye kadar irca'-i nazar eylemek icab eder. Roma İmparatorluğu'nun edvar-ı ahiresinde erbab-ı sınai arasında teşekkül etmiş ve muhtelif namlarla yad olunmuş heyetlere tesadüf ediliyor. Roma'nın inkirazı, barbarların hücumu Avrupa ahval-i ictimaiyesini büsbütün değiştirmiş, eski müessesat bir müddet için metrûk ve mensî kalmıştır.

Fakat bilahare derebeylerin mezalim ve taaddiyatı, fahiş ve haksız vergileri, esnafı müdafaa-i menafi zımnında ictima ve ittihâda mecbur eylemiştir. Bu ictimaat pek meşrû' idi, ve derebeylerin hasm-ı kavisi olan hükümdaran tarafından gizlice himaye olunuyordu. Çünkü iki kavinin tesâdüm-i mütemadiyesinde rol oynayan mühim bir vasıta karşısında bulunuluyordu. Bu hal bir müddet devam etti. Bu devirde sendikalar iktisadi olmaktan ziyade siyasi, belki de tamamen siyasi bir tabiat ve mahiyeti haizdi. Çok geçmeden, Avrupa rical-i idariyesinin ittihâz ettikleri, etmeye başladıkları siyaset-i iktisadiye-i himayekârane amele heyetlerine sıfat-ı kâşife-i iktisadiyesini bahş eyledi. Artık ameleler derebeylerin, hükümdarların leh veya aleyhlerinde olarak ittihâd etmiyorlar, sınailerin kapısını kapamak, işçilerin mikdarını tahdid etmek gibi hataâlûd sebeplerle birleşiyorlardı. Fransa'da Colbert devrinin hassa-i müteneyyizesi olan bu himaye politikası memleketin her köşesinde aynı siyasetin hükümran olmasını mucib oluyordu. Bu hal, Avrupa'nın her tarafında İnkilab-ı Kebir'e kadar sürdü. Hukuk-ı beşeriyenin tarih-i ilanından evvel büyük Turgot Fransa'da bir teşebbüs-ı mühimmede bulunmuş ise de Reaksiyonerler, yine iade-i mazi ettirmeye muvaffak olmuşlardı.

İhtilâl-i Kebir hürriyet-i beşeriyenin berat-ı muhteşemi olan hukuk-ı insaniyenin ilanı fermanı üzerine bütün bu muzır heyet-i mesrûdeyi ilga eyledi ve zanaat ve ticaret muhtaç ve mütehasir olduğu serbestiye mazhar kılındı.

Ondokuzuncu asrın bidayeti bir inkılâb-ı azim-i sanayiyle müterâfık oldu. Bu inkilab tarih-i iktisadi-i alemde bir misli daha görülmemiş derecede mühimdi. İnsanların eli yerine bir kuvvet-i tabiiyye kaim oluyor, adi destgâhların mevkiini cçsim makineler işgal ediyor, bir fabrika binası içinde yüzlerce amele toplanıyor, hülasa eski usül şeraite külliyen muhalif ahval dahilinde bulunuluyordu, bu yeni muhit yeni ihtiyacat tevlid eylemekten hali kalmıyordu. Bu zamanda ameleleri istihdam eden patronlar, sermayedarlar, bi'l-nisbe kuvvetli, ameleler ise gayet zayıf idiler. Çünkü amele kısmının siyasi değil, hatta iktisadi, sınai bir maksatla bile birleşmelerine kavanin-i mevcudiyenin müsaadesi yoktu.Bu müsaadeden ve buhar kuvvetinin sınaiye tatbikinin tevlid eyleyeceği temettüat-ı azimeden istifade etmek isteyen sermayedaran ameleleri tazyik ediyorlar, yoruyorlar, sıhhate münafi dairelerde yaşatıyorlardı. Bu ahval, amele takımının enzâr-ı dikkatini celb eyledi. Sermayedaran aleyhinde bir hareket hissolunmaya başladı. Bu hareketi icra edebilmek için amelelerin kesb-i kuvvet etmesi lazımdı. Bu ise ancak ittihâd sayesinde olabilirdi. Halbuki İnkilâb-ı Kebir'in zihinlere intibâ ettir-

Jean Baptiste Colbert

diği fikr-i serbesti müfrid bir surette muhakeme olunarak eski esnaf heyetlerinin tekrar teşekkülüne mümanaat etmek üzere ameleler beyninde ne maksadla olursa olsun, heyetler vücuda gelmesine muvafakat edilmiyordu. Bu adem-i muvafakata rağmen ameleler hükümetin enzâr-ı terassud ve teftişinden korkarak aralarında gizli ictimalar akd eyliyorlardı. Bir taraftan hafi ictimaatın tesiri diğer taraftan 1830-50 seneleri arasında Fransa'da vukû' bulan diğer ihtilal amele mutalebatının nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınmasını icab ve intac etmeye başladı. Nihayet amelelerin sendika namı altında olarak birleşmeleri karargir oldu.

Sendikaların teşkili sermaye ile say'ü amelin kesb-i ahenk ve muvazenet etmesi demekti. Patronun sermaye kuvvetine karşı şimdi amelenin ictima ve ittihâddan mütevellid bir kuvvet-i mukabilesi vardı. Buna tekabül dolayısıyla umum metalibat patronlarca cef'el kalem red edilemiyor, uzun bir mihekk-i tedkikten geçtikten sonra tamamen veya fasılan kabul olunuyor, bazen ise ahval ve şerait-i iktisadiyenin müsadesizliği hasebiyle bir şey yapılamıyordu. Sendikalar amelelere kuvvet vermiş olmakla beraber patronların bunlardan şikayete hakları olamaz. Zira o ictima ve ittihâd, kavanin-i esasiyenin her millete efrada bahş eylediği yeni bir selahiyettir. Saniyen, sendikalar dolayısıyla patronlar söz anlamaz bir kitle karşısında bulunacaklarına murahhas tayin edebilecek ve esbab-ı i'tilafı taharri eyleyecek mütefekkir bir cemiyet-i müteşekkile karşısında bulunmaktadırlar. Vazifelerini hüsn-i istimal eden; alem-i evham ve hayalatta dolaşmayarak daima daire-i hakikatte gezen, sosyalistlerin takibat ve teşvikat-ı menfaat-cûyanesinden azade kalabilen sendikalar hem amelelere, hem patronlara müfid olmuşlardır.

Sendika teşekkül edince amelenin münafaatına müteallik hususat-ı muhtelifeyi müzakere, tedkik ve tamik edecek heyetler, komisyonlar teşkil olunur. Bunlar gerek bulundukları şehrin, gerek hem-civar hatta ecnebi olan şehirlerin şerait-i umumiye-i sınaiye ve ticariye ve ziraiyyesini daima mütalaa ederek patronlara karşı makul ve mantıki mutâlebat serd ve ityân ederler. Amelelerin istikbali maddi ve maneviyelerini temin edecek müessesat-ı ihtiyadiye ve ilmiye vücuda getirirler. Amele sınıfı için de temin-i refah edebilecek her türlü vesait taharri edilir. İşte bu nokta-i nazardan ilm-i iktisad sendikaların teşkilini gayet muvafık ve meşrû' bulur. Vazifelerini suistimal eden sendikalara karşı ise gerek iktisad, gerek hukuk bu suistimalden mütevellid zarar ve hasarın tamiri veyahut kanunun tayin ettiği mücazatların tertibi gibi mecburiyetler tahmil eyler.

Avrupa devletlerinin son otuz senelik tarih-i ictimailerinin en mühim safhalarından biri[sini] sendikaların teşkil ettiğine hiç şüphe yoktur. Biz ise bu safhaya bugün dahil oluyoruz. Atacağımız şu ilk adımda sendika mürettiblerinin nasıl bir tarz-ı hareket ihtiyar etmeleri lazım geleceğini bir diğer makalede izah edeceğiz.

No: 11, 17 Ağustos 1324 / 30 Ağustos 1908, Pazar, s. 4.

Yüzyılın başlarında halı dokuyan çocuklar

Grevler

Grevler bir sürat-i berkiye ile yekdiğerini takip ediyor: şimendüferler, tramvaylar, değirmenler, tütüncüler, pastacı[lar], garsonlar, sigara kâğıtçıları, dericiler... Bunlar şimdiye kadar görülüp işitilenlerdir. Müstahzır olanlar, henüz kuvveden fiile çıkamayanlar da başka. Bu teâkub-ı ser'i bize gösteriyor ki tatil-i eşgal eden ameleler ilk nidâ-yı talebi çıkarınca karşılarında mutlaka bir cevab-ı kabul ve is'âf bulacaklarını zan ediyorlar. Ve bu zan kendilerini bulundukları teşebbüsün ahval-i iktisadiye ve maliyesiyle katiyyen kıyas kabul etmeyecek mutâlebatta bulunmaya sevk eyliyor.

Mesâil-i ictimaiyenin asla mevzû-i bahs olamadığı devr-i sabıkda amelelerin daima kalplerinde boğmaktan başka bir şey yapmadıkları birçok şikayetleri biriktirdiğini tasdik ederiz. Fakat bugün bütün o şikayetleri birden sahne-i münakaşaya atmak ve hepsi için umumi bir cevab-ı muvafakat istemek pek tîzreftârâne bir hareket olmaz mı? Grevistlerin bayraklar ellerinde şarkılar dillerinde olarak şehirde dolaşmaları bir serbesti-i ictimainin delili olmak haysiyyetiyle iyidir. Fakat grevin müddet-i devamınca evde ekmek bekleyen efrâd-ı ailenin istifa-i ihtiyacatı düşünülünce tatil-i eşgalin daima bir endişe ile müterafık olduğunu kabul etmek lazım gelir. Endişe-i ferdâ: bundan kime bahs edeceğiz? Amelelere mi? Onlar terk-i eşgal etmenin verdiği sermestî-i mahzûziyyetle yarını düşünmekten acizdirler; bir de kendi saylerine mutlaka ihtiyaçları olan kumpanyaların behemahal mutâlebât-ı vakıayı kabul edeceklerini zan ederek katiyyen müsterih bulunurlar.

Bizde henüz ameleleri biraraya toplayacak bir kuvvet-i ictimaiye, sendika kuvveti, mevcut olmadığı için amele sınıfının dizginini tutmak kabil değildir. Programsız bir sınıf-ı ictimainin mutâlebâtı ise mantıkdan âri, yalnız hiss-i menfaatle mâlî olacağı şüphesizdir. Filhakika amelelerimizin mutâlebât pusulaları içinde Avrupa'da eski sosyalistlerin birdenbire talep edemeyecekleri derecede şahsi ve mâlî maddeler görüldü. Bunların hal-i hazırda gayrı kabil-i tatbik olduğuna dair söylenen sözler, dermeyan olunan müdafaalar, taraflarından hiç istimâ' edilmedi. Tayin ettikleri hakemlere selahiyet veremediler. Grevlerini Avrupa'nın her tarafında mer'î olan âdâta tevfikân ilan edemediler.

Hülasa en gayrı münasip bir zamanda en gayrı münasip bir şeraitle vukû' bulan grevler –bilhassa hayat-ı iktisadiye nokta-i nazarından son derece hâiz-i ehemmiyet olan şimendüferler, beynelmilel şimendüfer hatları grevleri– amele tensikatının bir an evvel icrası lüzumunu ihsas ettiriyor. Bu lüzuma riayeten icab eden vesaite tevessül etmelidir.

Sendikaların teşekkülü patronları hiç korkutmamalıdır. Patronlar teşebbüslerinin ahval-i hazıra-i iktisadiyesinin müsait olduğu derecede ameleleri memnun etmekten imtinâ' etmemelidirler.

Amelelere gelince: taleplerinin hiçbir hakka, hiçbir esasa istinâd etmeyen aksam-ı müfritesinden behemahal ferâgat eylemeleri lüzum-ı kat'i tahtındadır. Bunu kabul etmedikleri, yine tatil-i eşgale devam ettikleri takdirde demiryolları vücud-ı memleketin urûk ve a'sâbı mesabesinde olduğundan, bunların düçâr-ı tevakkuf ve atalet olmasına bir millet asla razı olamayacağından ameleler bilmelidirler ki hükümet şimendüfer taburlarından birini celb ederek trenleri bu vasıta ile işletecek ve hareket-i muzırranelerine açıkta kalmak suretiyle nedâmet edeceklerdir. İ'tidalden ayrılmış olmanın cezasını da bu suretle çekmiş olacaklardır.

Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti gerek İstanbul'da, gerek İzmir'de, gerek Edirne'de, gerek Selanik'de grevlerin bir an evvel inkıtâ'pezir olması için geceli gündüzlü çalıştı ve çalışmaktadır.

Şehrimizin bazı mehâfilinde Cemiyet'in amelelere tarafdar olduğu, ameleleri himaye ettiği yolunda bazı efkâr deverân eylemektedir ki bunu şiddetle red ederiz. Cemiyet'in nazarında patron, amele müsâvidir. Bunların fevkinde bir şey varsa o da menfaat-ı vataniyye ve adalettir.

No: 14, 24 Ağustos 1324 / 6 Eylül 1908, Pazar, s. 2.

Alitya Gazetesi

Şehrimizde münteşir Alitya gazetesi Bulgar misafirlerimizin ziyareti münasebetiyle Rum garsonların tatil-i eşgal kisvesi altında yaptıkları muameleyi gûyâ setretmek için uzun, pek uzun bir makale yazmıştır.

Mazinin yalnız bir kısmını görüp, diğer kısmını unutan; vatanın selamet ve saadetini, halkı nifâk ve iftirâka düşürecek makalelerle ihlal etmek isteyen; kendini dev aynasında görerek hiç haiz olmadığı bir meziyetle yükselmek arzu eden Rumlar'ın Bulgarlar'ı istikbâle çıkmamaları dolayısıyla Selanik'in körlerinin bile görebileceği derecede bir kisve-i mateme bürünmüş olduğunu utanmadan ve sıkılmadan iddia eyleyen; hülasa hür ve müttehid Osmanlı toprağında eski namelerle mırıldayan bu muharririn haline yalnız teessüf ederiz.

Dün saklanılan hakikatin bugün Alitya ağzından itiraf edilmiş olmasını da kayd eylemekten hâlî kalmayız.

No: 17, 31 Ağustos 1324 / 13 Eylül 1908, Pazar. s. 2.

Garsonlar

Perşembe günü umum kahvehane, gazino, lokanta ve otellerde bulunan Rum garsonlar terk-i eşgal etmişlerdir.

Bu grev Bulgar misafirlerimizin şehrimize vürûdu gününe tesadüf ettiği için züvvârımızın i'zâz ve ikramında düçar-ı müşkülat olunacağını zan eden genç İslam Musevi vatandaşlarımız arz-ı hidmet eylemişler ve Beyaz Kale bahçesinde iki gece nısf'ül-leylden tam beşe kadar garsonluk etmişlerdir. Bu suretle de ibrâz-ı âsâr-ı nevâzî eden gençlerimizi takdir ve tebrik ederiz. Rum garsonların evvelki gün Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin ricaları üzerine Velâdet-i Hümayûn gününe mahsus olarak işlerine devam edeceklerine dair sokaklarda ilânlar ta'lik ettikleri kemal-i hayret ve teessüfle görüldü. Cemiyet'in garsonlara ricaya tenezzül etmeyeceği pek aşikârdır. Kendilerine Cemiyet tarafından hatta bir ihtar dahi vâki olmamıştır.

No: 17, 31 Ağustos 1324 / 13 Eylül 1908, Pazar, s. 3.

Selanik - Dedeağaç Altesak Hattı

Selanik-Dedeağaç Altesak hattı sahib-i imtiyazı Mösyö Kont Vitali, Mösyö Rey ile birlikte evvelki akşam şehrimize gelmiş ve şimendüfer amelesiyle memurin ve müstahdeminin mutâlebât-ı vakıasını hal ederek tatil-i eşgal meselesine hitam vermiştir. Gerek Kont Vitali'ye, gerek Mösyö Rey'e muvaffakiyet-i vakilerinden ve trenlerin muntazamen gidip gelmesini temin ederek ticaretimizin sektedar olmasına bir an evvel mani olduklarından dolayı teşekkür ederiz.

No: 17, 31 Ağustos 1324 / 13 Eylül 1908, Pazar, s. 3.

Ajans Telgrafları

İstanbul: 14 Eylül.

Anadolu Şimendüferleri memurini tatil-i eşgal-i umumi yapmışlardır.

No: 18, 2 Eylül 1324 / 15 Eylül 1908, Salı, s. 1.

Şayan-ı Esef Bir Vak'a

Evvelki akşam şehrimizde cidden câlib-i teessüf bir vak'a zuhura gelmiştir. Geçen nüshamızda yazıldığı vechile Rum garsonları bir gün evvel tatil-i eşgal eyledikleri cihetle Hürriyet Meydanı'ndaki kahveler kapatılmıştı. Bu kahvehanelere gitmeyi insiyâk edinmiş olan müşteriler kahvehaneler açılınca gitmemeyi kurmuşlardı. Mişon Varsanu bundan bi'l-istifade Hürriyet Kulübü'nün altında bir kahvehane küşâd etmiş ve bir çok kimseler o kahvehanede oturmuşlar idi.

O esnada Kristal Kahvehanesi'nden iki Rum garson Mişon Varsanu'nun kahvehanesine girerek bira fıçısını devirmişler ve camlarla bardaklarını kırmışlardır.

Orada bulunan bir jandarma zabiti, Varsanu'nun hürriyet-i say' ü âmeline taaruz eden iki garsondan birisini tutup karakola götürmek üzere iken birtakım Rum halkı o garsonu tahlis için koşuşarak firarına sebebiyet vermişlerdir.

Bu hal, Hürriyet Meydanı'nda oturan halkda bir heyecan husûla getirmiştir. Bunun üzerine mahal-i vakaya şitâb eden bir çok zabitlerle jandarma neferatı mütecâsirînden diğer iki garsonu muhtefî bulundukları Kristal Kahvehanesi mahzeninden ihraç ile bera-i isticvab karakola nakl etmişlerdir. Vak'a bundan ibarettir.

Memleketimizin bilhassa bu zamanda muhtaç olduğu sükûnetin bu gibi ehemmiyetsiz olduğu kadar müessif olan vekai ile ihlâl ve lekedar edilmesi hiç şüphe yok ki, Rum vatandaşlarımızın sahib-i idrak olanları tarafından arzu olunmaz.

Ecanibe karşı muhafaza-i vakâr ederek, nail olduğumuz Hürriyet'e layık olduğumuzu isbat etmek elzem olduğu bir sırada yerliler ve ecanibler arasında leke add edilecek bu ahvalin tekrarına vatandaşlarımız tarafından meydan verilmeyeceğini ümid ederiz.

No: 18, 2 Eylül 1324 / 15 Eylül 1908, Salı, s. 2.

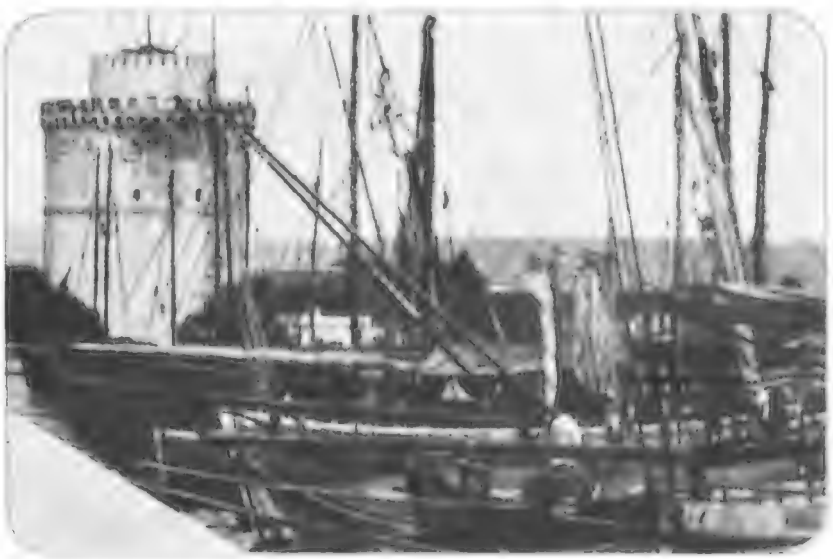

Eski bir kartpostalda Selânikte Beyaz Kale

Trabzon İli Lâz mı, Türk mü?

TİREBOLULU H. ALPARSLAN

Trabzon tikresinde (havalisinde) oturanlar Lâz mı, Türk mü?

İlk Söz

Yol (Din)ları, dilleri, dirlik (hayatı içtimaye)leri bir olmayan bir çok budun (kavim)un birleşmesinden ortaya çıkan hükümetler er geç kırpılır! parçalanır! İşte Osmanlı ülkesi! İşte Avusturya! Buna alan (meydan) kalmamak için birbirine benzemeyen budunları bir nesne (şey) ile bağlamak, boyamak, birbirine benzetmeye çalışmak gerek!

Balkana Giren Osmanlıların Tuttukları Yol

Balkan Yarımadası'na giren atalarımız İslâm yaptıkları budunları-siz İslâmsınız-diyecekleri yerde-siz Türksünüz- demişler? Üste olarak -Türkçe bilmez Tanrı'dan korkmaz!-[1] atalar sözünü ortaya fırlatmışlır! Demek İslâm'a gelen Türk olacak, Türkçe öğrenecek!! Ne güzel Türkleştirme yolu! Gök ulus (millet)un güç (kuvvet)lenmesi, artması içün ne yüksek düşünce! Düşünmüş olanlar var olsunlar. Bu gidiş süreydi sükel (mariz)[2] olmaz, şimdiki kılığa girmek idik. Bugün bile Arnavutlar, Boşnaklar, Pomaklar, Rumca söyleyen İslâmlar "Sen nesin?" diye soruları soru (sual)ya karşı "Elhamdülillâh Türküm!" diyorlar. Ne güzel dirlik! Ne güzel birlik! Bu, kurulmuş eski yolun izidir. Ortada büyük bir suç var! O da bunlara Türkçe öğretememek! "Türküm!" diyenlere Türkçe de öğreteydik Balkan Yarımadası baştan başa Türk olurdu. Kökleşir [3]- kalır idik[3] Acun (Dünya)[4] daki savaş (muharebe)lar, göçme (hicret)ler, din ilişkileri (münasebet-ı diniye) soyları, boyları birbirine pek çok karıştırmıştır. Bunun içün süzük (saf) bir soy bulabilmek güçtür. Bugünkü ölçeği (mikyas) "millî vicdan"dır. Hangi bir ulus (millet)un dirliğine girenler, huyunu, gidişini gidenler (güdenler olacak G.K.), vicdanını taşıyanlar o ulustan sıyılır. Öyle ya, kişilerin alnında ulusluk damgası yok!

İkinci Mehmed Han ile Sonrakilerin Tuttukları Yol: Bundan Türklük Neler Geçirdi, Ne Kılığa Girdi?

İkinci Mehmed Han ile sonrakiler, eskilerin yürüdüğü bu [4] güzel yoldan sapmışlar! Bunlar Osmanlılığın kökü olan Türklüğü kudatacak (takdis edecek) koruyacak, kayıracak, artıracak yerde tersini yapmışlar! Türklere yan gözle başmışlar; il (memleket)imizin öz çocukları olan Türkleri işbaşından uzaklaştırmışlar da; yerlerini yeni dönmelere vermişler!

Böylece Türkler ile Türkleşmiş Comak (müslim)[5] lar değerden düşürülmüş! Bayağı tutulmuş! Türk olanlar Han Sarayı'nda ancak at çobanı, il (seyis)[6] olabilirmiş!? Günler geçtikçe Türklüğün değeri, yüceliği daha çok düşürülür, kudalık (kudsiyet), daha çok söndürülürmüş! Bunun önüne geçmek isteyen, kımıldayan Türkler sökülür! ezilirmiş!? Gitgide darda kalan, bunalan, sıkılan Türkler varlıklarını göstermek, kişioğlu olduklarını tanıtmak için arasıra coşar, başkaldırırmış!? İstanbul, elindeki Yeniçeri demir değneğini, bunların başına urmakta gecikmezmiş! Türkler de baş indirir, boyun eğermiş?!

Türklerin kudasızlığını, değersizliğini gören Balkan İslâmları-sonraya doğru- Türk olmakta bir ası (faydı) gör- [5] mediklerinden kendi dillerini, kılıklarını korumuşlar! Böylece ilimizin kamcı (her) yanı, dört buca-

Tirebolulu Hüseyin Avni Alparslan'ın "Trabzon İli, Lâz mı, Türk mü" broşürünün ön ve arka kapakları

ğı Nuh Gemisi'ne benzemiş!?

Balkanda göze çarpan örnek (numune)ler bunu bize anlatmakta da gecikmez!!! Dahası var!

Gitgide Türkler dahi Türklükten kaçmağa başlamış, bulunduğu tikredeki soyun boyası ile boyanmağa uğraşmış, değer kazanmağa çalışmış, ne için çalışmasın!?

Daha düne kadar İstanbul'da illeri kamcı yanında eşek Türk! Katar Türk! Kaba Türk! sözleri ağızlarda çalkalanıyordu.

Âli Paşa gibi büyük Türk'ümüz bile "bizim kaba Türkçe" demekten çekinmiyordu!? Türkleri sökmek için tüyleri üpertecek sözler yaradılıyordu. İşte örnek:

Türk'e fırsat verme ya Râb, dehre sultan olmasın!

Ayağın çarık sıksın, asla rahat bulmasın

Günde binbir değnek yesin, biri eksik olmasın!

Al turpu, vur Türk'e! yazık oldu turpa!!!

Görüyorsunuz a yazık olan Türk değil!!!

Ey Acun İslâmları, bakınız; islâmlığın yıkılmaz bir sekü (kale)süne hilâfetin dayanıklı bir köküne karşı ne kötü, ne ağır, ne acı sözler söyleniyor!!!

İstanbul'da: Türk olan Selânik tikresinden gelenlere [6] Arnavud, çoğu Türk olan Erzurum tikresinden gelenlere Kürd, pek azı bırakılırsa bütün bütün Türk olan Trabzon Karadeniz'den Lâz, yarısı Türk olan Haleb çevresinden gelenlere Arab deniliyordu. Bunlar da kendilerini öyle gösteriyorlardı. Öyle ya, bayağı gösterilen, bütün gün sökülen Türklüğü üzerinde kim taşır!?

Tarihin demesine, Türklerin başına getirilmiş işlere bakarsanız, Türlerin, başka ulusları yutamamış, kendi boyasına boyayamamış, tersine olarak yutulmuş, başka boyaya boyanmış olduğu göze çarpar!

Eskilere, yenilere bakınız: Abbaslı hilâfeti çağ (zaman)ında Bağdat iline koşup gelen Arablık yutmuştur! Suriye, Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezair, Fas illerinde kalmış Türkler de kılık değişdirmiş, Arablık içine girmiştir!

Balkan Yarımadası'na ergen olarak geçen, kaldığı tikrede kız alan, yerleşen Türkler dahi aldığı kızın soyuna karışmışdır. Evet, Türkçe yerine ana

dili geçmiştir. Kök gösteren (şecere)lerini tutanlar bile karışdıkları, (Ulus)un vicdanını taşımışlardır.

İşte örnek: Tepedelenli Ali Paşa torunları, Avlonyalı Ferid Paşa, buna benzer binlerce Türkler!!

[7] Türklükte binüçyüz, Osmanlılıkta beşyüz yıldan beri sürüp gelen bu gidiş; sonradan bunların üzerine tuğ diken son Osmanlı-Moskof Savaşı, Balkan Savaşı, daha içinden çıkamadığımız büyük savaş, işin nice olduğunu bize bütün çıplaklığıyla gösterdi! Türklüğe yan gözle bakmanın neye değdiğini anlatdı!!!

Trabzon Tikresindeki Türkler Nice Türedi

Trabzon tikresinin en eski adamları Tiyar, Halib Mosenik Türkleridir. Karya[8] tikresinden Sinop'a gelip yerleşmiş olan Miletoslulardan bir takımı sonraya doğru Trabzon tigresine de göçmüş! Bunlar Yunan dili konuşuyormuş?! Demek bu, Trabzon tigresinde Yunanlılığın ilk belirmesi!?

[8] Öteden beri doğudan akıb gelmekde olan Türklerin Trabzon tikresinde yerleşen Yunanlılarla kavga yaptığını Kitab-ı Dede Korkut'ta[9] ütük (hikâye)[10] kılığında okur, başka tarih bitik (kitab)lerinde görürüz[11]

Osmanlıların Anadolu'ya yayıldıkları sırada Trabzon tikresi Urumlardan "Komenin"lerin elinde idi.

866 göçme yılı (tarih)nda Osmanlılardan İkinci Mehmed Han Trabzon kend [belde]sini[12] "David Komenin"den vere ile (teslim tarikiyle)[13] aldı. Bu tikrede birçok yerler kendi kendine İkinci Mehmed Han'a boyun eğdiler. Ancak "Akça kal'a", söke (kal'a)sinin sağlamlığına güvendi de karşı koydu. Çok kavgalar oldu. Yedi yıl sonra alınabildi[14]

[9] İkinci Mehmed Han Trabzon tikresini ülkesine katdıktan sonra ovadan yüzbin Çepni Türkü geldi. Trabzon tikresine yerleşti[15]

Çepnilerin titizliği[16] yerleştikleri yerde kavga, gürültü [10] doğurdu. Bu kavgalar üzerine Urumlardan birçoğu dikiş tutturamadı![17] Santa, Korum, Maçka çevresinde bulunanlar ile şurada burada göze çarpanlar yerli yerinde kaldı. Yerlerinin sarplığı işlerine yaradı. Trabzon kentinde Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan'ın yardımiyle yerleşmiş Türkler dahi var idi. işte bu tikrenin ilk İslâmları!?

Bu yerlere Çepnilerden başka birçok Türk oymak (aşiret)ları da gel-

Tirebolulu Alparslan kimdir?

Asıl adı Hüseyin Avni'dir. 1292 (1877)'de Tirebolu'da doğmuştur. 1314 (1899)'da Harbiye'ye girmiş ve 1316'da (1900-1901) piyade teğmeni olarak mezun olmuştur. 1319'da (1903-1904) Rumeli'de Rum ve Bulgar komitacılarına karşı çarpıştıktan sonra Balkan Harbi'ne katılmıştır. Birinci Dünya Harbi'nde de birçok Karadenizli gibi Şark Cephesi'nde bulunmuş, bölük ve tabur komutanlığı yapmıştır.

Binbaşı olan Alp Arslan Bey Birinci Dünya Harbi'nden sonra Giresun Askerlik Şubesi Başkanlığı'na atanmış ve bir ara aynı zamanda Giresun Kaymakamlığı da yapmıştır. Bu sırada halkı Kurtuluş Mücadelesi için bilinçlendirip örgütlemiş ve oluşturduğu Giresun Alayı'nın başında 1919'dan itibaren Karadeniz bölgesinde Rum çetelerine karşı mücadele etmiştir.

1921'de 42. Alay komutanı olarak Sakarya meydan Savaşı'na katılmış ve 30 Ağustos 1921 günü alayının başında şehit düşmüştür.

Hüseyin Avni Alparslan

Tirebolulu Alp Arslan'ın **Yeni Giresun** gazetesinde ve Milli Mücadele sırasında Erzurum'da çıkan Albayrak gazetesinde birçok makalesi yayımlanmıştır. **Trabzon İli Lâz mı Türk mü?** adıyla hazırladığı broşür Yeni Giresun gazetesinin katkılarıyla şehit düşmesinden 4-5 ay önce 10.000 nüsha basılmış ve parasız olarak çevredeki bütün köy ve kasabalara dağıtılmıştır. (Daha fazla bilgi için bkz. Faruk SÜMER, Tirebolu Tarihi, İstanbul, 1992, s. 141-144).

Türk Yurdu Dergisi'nde de (sayı 96, yıl 1339) Ot Göçü adıyla yayımlanan makalesi yayla göçü geleneklerini anlatması açısından ilginçtir. (Bu yazı da İ. Gündağ Kayaoğlu tarafından yeni harflere çevrilip **Trabzon Kültür ve Sanat Yıllığı**'nda (s. 539-541, İstanbul 1987) yayımlanmıştır.)

Binbaşı Hüseyin Avni Alp Arslan Bey'in şehadetinin öğrenilmesi üzerine **Yeni Giresun** gazetesinde kendisi hakkında uzun bir makale yayımlanmıştır (**Yeni Giresun**, 22 Eylül 1337) (1921) Nr. 89).

Burada yeni harflere aktararak yayımladığımız Trabzon İli Lâz mı Türk mü adlı broşür Giresun Matbaası'nda yazarın kendi deyimiyle "1339 Göçme Yılı"nda (Hicri yıl kastediliyor) basılmıştır.

İçeriğinin yanı sıra 1921 Yılı'nda birçok Osmanlıca kelimenin yerine Öz Türkçe kelimeler kullanılarak kaleme alınmış olması da broşürü ilginç kılmaktadır. Örneğin "havali" yerine "tikre", "matbaa" yerine "basak", "dünya" yerine "acun", "mikyas" yerine "ölçek", "millet" yerine "ulus","sual" yerine "soru", "fayda" yerine "ası", "numune" yerine "örnek" gibi...

Hayli kabarık ve sağlıklı dipnotları ile zenginleştirilmiş olması da broşürü önemini artırmaktadır.

mişti. Bunlar: kurdukları köye, oturdukları yere oymaklarının adını takmıştır. Tirebolu'da Çiğil, Eymur, Üreğir, Şadi Türklerinden başka kişiler değildir. Bu Anadolu'nun kamu (her) yanında göze çarpar. Bu, böyle! Bundan başka:

Kamu yıl ovanın yoksulları kışı geçirmek üzere Karadeniz yalısına inerler. Bu yerlerde çalışıp çabalarlar. Geçinirler. Bunların içinde bol akça kazanan, yer, yurt alan bulunur. Zengin olsun, yoksul olsun bunlardan bir takımı-Yıllar geçtikçe- Karadeniz yalısına, köylerine yerleşir, kalır!?

Trabzon'da Çömlekçi ve Değirmendere köyleri (üstte). Tersa köyü (yanda). 19 yy'da yöresel giysileriyle bir Lâz delikanlısı (altta).

Dörtyüzyetmiş yıllık bu sezilmez göçme Trabzon tikresindeki [11] İslâmları yavaş yavaş artırmıştır. Çepniler ile karışan işte bu Türkler başdak (müstakil) bir kılıkta görünmüştür!?

Bu yerlerde tek tük Hıristiyan dönmesi yok değil! Ancak-denize göre damla olan- bunlar bunca yıldan beri Türklerle karışmış, bitmiş (kaybolmuş)tir. Of'ta[18], Tonya'da Urumca konuşan dört beş başdak dönme köyü var. Bunlar da kendilerini Türk saymakta, Urumluğu yanlarına uğratmamaktadır!

Yavuz Selim Han'ı babası İkinci Bayezid Han Trabzon'a vali göndermiş! Anası Gülbahar[19] Sultan'ı da yanına katmış! Bu Gülbahar sultan Maçka'nın Livera köyünde bir Urum kızıdır[20] Trabzon'da vali bulunan Yavuz Selim Han tek durmamış [12] Gürcülerle, Akkoyunlularla kavgalar yapmış[21], Lazlar bu kavgalar üzerine İslâm olmağa başlamış[22], Gürcülerin bir takımı da daha önceden müslim imiş!? Şu bayak (vesika) sözünün doğruluğunu gösterir. Bu da: Gürcülerin birbirlerine karşı "Tatari har to? Kartaveli ha?" diyecek Islâm veya Hıristiyan olduğunu anlamak istemeleridir! Demek: İslâm olanlar (Tatar), Hristiyan olanlar (Kartovel) oluyor!?

Öyle ise, Gürcü ilinde İslâmlık Tatarlar ile başlar! Evet Tatarların, Timurlenk'in bu yerlerde kavga ettiğini işitiverir olabilir. Bu yerlerde kalan Tatar çerileri Gürcülerden kız almış ocak yakmıştır!? Böylece artmıştır! Ya, Gürcüler İslâma dönmüştür. Bunun ikisi de olmuştur diyebilirim.

İslâmlardan evlerinde Türkçe konuşabilenler öz Tatar çocukları, Türkçe konuşamayanlardan bir takımı Tatar çocukları; bir takımı da Gürcü dönmesi olabilir!? [13] Trabzon tikresinde Laz dili Kemer'in[23] doğu yanına doğru işiliyor. Kemer'in batı yanına doğru bir kulak verir isek şunları işitiriz:

Rize'de "Çepni misin?" demek "yiğit misin?" demek imiş! Bunu Rize kocamanları söylüyor. Rize'nin (kura-yi seb'a) köylerinde Çepnilik bu-

gün bile var imiş[24]. Of'ta, Sürmene'de çepni ağalarının bulunduğunu, değerlerinin yükseklığini Şakir Şevket Bey yatdığı Trabzon Tarihinde söylüyor.[25] Büyük Liman, Görele, Tirebolu, Giresun kentlileri, köylüleri bayağı görerek "Çepni!" diyorlar. İşte Trabzon tikresine yerleşen Çepnilerin izleri!?

Türk Karadeniz'inde Lazlar nerelerdedir? Kaç Kişidir?

1321 göçme yılı (Tarih-i hicri)nda Trabzon'da düzülmüş bir yıl bitiği (salname)nin 126 ıncı yüzünde Hopa [14] kazasından söz açılır iken: "Bu kaza ve nahiyeler ve Atina kazasına mensup bazı köyler Laz Kavm-i mahsusunun mahall-i mevaları olup fakat sancağa umumiyet itibariyle Lazistan denilmektedir" yazıldığı gibi, 222 inci yüzünde "Diğer Memâlik-i Şahâne halkı vilayetin tekmil sekenesine Laz namiyle yad ederlerse de bunun bir vukufsuzluk neticesi olduğunda şüphe yoktur. Çünkü Lazlar lisanlariyle; âdetleriyle, tarz-ı maişet ve evsâf-ı hayatiyeleriyle ayrılır. Sekene-i vilayetin kısm-ı a'zamı Türk neslindedir" yazıyor.

Trabzonlu Şakir Şevket Bey (Trabzon Tarihi)nde yüzdördüncü yüzünde Atina'dan söz açar iken "buranın Trabzon cihetinde vâki (Kemer) nam mahalden (Çoruh) nehrine kadar Lazistan sayılıyor. Kâtip Çelebi Kolca (Laz) tabirinin (Lezgi)den muharref olduğu anlaşılıyor" yazıyor. Bu bayrak (vesika)lara göre Lazistan Kemer'den başlar!? Bugün ise Kemer den Hopa'ya doğru bir gezinti yapan adam Atina kazasında Türk, Gürcü, Lazlardan karışık kişileri görür!? Bunların artık (fazla) tek Türk olduğunu anlamakta gecikmez. Viçe'nin, Hopa'nın arkalarında dahi Türk bulunduğunu sezer. İki kazada Lazların gerçek sayısı ellibini tutmaz!

[15] Trabzon Tikresindeki Börk (Serpuş) ile Pusad (Elbise) Yerli mi? Yerli Değilse Ne Yerden Gelmiştir? Bu Börk ile Pusadı Giyenlere Laz Denir mi?

Trabzon tikresindeki börk (serpuş) e kabalak veya başlık derler. Pusada ise zıpka, mintan derler. Bunlar yerli değildir. Doğudan Acar ilinden gelmiştir. Bundan altmış yıl önce Rize'de zepka, mintan denilen dar pusad ancak birkaç kayıkçıda görünmeye başlamış!? Başkaları bilmezmiş!? Son Türk-Moskof savaşından, Acarların batıya doğru göçmelerinden sonra bu biçim Pusad kamu yana dağılmış! Bu Pusad Lazların değildir? Bu Pusadı giyenlere Laz demek de doğru değildir!

Bir budun (kavim) başka budundan Pusad alabilir! Türkler, Frenklerden de setre, pantolon alıp giyerler! Setre pantolon giydikleri için Türklere Frenk mi diyeceğiz? Türklerin Frenk mi olmaları gerekir (lâzım gelir)!?

Trabzon ili [26]

Trabzon ili: Trabzon, Gümüşhane, Lazistan sancak-[16] larından kurulmuştur. Doğu sınırı Kopmuş Burnundan başlar. Batı sınırı Vona'nın batı yanında biter. Önü Karadeniz'dir. Arkası Trabzon dağları[27] ve Ovuk Boynu, Pulur sırtları Akdağ, Sepkür Dağı, Çimen Dağı, Kazveren, Kelkit suyu, Çataltepe, Burga Baba, Cankurtaran, Abdal Musa, Sarıbaba Tepeleri, Kurtbeli, Erimez, Eğribel, Karaat Obası, Armutalan, Kulakkaya, Bektaş Yaylası, Karagöl, Çambaşı, batıya doğru uzanan sırtlar tepelerdir.

Trabzon sağcağı ile Lazistan Sancağı (Kalaponamos) arık[28] (nehir)ı ayırır. Trabzon sancağı ile Gümüşhane Sancağını Trabzon dağları ayırır!

Trabzon İlinde Kaç Kişi Vardır?

Trabzon Sancağı 385119 erkek, 384774 dişi olmak üzere 769893 kişidir. 110533 kişi Hıristiyan, Rum, Ermeni dir. İslâmları Türktür.

Gümüşhane Sancağı 79093 erkek, 80150 dişi [17] olmak üzere 159243 kişidir. 43259 kişi: Hıristiyan Rumdur. İslâmları Türktür.

Lazistan Sancağı 200300 kişidir. Bu Sancakta Hıristiyan yoktur. Türk

olan İslâmlar içinde dörtte bir Laz vardır!?

Demek Trabzon ili 1130000 kişiliktir? Ben burada Lazistan'dan söz açacağım!

Lazistan Sancağı[29]

Lazistan sancağı Rize, Atina, Hopa kazalarından kurulmuşutr. Sancak yurdu Rize kentindedir.

Rize Kazası

Rize kentinde sancak beyi oturur. Sancak beyi kazanın [18] işine de bakar. Bu kaza Rize oba (mahalle)larıyla köyleri, Mepavri, Kara-yi Seb'a, Karadere nahiyelerinden kurulmuştur. Doğu sınırı Kemer'den başlar. Batı sınırı (Kaloponamos) arık (nehir)ında biter. Önü Karadeniz, arkası Trabzon dağlarıdır. Bu kazadaki oba (mahalle) ile köy 213'tür.

Bu kazada 60.000 erkek, 61.300 dişi vardır. Topu 121300 kişidir. Bunlar Türk İslâmdırlar. Bu tikrede kamu kişi yerinin başına ev yapar. böylece yerini yurdunu korur, kullanır.

Bundan ötürü bu tikre obalarınnın, köylerinin evleri pek dağınıktır. Rize kenti köç (saat)[30] lerce sürer. Kapı (hükümet)nın bulunduğu yer dahi daha sık bir kılığa girememiş! Evler pek seyrektir.

Rize tikresindeki Türkler

İran'da bulunduğu çağlarda hırçın, çeri geçinen çepnilerin huyları eksiksiz olarak Rize tikresindeki Türklerde dahi vardır. Şu görünüşe göre bunlar Çepnilerin öz yavruları, torunları demek uygun düşer!?

Rize tikresindeki obalardan birinde oturan Türklerin sözleri Pirzerin tikresindeki Türklere pek çok benzer. [19] İşte bu obalılar (g) sesini (c) gibi söylerler (Geleceğim) yerinde (Celeceğim) derler. Arasıra (c) sesini (z) gibi de söylerler (Recep) yerinde (Rezep) derler.

Pek eski öd (zaman)[31] de tuz gemisi ile Rize'ye gelen, tuzunu sattıktan sonra bu yerde yerleşen, zengin olan bir adam git gide bu yerin ocaklısı (hanedanı) olmuş! Torunları Rize'nin dere-beyi imiş!?

Ortalık değiştikten sonra Tuzcu oğulları ocaklarının tüttürmek, yüceliklerini korumak için gevşek davrandıklarından eski zenginlikleri kalmamış!

Önceleri Tirebolu voyvada (Derebeyi)ları sekmen (avana) toplar, Trabzon üzerinden geçer, Rize'ye erişir, Tuzcuoğullarıyla çarpışırmış! Atina'ya geçer Patsaoğullarıyla uğraşırmış!

İşte eskilerimizin yaramaz işleri!?

Atina Kazası

Atina'nın kaza yurdu Atina kentindedir. Kaze beyi bu yerde oturur.

Bu kaza Atina ile Hemşin nahiyesi, Artşen nahiyesinden [20] kurulmuştur. Kazanın doğu sınırı Pishola Deresi batısındaki sırtlardık. Batı sınırı Kemer'de biter. Bu kazadaki 102 köyden 33'ü Hemşin köyüdür. Biri de Derviş köyüdür. Uca, Salinköy, Ortaköy, Bukina Hicabet adlı köyle Lazlar ile Hemşinliler karışıktır. Eski Trabzon'da Gürcüler oturur. Bu tikrenin evleri de dağınıktır. Atina kazasında 17100 erkek, 25400 dişi vardır. Topu 42500 kişidir. Bunun 24000'i Hemşinli ile Derviş olup geri kalan Laz, Gürcüdür. Hemşinliler dağ eteğinde, Lazlar oldukça deniz kıyısında oturur. Ağalar Atina'da oturur.

Bu Tikrede Yaşayanların Dilleri, Birkaçının Nice Derildiği, Huyları.

Atına'daki Rizeli sert (tacir)[32] ler ile dervişler Türçe söyler, Lazlar Türkçe ile Lazca, Gürcüler Türkçe ile Gürcüce konuşurlar. Bu tikrede Türkçe bilmeyen yok gibidir.

Lazca Kemer'den başlar. Kopmuş Burnuna kadar beş altı ağız (lehçe)a ayrılır. Atina'da deniz kıyısınca bir köc (saat)lük yerde Lazca üç ağız (lehçe) vardır. Sıra [21] sına göre birbirlerine anlayamazlar da Türkçe ko-

Eski bir kartpostalda yerel giysileriyle silahlı Lâzlar

Eski bir kartpostalda subay ile bir grup Lâz asker

olan (İbama) adını söylerlermiş, oğullarına da yine (İbama)dan bozma (Bama) derlermiş! Bugün de diyorlar!.. İbrahim Ağa'nın sın(mezar)ının baş ayak taşındaki yazılar Tilatoroğullarından olduğunu gösteriyor imiş.

Baltaoğulları (Artvin) tıkresinden gelme imiş. Naiboğulları Tirebolu'dan gelme imiş! Seyfullahoğullarını bilemem. Köylerde Kafkas'tan gelenler de varmış! Demek bu kazanın ocakları nuşurlar. Atina ağalarından bir takımı Tilataroğullarıdır. Özleri Bosna'dan gelme imiş? Yavuz Selim Han ağalarından iken Atina'ya gönderilmiş, bu tikreyi Selim Han adına kullanmış? Bunun torunlarından İbrahim Ağa'ya, İbrahim sözünün bozuntusu dışarıdan gelmedir.

Önceleri dervişlerin Pirbaşı varmış. Adı Halil Ağa imış. Hakandan varlığ (ferman)ı varmış!? Kamu yıl Atina'ya gelir, akça toplarmış. Oymak (aşiret)ı da bile (beraber) gelirmiş! Bunlar konar göçer (seyyar)ımış.

Atinalı İbrahim adlı biri bunlara Atina çevresinde yer vermiş. Bunları yerleştirmiş. Kurdukları köye "Hoşnişin" demişler. Atinalılar bunlara Çindağ diyorlar. Bunları alçak [22] görüyorlar. Hakandan yarlığ (ferman)ı olan adam ile yanındakiler çigân olmasalar gerek!?

Ancak bunların huyları, gidişleri Divriği dilencilerinden aşağı kalmaz imiş! Erkekleri bütün Urusya'yı-ta Çin'e dek- dolaşırlar üfürükçülük, muskacılık yaparlarmış! Sırasına göre adam dolandırırlarmış. Doğrusu alınteriyle elde edilen bir kazanç değil. Öyle ise Lazlar bunlara kötü gözle bakmakta yanılmıyorlar.

Dervişlerin karılara da Atina'da arkacılık (hamallık) yapıyorlar!

Dervişlerin kendilerine göre ayrı dilleri var imiş!? İşte dilleri: Yegen (akça, para) çece (oğlan). Lafta (adam, filan) Bayınlamak (vermek) ceylemek (s.kmek) Dervişlerin Görele'den veya ovadan geldikleri söyleniyor. Konuştukları sözler, kullandıkları ağızlar ovadan geldiklerini gösteriyor.

Atina Tikresindeki Kişilerin Yüzleri

Öz Lazların yüzleri uzunca, sobu[33]dur. Dışarıdan gelmelerin yüzleri oldukça değirmidir. Lazlar daha akça yüzlüdür. [23] Dervişlerin bir takımı sarışın bir takımı da kogür (esmer)dir. Uzunca boyludurlar.

Hopa Kazası

Kaza yurdu Hopa'dadır. Bu kaza Hopa ile Arhavi, Viçe nahiyelerinden kurulmuştur.

Kazanın doğu sınırı Kopmuş Burnundan başlar. Sultan Selim Tepesi, İstaresti sırtına doğru uzanır. Batı sınırı Pishala suyu batısındaki sırtlarada biter. Önü Karadeniz, arkası Trabzon dağlarıdır. Bu kazada da 57 Oba ile köyden 5'i Hemşin Türk köyüdür. Kazada 18380 erkek, 18120 dişi var-

Eski bir kartpostalda Tonya'da horon oynayan Lâzlar

dır. Topu 36500 kişidir. Bunun 32000'i Lazdır.

Bu Tikrede Konuşulan Diller

Hemşinliler Türkçe söylerler. Lazlar ise Türkçe Lazca söylerler. Viçe'de Lazlaşmış Türler var imiş?

Bu tikrede Türkçe bilmeyen yok gibidir. Lazcanın en doğrusu, en güzeli, en tatlısı Viçe Lazcası imiş!? [24] Viçe'de Hacışahinoğulları vardır. Bunların ataları Hacı Şahin Bey- Paşa Bey'in demesine bakılırsa Edirne'den gelme imiş! Torunları Lazlaşmış!? Bunlardan birçok öd (zaman) önce Petersburg Akademisinden Mösyö (Mara) bu tikreye gelerek Laz diliyle, tarihiyle uğraşmış!

İşte bu bitik (kitap) 1339 göçme yılında Yeşilyurt (Giresun) ta bitilmiştir. (Tahrir edilmiştir).

Çevrimyazı: İ. Gündağ Kayaoğlu

NOTLAR

1 Atinalı Baltaoğullarından Mal Müdürü Bekir Efendi'nin demesine bakılırsa önceleri Atina köylerinde dolaşan Lâzlara: "Lâzcanın yedı sözde bir küfürdür!" derlermiş! Bu da Hıristiyanlığı unutmaları içinmiş.

2 Sükel (Mariz) :[**Divan-ı Lûgat-it Türk** Cilt : 1 s. 330]

3 Bakınız size bir ütük (hikâye) anladayım: Peremedli Veli adlı bır Arnavud genci var idi. Bu genç Üsküp'te Prezrin tikresinden Patoşalı Süleyman Ağa ile konuşurken Ağa'ya karşı: "Sen Türk değilsin" demiş. Bu sözü işiten Ağa birdenbire köpürmüş, tabancasına çekmiş! Arnavud genci vurayazmış! Arnavud genci "ağam Türksün" demiş. Yalvarmış, yakarmış, gönlünü almış. Ağa'da genci öldürmemiş.

4 Acun (Dünya) [Türk Derneği'nden **el-Kitabi'l-Lûgâtü't-Türkiye Divân-ı Lûgat-it-Türk** Cilt 1 Sahife 73,87]

5 Comak (müslim) [**Divan-ı Lûgat-it-Türk** Cilt:1, Sahife 319]

6 İl (Seyis) [**Divan-ı Lûgat-it-Türk** Cilt: 1, Sahife 49]

7 Diyarbakırlı Said Paşa'nın **Mirâtü'l-İber** adlı tarihinin ikinci cildinin yüz altmışıncı sahifesinde "Pontus memleketi Asya-yı Sugrâ'nın şimal-i şarkisinde vâki şimalen Karadeniz, şarken Kafkasya, garben Paflagonya, Kapadokya ve Galatya ile mahdud ve ezmine-i kadîmede Tiyar, Habil, Mosenik denilen Türk kabileleriyle meskûn idi. Muahharen Trabzon ve Emis (Amasya) şehirlerine Yunanlılar hicret ettiler" yazılıdır.

8 Karya (Aydın, Menteşe sancakları).

9 **Kitab-ı Dede Korkut** (Sahife 152)

10 Ütük: Kıssa, hikâye (**Divan-ı Lûgat-it-Türk** cilt:1, sahife 183)

11 1294 Şabanında Dersaadet'de Umran Mahtaası'nda basılan Trabzonlu Şakir Şevket Bey'in (Trabzon Tarihi sahife 12, 24, 33, 40,84)

12 Kend: Belde (**Divan-ı Lûgat-it-Türk** cild:1, sahife 288)

13 **Trabzon Tarihi** sahife 58

14 **Trabzon Tarihi** sahife 87

15 **Trabzon Tarihi** (sahife 161-166) Çepniler Oğuzların-bölündüğü yirmi iki bölükten yirmi birincisidir (**Divan-ı Lûgat-it** Türk cilt 1 sahife 56-57) Bu Çepniler ilk önce Turan ilinden İran toprağına göçmüş! Kızılbaşlık öğrenmiş! Bunlar İran'da tek durmamış! Uslu oturmamış!? Bundan ötürü hanları bunları kendi ilinde istememiş! Bunlar da Anadolu'yu geçmiş!?

Anadolu'ya geçen Çepnilerden yüz bın kişi (daha çoğu Giresun, Tirebolu, Görele. Büyük Lıman'da bulunmak üzere) Trabzon tikresine yerleşmiş, bir takımı da batıya doğru yürümüş! İzmit, Balıkesir, İzmir yanlarına yayılmış!

İzmit'tekiler yerli Türklere karışmış. Çepnilikten çıkmış! Ancak Balıkesir, İzmir tikresindeki Çepniler Çepniliklerini korumuş!?

Trabzon tıkresında pek çok hoca yetişmiş. Derebeyleri sünni olmuş da bunları git gide sünni yapmış, kızılbaşlık kalmamış! Bu böyle. Ancak Giresun'un, Tirebolu'nun, Görele'nin yüksek köylerinde Kürtün'de bugün bile kızılbaşlık izi göze çarparmış!?

Kürtün'ün şeyhli köylerine ne türlü and versek korkmaz imiş! Ancak: "Ahıl baba, Pahıl baba, güvende şeyhi, varlak şeyh, tov eri, horoz evliyası ocağına güm güm tabanca sıksın mı!" dersek korkar, işin doğrusunu söyler imiş!!! İşte kızılbaşlık izleri!

16 **Trabzon Tarihi** sahife 164-166, 95-96, 102-103.

17 Trabzon tıkresinde görünen Urumlardan bır takım. sonraya doğru madenlerde çalışmak üzere gelmiş yerleşmiş kalmıştır.

18 **Trabzon Tarihi**, sahife 98

19 **Trabzon Tarihi**, sahife 124-131, 150-161

20 **Trabzon Tarihi**, sahife 123-123 Trabzon'da Zağnos Köprüsü cenub-i garbisinde Gülbahar Sultan'ın türbeleri kapısı üzerinde Farsça şu deyiş yazılıdır:
Çun zi-dünyâ sûy-i ukbâ kerd rû Bânûy-i Rûm
Şod mukarrer taht-ı huld u milket-i dâim ber-û
Himmeteş ez Devlet-i Fânî-i dünyâ ruh çu taft
Rû nihâd ez re'y-i âlî devlet-i dâim ber–û
Rahmet-i dâim ber–û nâzil çu şod ez feyz-i Hakk
Geşt târîh-i vefâteş "rahmet-i dâim ber-û" -911-

[Rûm'un (Anadolu) Hanımefendısı, prensesi; Dünyadan ahirete yüz çevirdiğinde, onun için ebedilik tahtı ve yurdu mukarrer nasıb oldu. Himmeti, fani olan Dünya devletinden yz çevirince, Yüce Görüş'den onun için daimi Devlet yüz gösterdi. Cenab-ı Hakk'ın feyzinden onun için daimi rahmet nâzil olunca vefat tarihi "daimi rahmet ona" (=911) ibaresi oldu.]

21 **Trabzon Tarihi**, sahife 117-118, 118, 164

22 Söylendığne göre: Atina tikresinde yuzelli yıl öncesine kadar Hıristiyan Laz var imiş!? Git gide İslâm olmuş Hocaların Lazcayı tekfiri bunun doğruluğunu gösterir!?

23 **Trabzon Tarihi**. sahife 104

Medevi'den bir kayığa binip de deniz çırpıntısından Anıtan'ya doğru gıderken deniz kıyısında uçurumlu yerler göze çarpar. Bu uçurumlu, kayalıklı yerler denize kadar uzanır. Kayalardan biri denize doğru çok uzamış, bayağı (Kemer) kılığını almıştır. Alt denizdır. Bu yerlere ilk gelen Türkler şu görünüşten dolayı bu yere "Kemer" adını vermiş olabılır!

24 **Trabzon Tarihi**, sahife 102-103

25 **Trabzon Tarihi**, sahife 95-96-98

26 İl (vilayet) (**Divan ü Lûgat-it** Türk cilk 1 sahife 94)

27 Lazistan dağları demedım! (Laz)a göre (Trabzon) sözü daha geniş. daha doğrudur. Soy (ırk) gözetilerek ad vermek gerekır (lâzım gelir) ise Türkıstan dağları demek daha uygun düşer.

28 Arık (nehir) (**Divan ü Lûgat-it** Türk cilt 1, sahife 5,63)

29 Osmanlı Türklerinin ad takmaktaki suçları: Bu sancağın adına (Lazıstan) demeleri şaşılacak nesnedir. Bu yerde yaşayanların dörtte üçü Türk ıken bu yerlere (Lazıstan) demenın yeri var mı?

İşte ülkemizi Macaristan, Sırbistan, Bulgaristan, Boşnakistan, Arnavutluk, Urumeli, Arabistan, Kürdistan, Ermenistan, Lazıstan, Gürcistan yaptığımız için kırpıldık, bu kılığa girdik!

Kapı ((hükümet) ulıları (eâzimi) bunu kamu yanıyle düşünse gerek. Ülkemizin ısısı (sahibi) olmak istiyor isek en küçük köyümüze kadar adları Türkçe yapalım!? Ermenice, Urumca, Arapça değil. Böylece ülkemizi öng (levn)ümüze boyayalım!

Öng (levn) (**Divan ü Lûgat-it Türk** cilt 1, sahife 44)

30 Köç (saat) (**Divan ü Lûgat-it Türk** cilt 1, sahife 27)

31 Öd (zaman) (**Divan ü Lûgat-it Türk** cilt 1, sahife 46)

32 Sert (tacir) (**Divan ü Lûgat-it Türk** Cilt 1, sahife 286)

33 Sobu (uzun değil, değirmi de değil. İkisi ortası!)

Zorunlu Bir Cevap

Melek Tavus ve Âdab-ı tenkid

İHSAN SÜREYYA SIRMA

Yayın hayatına başladığı günden beri, *Tarih ve Toplum* dergisini takip etmekteyiz. Bir ara yurt dışına çıktığımızdan, bazı sayılarını göremeyiş; döndükten sonra da hemen o sayıları temin ederek, dergi ile olan hasretimizi giderdik.

Daha önce okuyamadığımız bazı sayılarda(131,133) ilgimizi çeken yazılara rastladık. Turgut Akpınar'ın, Yezidilik'le ilgili olarak kaleme aldığı iki makale de, kaliteleri açısından değil, konuları itibariyle dikkatimizi çeken yazılar arasındaydı.

Turgut Akpınar'ın makalelerini, özellikle birincisini okuyanlar; bu makalenin, Yezidilik'i anlatmak için değil, sadece İslâm'a saldırmak için yazıldığını hemen farketmişlerdir.

Efendim, bir dine inanmamak ayrı şey, o dinin değerlerine hakaret etmek ayrı şeydir. Mesela biz, Turgut Akpınar'ın dinini merak etmediğimiz gibi, dini ne olursa olsun, ona hakaret etme ihtiyacını da duymuyoruz. Çünkü edep, ferdi değil, toplumsal bir olgudur. Hiç kimsenin diğerinin dinine hakaret etmeye hakkı yoktur.

Ne ki Turgut Akpınar saygılı davranmayarak, kendinde bu cüreti buluyor. "Bir çok ayette Şeytan aleyhinde ağır ithamlar, aşağılayıcı nitelendirmeler vardır" diyerek, Kur'an'ı ve dolayısiyle Allah'ı ithamkâr olarak takdim edebiliyor.

Akpınar, Kur'an'ı ithamkâr diye nitelendirirken, "Yezidi inancına göre", ya da en azından "benim dinime göre" tabirlerini kullansaydı, belki bir derece mazur görülebilirdi. Ama bu cümleleri, hiç bir düşünce cimnastiğine tabi tutmadan, ulu orta kullanınca, sırf İslâm'ı suçlama gayesiyle bunu yapıyor ki, bu ne adab-ı kitabete, ne adab-ı muaşerete, ve ne de dinler arasında olması gereken hoşgörüye sığar!

Şimdi de, Turgut Akpınar'ın compilation'larındaki bazı noktalar üzerinde durmak istiyoruz:

1) Sayın Akpınar, Yezidiler üzerinde yapılacak bir çalışmanın, seneler alacağını, bizzat aralarına gidip onlarla görüşmek gerektiğini, ve maalesef bunun yapılmadığını belirtiyor ki; bu görüşünde tamamen haklı, ve fakat eksik bilgilidir. Kendisi yapılanlardan haberdar olmadığından, bir şey yapılmadığını zannediyor. Aslında böyle çalışmalar az değildir. Mesela bu satırların sahibi olan abd-ı fakir u pür-taksir[1], Yezidiler üzerindeki sosyal ve dini araştırmasını, bizzat aralarında yaşayarak gerçekleştirdi. Öylesine ki, bizim yaptığımız tesbit ve bulgular, o kadar kompleksli bulunduğu Almanlar tarafından bile tesbit edilmiş değil! Örneğin; biz Yezidilerin Kürtçe olan bazı ibadet metinlerini bile ortaya çıkarttık ki, Turgut Akpınar gibi tekelci düşünenlerin bağnazlığı yüzünden bu metinler basılamadı.

2) Sayın Akpınar, Yezidilerin dillerinin Kurmançi olduğunu söylüyor. Bu kelime, Kurmançi değil, Kurmanci'dir. Kendisi Kürtçe bilmediğinden, bunu anlıyamaz. Anlamayabilir. Bari anlamadığı konularda hüküm vermese!

3) Yezidiler için, "... dil ve kültürleri bakımından Kürtleştikleri ortadadır" diyor. Onun o kadar itibar ettiği Alman kaynaklar dahil, bu konuda yapılmış olan hiç bir araştırmada Yezidilerin Kürtleştikleri ifadesi yoktur. Çünkü Turgut Akpınar'ın, zorla başka ırktan olduklarını ima edip Kürtleştiklerini iddia ettiği Yezidiler, ona rağmen Kürttürler.

4) Turgut Akpınar'ın yazdıkların-

1 Bizim Turgut Akpınar gibi bir "profesör olma", ya da "profesör olamama" kabilinden komplekslerimiz yoktur!

dan, onun Osmanlıca dahi okuyamadığı anlaşılıyor. Nitekim, Mustafa Nuri Paşa'nın, "Abede-i İblis yahud taife-i bağiyye-i yezidiyyeye bir nazar" şeklindeki araştırmasını yanlış okuyarak, "Abede-i İblis yahud Bagie-i Yezidiyeye Bir Nasar" şeklinde yazmıştır.

5) Turgut Akpınar, Mehmed Şerefuddin Yaltkaya'nın adını, "Mehmed Şerefeddin" şeklinde yazıyor ki, aslı Arapça olan bu çift ismin ikincisi, Şerefeddin değil, Şerefuddin'dir. Ya da en azından, Türkçedeki ğalat şekliyle, Şerafettin'dir.

6) Sayın Akpınar, medreselerde kafaların dondurulduğunu söylüyor. "İmparatorluğumuz"[2] deyip sahiplendiği koca devletten bize kalan bu eşsiz kültürün nereden neş'et ettiğini bile bilmiyor; ya da bilmezlikten geliyor. Turgut Akpınar'ın, bu makalelerindeki yanlışların sayısını daha da çoğaltabiliriz. Fakat ne yazık ki bunu yapmaya vaktimiz yok. Erbabı fehmeder maksud-ı kelâmdan!

Şimdi de, Sayın Akpınar'ın makalelerinin sonunda, "Son Bir Not" başlığı altında makalesine yamadığı bizim hakkımızdaki iltifatkâr notunu ele alalım. Bizim Pervari'nin eski alimlerinden birinin şöyle bir sözü vardır:

"Bir çuval tuzu suya batırıp sırtıma verin, sonra da, "bunu Çürük dağı'[3] nın tepesine çıkar!" deyiniz, fakat bana, "şu cahile bir şeyler anlat!" demeyiniz!". Bizimki biraz bunu yapmak olacak.

İmdi; Turgut Akpınar, İslâm Ansiklopedisindeki[4] "Yezidiler" maddesinin, neden başkasına değil, bana yazdırıldığından rahatsız olmuş. Olabilir. Ama o, doğrudan doğruya rahatsızlığını dile getireceğine, şöyle diyor.

"İslâm Ansiklopedisi'nde, "Yezidiler" maddesi (geniş bir şekilde Prof. İhsan Süreyya Sırma tarafından tadil ve ikmâl edilmiştir) kaydiyle yayınlanmıştır. Theodor Menzel gibi konunun en yetkililerinden birinin maddesinde neden "tadil ve ikmale" ihtiyaç gördüğünü bilmiyoruz. Sadece Yezidilik'teki büyük önemi ve mevkiini yeterince belirttiğini sandığımız yazımızı okuduktan sonra Sayın

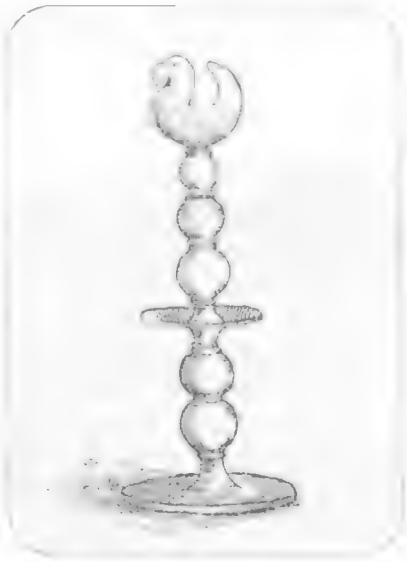

Melek Tavus

Profesörün nasıl olup da "Yezidilik.... Melek Tavus'a hiç bir saygı göstermez" diyebildiğine okuyucular şaşıracaklardır. Bir müddet evvel kaybettiğimiz büyük ilim ve fikir adamımız rahmetli Orhan Şaik Gökyay, yanında çok büyük hata yapanlara zaman zaman "Evladım bu kadar büyük hatayı bir Profesör bile yapmaz!" diye üstün zekası ve espri gücüyle hepimizi güldürürdü. Bizim örneğimize gülelim mi, ağlayalım mı bilmiyorum".

İster gülsün, ister ağlasın; Turgut Akpınar'ın, ilim, edep ve hayadan arınmış bu iltifatlarının tahliline geçmeden önce şunu belirtelim ki, her insan gibi o da başkalarını eleştirme hakkına sahiptir, ve biz de bu eleştirilere açığız. Ancak ne o, ne de ben, bir başkasına hakaret etme hakkına sahip değiliz. O buna uymasa da, ilim erbabı yanında bu, değişmez bir ilkedir! Şimdi de bizim hakkımızda lütûf buyurduğu görüşlerinin tahliline geçelim:

a) İslâm Ansiklopedisi, bize "Yezidiler" maddesini tadil ve ikmâl etmek üzere değil; yeniden yazmak üzere tevdi etti. Biz de maddeyi, Turgut Akpınar'ın zannettiği gibi tadil etmedik; yeniden yazdık. Gel gör ki, o tarihlerde İslâm Ansiklopedisinin başında bulunup, Sayın Akpınar'la aynı zihniyete sahip olan yetkililer, bizim gönderdiğimiz metni değil, birazı bizden, birazı da T.Menzel'den olmak üzere, hilkat garibesi bir metin ortaya çıkarttılar. Ve bugün İslâm Ansiklopedisi'nde görünen "Yezidiler" maddesi, ne bize, ne de T. Menzel'e aittir. Biz maddenin bu şekilde basıldığını görünce, yetkililere başvurduk. Turgut Akpınar'la aynı endişeleri taşıyan bilim heyeti, bizim metnin, -doğruluğuna rağmen- mevcut statu quo'ya ters düştüğünden, tağyir edildiğini, ve neredeyse verdiğimiz metnin ancak 1/4 nin, -onu da kuşa çevirerek- basıldığını ifade etti. Onların bu çağ dışı subjektifliğine karşı, bir daha kendilerine madde yazmamaya karar verdik, başka da bir şey yapamadık.

b) Turgut Akpınar, söz konusu maddede "Yezidilik... melek Tavus'a hiç bir saygı göstermez" şeklinde bir cümle kullandığımızı söylüyor. İslâm Ansiklopedisi'nin sadece Türkçe tercümesine bakanlar, bunun gerçekten böyle olduğunu göreceklerdir. Yâni Turgut Akpınar bu konuda doğru söylüyor. Ancak birazcık Türkçe bilen birisi, bu cümledeki dil mantığının yanlış olduğunu hemen farkeder. Çünkü "Yezidilik ... saygı göstermez"

2 Bu tabir yanlış olup, Osmanlı Devletinin adı "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye"dir!.

3 Çürük dağı, Pervari'de, yaklaşık 2000 metre yükseklikte ve neredeyse 60 derecelik eğime sahip bir dağdır.

4 Burada söz konusu edilen İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfının hâlen çıkarmakta olduğu ansiklopedi değil, Milli Eğitim Bakanlığının Leiden baskısını esas alarak, kısmen tercüme ettiği, kısmen de yeniden yazdırdığı ve bunu yaparken de bir çok maddenin aslını değiştirerek ortaya çıkarttığı garip ansiklopedidir.

tabiri yanlıştır. Bir kavram olan Yezidiliğin, ya da Hıristiyanlığın yahut İslâmiyetin bir şeye saygı gösterip göstermemesi söz konusu olamaz. Böyle bir fiil, olsa olsa o din saliklerince yapılabilir. Fakat yukarıda arzettiğimiz gibi Ansiklopedi heyeti gönderdiğimiz metni değiştirince, ve de laubali davranınca, ortaya böyle fahiş hatalı bir mantık silsilesi çıkmış. Nitekim bu garipliği, ya da çelişkiyi farkeden Turgut Akpınar, zahmet edip ansiklopedinin mesela Fransızca aslına bakma zahmetine katlansaydı, yukarıdaki hükmün bana ait değil, maddenin asıl yazarına ait olduğunu farkedecekti. Fakat buna rağmen Sayın Akpınar, bu tesbitinde haklıdır; ve ne yazık ki bu ilmi cürüm, doğrudan doğruya İslâm Ansiklopedisi'nın yayın kuruluna aittir. Zaten bizim itirazımız onun bu haklı tesbitine değil, bunu vesile addederek bize hakaret edişine karşıdır. Cümlenin, fransızca olan şeklı aynen şu şekildedir: *Le yézidizme ne stipule aucune vénération de Satan...*"[5] .Biz Turgut Akpınar gibi müddei değil, kendimizde daima hata bulunabileceğını müdrik olarak, ve de ilmin adabı emrettiği için olabildiğince objektif olarak meseleleri araştırmakla mükellef olduğumuzdan, elimizden geldiği kadar bu prensipten şaşmamaya çalışıyoruz. Şimdi de bizim Melek Tavus hakkında İslâm Ansiklopedisine gönderdiğimiz, ve fakat değiştirilerek basılan metni olduğu gibi ve şu anda yapmak istediğimiz bazı ilâveleri de yapmadan veriyoruz ki hem Turgut Bey'in maksad u âmâlı anlaşılsın, hem de bizim bu konudaki orıjinal yazdıklarımız ortaya çıksın: Çerçevedeki metinde, Melek Tavus hakkında yazdıklarımızı lutfedip okuyanlar, Turgut Akpınar'ın- İslâm Ansiklopedisinin azizliğinden dolayı, bu konuda ne kadar yanıldığını farketmişlerdir herhalde.

c) Kanaatimize göre, Yezidiler üzerinde çalışmak isteyen her araştırmacının, mutlaka Arapça, Farsça, ve bunlardan da önemlisi, Yezidilerin dili olan Kürtçe'yi bilmesi gerekir. Bu konu ile ilgilenen oryantalistler, en azından Arapça bilmekte, araştırmalarını ona göre yapmaktadırlar.

Turgut Akpınar ise, bunlardan hiç birini bilmemekte[6], referanslarını ikinci, hatta üçüncü elden kaynaklardan almaktadır ki, bilimsel çevrelerde, böylesi bir çalışmanın hiç bir değeri yoktur; ve bu bilgisizlik, onun profesör olup olamamasına da bağlı değildir. Her insan gibi, başta bu satırların yazarı olmak üzere, elbette bütün profesörler hata yapabilirler, ve de yapıyorlar. Fakat bu demek değildir ki bu cürmü sadece profesörler irtikâb ediyor da, profesör olmayanlar veya olamayanlar ak u pâk oluyorlar. Velev ki bunu rahmetli Orhan Şaik söylesin!

d) Sayın Turgut Akpınar, hakaret edeceği yerde, eleştiri adabı çerçevesi içerisinde kalsaydı, onun tesbit ettiği/edeceği hataları, -bu hatalarda gerçeklik payı olduğu takdirde-, seve seve düzeltir, kendisine müteşekkir de kalırdık ki, onun bilmediği/bilemiyeceği "profesörlük adabı" bunu gerektirir! Bunu anlamayanlar/anlamazlıktan gelenler için atalar ne güzel söylemiş:

Şecaat arzederken merd-i kıpti sırkatın söyler!

Bu da onun bizim hakkımızda yapmış olduğu espri(!)ye karşı bir esprimiz olsun!

Melek Tavus

"Bilindiği gibi Yezidiler Şeytan kelimesinden kızarlar. Bu kelimeyi kullanmamak için, Tavus kelimesini Şeytan'a rumuz olarak kullandılar. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Yezidiler'e göre Tavus ismi Şeytan'a Allah tarafından verilmişti.

"Acaba Yezidiler bu kelimeyi nasıl ve nereden aldılar? Acaba bir istişare heyetinin toplanmasından sonra mı bu isim koyma kararına vardılar? Yoksa müsteşriklerin iddia ettikleri gibi yabancı kaynaklardan mı aldılar?

"İslâmi kaynaklara[1] göre bu kelime Şeytan'ın Cennetten kovulmazdan evvelki ismine tekabül eder ki, o da Tavusu'l-melâike şeklindeydi (Sıddik Demluci, el-Yezidiyye, Bağdad,1949, s.9). Yâni Meleklerin Tavusu. Bu ünvan kendisinin letafet ve güzelliğinden ötürü kendisine verilmişti. Lügatte tavus, yüz güzelliği demektir. Tavus kelimesi ayrıca yakışıklı erkek manasına da gelmektedir. Kelime Arapça olduğu için, Yezidilerin bunu İslâm kaynaklarından çıkardıkları ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bir diğer görüşe göre, tavus kelimesi, Yunancada ilâh manasına gelen Sius kelimesinden tahrif edilerek Tavus Melek şekline konulmuştur ki, ilâhların meleği anlamına gelir. Bu görüşe göre Tavus Melek, Samilerin, mevcudattan evvel var olarak kabul ettikleri bir ilâhtır. Bu ilâh için nihâyet, yâni son yoktu. Bu ilâh her yerde var olup, yaratma işini icra eder ve yeryüzüne kullarını gönderip ehl-i dalalet ve ehl-i imânı ayırt eder.

"Yezidilerin, her ilâh için olmak üzere yedi tavusları(heykelcikler şeklinde) vardır. Bu heykeller bakırdan yapılmışlardır. Horoz ve ördek şeklinde olan tavuslar, yezidi itikadına göre, yezidi milletinin din reislerinin bütün kuvvet ve kudretini kendilerinde toplamışlardır. Bir sandalyada oturan ve Hanetu't-Tavus denen odada yalnız olan Yazid(ki tavus anlamındadır) kendisinin odadan çıkarılmasını, yaht yerine konulmasını, kendisini tavaf etmeğe gelen kavval'lara emreder. Bunun için kavvalların Şeyh Adi'nin türbesine gidip, tavusu mukaddes su ile takdis etmeleri yezidi adetlerindendir(S. Demluci, a.g.e. s.11)"[2].

1 Turgut Akpınar İslâmi kaynakları kâle almıyor amma, onun bu saplantısı bızı bağlamaz.

2 Yakında Yezidiler konusundaki çalışmamızı neşretmeyi düşündüğümüzden, burada daha fazla ayrıntıya girmiyoruz.

5 Çünkü söz konusu makalesi, baştan sona kadar, sadece müslümanları itham etmektedir.

6 Bu satırların yazarı, Fransızca ve İngilizce'nin yanında, bu üç dili de, bilmektedir.

SERGİ SEMPOZYUM

Tarihe Yeniden Bakış ve Tarihin Kaynakları
(İstanbul, 10-11 Mart 1995)

Türkiye Sosyal Tarih Vakfı (TÜSTAV) 10-11 Mart 1995 tarihinde, Mecidiyeköy Kültür Merkezi'nde, Hollanda Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün aktif katkısıyla "Tarihe Yeniden Bakış ve/veya Tarihin Kaynakları" konulu bir sempozyum düzenledi. Vakıf Başkanı Nabi Yağcı'nın açış konuşmasıyla başlayan sempozyuma tebliğleriyle konuşmacı olarak, Hollanda'dan Dr. Jurgen Rojahn, Fransa'dan Prof. Denis Berger, Almanya'dan Dr. Martina Einhorn, Azerbaycan'dan Prof. Solmaz Rüstemova, Hollanda Utrecht Üniversitesi'nden Dr. Turağ Atabaki, Bulgaristan'dan gelen Bilal Şen katıldılar. Sempozyumu Mete Tunçay yönetti. Oturumun bir bölümünde Tarık Ziya Ekinci de oturum yöneticiliği yaptı.

Sempozyumda, konuşmacıların dışında Hollanda Sosyal Tarih Enstitüsü'nü tanıtan bir video filmi gösterildi ve bu enstitünün yöneticilerinden Prof. Erik Zürcher enstitünün çalışmaları konusunda bilgi verdi. Sempozyumun sonunda ise, 1920'de Baku'da toplanan Komintern Doğu Halkları Kurultayı üzerine belgesel bir film gösterildi.

Açış konuşmasında Nabi Yağcı, TÜSTAV'ın amaçları, çalışma doğrultusu ve bu sempozyumu toplama nedenleri üzerinde durdu. TÜSTAV'ın şu anda topladığı arşiv belgeleri konusunda bilgi verdi. Günümüzde ortaya çıkan değişimlerin tarihe yeniden bakmayı gerekli kıldığını, bu gereksinimin Türkiye için daha da önemli olduğunu söyleyerek toplumun belleği ve tarih bilincinin önemine dikkat çekti. Bu açıdan sözlü ve yazılı, görsel belgelere dayalı, ciddi, sabırlı, gösterişsiz çalışmaların ne denli yaşamsal olduğunu belirterek Vakıf olarak amaçlarının da böyle bir çalışmayı gerçekleştirmek olduğunu söyledi.

Dr. Jurgen Rojahn, Komintern Arşivleri üzerindeki çalışmalar ve bu arşivin açılmasının, incelenmesinin tarihe yeniden bakış açısından önemi üzerinde durdu. Dr. Rojahn, Komintern'in uluslararası komünist hareket içindeki yerine değinerek, bu hareketle ilgili derine inen çalışmaların, ancak son yıllarda mümkün olabildiğini söyledi ve bu konuda şimdiye dek yapılan çalışmaların bir dökümünü verdi. Ve asıl bundan böyle araştırma çalışmalarının gelişebileceğini söyledi.

Prof. Denis Berger, sol, işçi hareketi ve komünist hareketin tarihini aydınlatma çalışmaları için birtakım soruları ortaya atmak ve yanıtlarını aramak gereğinin üzerinde durdu. Örneğin, neden komünist partilerin hemen hepsinin Sovyetler Birliği'ni izlediği, bu partilerin kendi özgün gerçeklerini kucaklayan politika ve yapıları var mıydı, Ekim Devrimi sadece komünist partiler için değil, tüm işçi hareketi için ne anlama geliyordu? Berger bu partilerin tarihini incelerken çelişkili karakterlerini dikkate alarak çelişkili unsurları birlikte görmek, bu tarihi ne azizlerin, ne de şeytani insanların, Moskova ajanlarının tarihi gibi görmemek gerektiğini, Batı Avrupa'da bazı partilerin kendilerine özgü kültür yaratmış olduklarını dikkatten kaçırmamak gerektiğini söyledi.

Dr. Martina Einhorn, tarihe yeniden bakış için bazı metodolojik sorunlara dikkat vermek gereği üzerinde durdu ve bağlı olarak eski sosyalist ülkelerin tarihini silme çabalarının varlığına dikkat çekti. Tarih felsefesine olan ilginin azalmakta olduğunu söyleyerek mikro tarih anlayışının makro tarih anlayışının yerine konulamayacağına işaret etti. Prof. Solmaz Rüstemova, Azerbaycan'da yeni tarih çalışmalarıyla, ortaya çıkan yeni arşiv malzemelerinin önemi konusunda bilgi vererek bazı gazete ve kitapları tanıttı. İki kişiliği örnekleyerek (komünist önder Neriman Nerimanof ve ulusal kurtuluş çizgisinde, ulusal önder Mehmet Emin Resulzade) Azerbaycan tarihinin çelişkili ve dramatik çizgilerini sergiledi.

Dr. Turaj Alabaki, Kafkaslar-İran tarihi üzerinde durarak, Sovyetler Birliği'nin açılan arşivlerinin bu ülkelerin tarihlerini aydınlatma açısından ne kadar önemli olduğunu belirtti.

Mete Tunçay, TKP tarihi ve Komintern arşivi üzerinde durarak sözkonusu arşivle ilgili envanter hakkında yaptığı dökümle ilgili bilgi verdi. Eldeki Komintern arşivinde 484 dosya bulunduğunu, bunun 365'inin genel, 65'inin de TKP'ye ilişkin belgeleri kapsadığını söyledi.

Bilal Şen ise, Komintern arşivleri genelindeki TKP tarihi ile ilgili çalışmalarını anlattı. Bu çalışmaları boyunca ilk kez inceleyebildiği belgelerin kendisini çok şaşırttığını, dünkü bilgilerinin gerçeklerle uyuşmadığını gördüğünü ve böylece geçmişe yeniden bakmak gerektiği sonucuna vardığını söyleyerek incelediği belgelerden örnekleri kapsayan uzun ve ilginç bir döküm verdi.

Sempozyum, tebliğcilere sorulan sorular ve yanıtlarıyla sona erdi.

"Diloğlanları ve Tercümanlar"

Bu yıl Fransa, Paris'teki Doğu Dilleri Okulu'nun 200. yıldönümünü kutluyor. Fransa Dış İşleri Bakanlığı, Türkiye'deki Fransa Büyükelçiliği ve İstanbul'daki Fransa Başkonsolosluğu, Paris okulunun atası olan İstanbul'daki Diloğlanları Mektebi'ni, kurulduğu yer olan Fransa Sarayı'nda düzenlenen büyük bir sergiyle anmayı kararlaştırdılar. Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sefareti, iki yüzyıl boyunca Pera'da doğu dillerinin ve uygarlıklarının eğitiminde uzmanlaşmış ilk Fransız kurumunu barındırdı. "Diloğlanları Mektebi", Kral XIV. Louis'nin bakanı Colbert tarafından 1699'da Fransa Sarayı'nın surları içindeki Kapuçin rahipleri manastırının içinde kuruldu. Bu okul, birçok kuşak genç Fransız'ı, Türkçe ve Arapça dillerinde çevirmenlik mesleğine kazandırdı ve bunların çoğunu Doğu uygarlıkları konusunda uzman bilim adamları olarak yetiştirdi. Ancak Fransa'daki devrimci hükümet, 1795'te Paris'te Doğu Dilleri Okulu'nu kurunca İstanbul Okulu 19. yüzyılın başlarında giderek önemini yitirdi. İşte İstanbul Fransız Kültür Merkezi ile Anadolu Araştırmaları Fransız Enstitüsü tarafından ortaklaşa düzenlenen "Diloğlanları ve Tercümanlar" sergisi de Paris'teki Doğu Dilleri Okulu'nun "babası" sayılabilecek Diloğlanları Mektebi'ni Türkiyeli araştırmacıların ve ilgililerin ziyaretine sunarak aynı zamanda eski Fransız sefaretinin de kapılarını ilk defa açıyor. Osmanlı İmparatorluğu ile yabancı elçilikler arasında son derece önemli aracılar olan çevirmenler, bir yandan İmparatorluk Sarayı'nın protokol görüşmelerinin inceliklerini yansıtırken diğer yandan da Bab-ı Ali'nin görevlileriyle gündelik iş ilişkilerini sürdürüyorlardı. Ancak çoğu, sadece çevirmenlikle yetinmeyip Kuran'ı, Nasrettin Hoca'nın öykülerini ya da klasik Osmanlı musikisini Batı dünyasına tanıtan, Doğu uygarlıkları konusunda birer uzman olmayı başardılar.

Serginin mimarı Paris'te birçok büyük sergiye imzasını atan mimar ve tiyatrobilimcisi bayan Zette Cazalas. Sergide Paris'teki Dış İşleri Bakanlığı arşivinden alınmış çok sayıda el yazması belge bulunuyor. Birçok özel kolleksiyoncu da yabancılar için hazırlanan ilk Türkçe dilbilgisi kitapları ya da sözlükler gibi ender bulunan yapıtları da bu vesileyle sergileyecekler. En büyük Fransız müzeleri ve Türkiye'de bulunan diğer yabancı elçilikler de ünlü bazı yapıtları (Van Mour ve Guardi'nin tablolarıyla Osmanlı tören adetlerini yansıtan eşyaları) sergi süresince Fransa Sarayı'na ödünç vermeyi kabul ettiler. 25 Mayıs 18 Haziran arasında gezilebilecek serginin kültür hayatımıza son derece faydalı olacağı kanısındayız. Bu vesileyle İstanbul Fransız Kültür Merkezi ile Anadolu Araştırmaları Fransız Enstitüsü'nü tebrik ederiz.

Sergiinin broşürünün kapağı.

KİTABİYAT

İzmir Hatıraları

BÜNYAMİN SARAÇ

Eski İzmir Vilâyeti Mektupçusu ve milletvekili olan M. Kâmil Dursun'un hatıraları, ilk önce İzmir'de çıkmış olan *Anadolu* gazetesinde 1944 yılında tefrika halinde yayınlanmıştır. Yayınlanan bu hatıralar, 1987 yılında Ege Ünv. Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde yapılan bir lisans tezinin içerisinde de yeralmıştı. Ancak, Sayın Ünal Şenel'in büyük katkılarıyla yayınlanan M. *Kâmil Dursun, İzmir Hatıraları* adlı kitapla yakın tarihimizin yalnızca bir kesiti de olsa, eski bir gazete tefrikası içerisinde ve bir lisans tezi içinde kalmayıp, yayınlanması geniş okuyucu kitlesine ulaşabileceği açısından faydalı bir çalışmadır. Yayınlayan metni aynen vermesine karşılık, M. Kâmil Dursun hakkında araştırma yapmış ve elde ettiği bazı belgeleri de eklemesi derli-toplu bir eserin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur.

Yayınlanan bu eserin içindekiler kısmı şu şekilde tasnif edilmiştir: Önsöz, Mustafa Kâmil Dursun (1878-1951), İzmir Hatıraları (Metin), Bibliyografya, Sözlük, İndeks, Ekler ve Fotoğraflar.

Önsöz'de hatıraların yayınlanma sebebini Sayın Ünal Şenel; İzmir şehrinin siyasi, sosyo-ekonomik tarihi ve edebî yönlerden bir şahsın hayatının incelenip günışığına çıkarılmasıyla kültür tarihimizin aydınlanabileceği ve böylece yakın tarihimizde İzmir'in oynadığı rolün daha iyi anlaşabileceğini belirtmektedir. Bu sebeble tarih kitapları kadar hatıraların da yol gösterici olabileceğini, bu açıdan eski İzmir Mektupçusu ve milletvekili olan M. Kâmil Dursun'un hatıraları Sultan II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet, Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluş devirlerine ışık tuttuğunu ve bu dönem tarihimizin yakın bir görgü tanığı olarak ele aldığı şahıslar ve olaylar yönünden ayrı bir önem taşıdığını vurgulamaktadır.

Mustafa Kâmil Dursun (1878-1951): Ü. Şenel, bu bölümü M. Kâmil (Dursun)'un "Hayatı, Siyasî ve Edebi Faaliyeti" ve "İzmir Hatıraları" adı altında iki kısımda ele almaktadır. Birinci kısımda, M. Kâmil (Dursun)'un hayatı, siyasî ve edebi faaliyetlerinden söz edilmektedir. İzmir'in eski ailelerinden Postacıoğulları'na mensup olan M. Kâmil (Dursun), 1878 yılında İzmir'de doğmuştur. 1896 yılında İzmir Mekteb-i İdadisi'nden mezun olmuş ve sırasıyla ilk önceleri şu görevlerde bulunmuştur: İzmir Düyunu Umûmiye Nezareti Tahrirat Kalemi Memuru (1896), Ziraat Bankası İzmir Şubesi'nde Kayıt Memuru (1897) ve 1900 yılında ise Vilâyet Mektubî Kalemi'ne tayin edilmiştir. Bu arada Mekteb-i Sanayi'de Kitabet ve Tarih öğretmenliği ile vilâyetin resmi yayın organı olan *Aydın* gazetesinde muharrirlik yapmıştır.

Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel

İzmir Hatıraları
M. Kâmil Dursun

İzmir-1994, Akademi Kitabevi, XVII + 177 s. + Ekler, ISBN 975-7395-35-8

M. Kâmil, Vilâyet Mektubî Kalemi'ndeki ve diğer görevlerindeki başarılarından dolayı 1 Eylül 1913'te İzmir Vilâyeti Mektupçuluğuna atanır. Ayrıca beraberinde İstatistik Dairesi Muavinliğini de sürdürmüş, kısa bir sürede Valiye vekâlet etmiştir. 1918 yılında İzmir Vilâyet Mektupçuluğu görevinden azledilmiştir. Hatıralarında, Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensuplarından Ethem Bey'in İzmir Valiliğine tayin edilmesi üzerine ve İttihatçı olduğu için kendisinin azledildiğinden sözetmektedir. Daha sonra belediye meclisi azalığına seçilen M. Kâmil, Yunanlıların İzmir'i işgali sırasında resmi bir görevde bulunmamış, sadece çeşitli ticarî kuruluşlarda idareci olarak çalışmıştır. Bu arada, İzmir'de kurulan gizli teşkilâtta aktif bir rol oy-

Yüzyılın başında İzmir Konak Meydanı

bir görgü tanığının ifadeleri olarak gözler önüne serilmektedir. Kitap, şahsi bir hatıradan çok İzmir'in bir döneminin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel tarihi görünümünü arzettiğini ve ileride kitap olarak neşredileceği gazetede belirtilmesine rağmen, yayınlanamadığınan sözedilmektedir. Ünal Şenol, bürokrasi kademelerinde yetişmiş bir kişi olarak M. Kâmil'in Türkçe'ye hakim ve cümlelerinin oldukça sağlam olduğunu, üslûbunda şahsilikten çok resmilik olduğunu ve hatıralarını devrin kültür diliyle yazdığını belirtmektedir.

namış, Yunanlıların İzmir ve civarındaki yaptıkları mezalimi arkadaşlarıyla birlikte sürekli olarak İstanbul basınına bildirmek suretiyle kamuoyunu etkilemiş ve Anadolu'da milli harekete maddi kaynak ve bilgi aktarımında önemli hizmetlerde bulunmuştur.

İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasından sonra, geçici olarak tekrar Vilâyet Mektupçuluğu, daha sonra teşkil edilen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde vazifeler almış ve Belediye Meclisi azalığına tekrar seçilen M. Kâmil (Dursun), 1925 yılında İzmir milletvekili olarak T.B.M.M.'ye girmiş ve aralıksız olarak beş dönem-1943 yılına kadar mecliste yeralmıştı. 1951 yılında vefat etmiştir. M. Kâmil Dursun, İzmir'in tasavvuf muhiti yakın ilişkiler içerisinde ve gençlik yıllarından itibaren şiir denemelerinde bulunmuştur. Burada bazı şiirlerinden örnekler verilmiş, ayrıca gazetelerde yayınlanan yazılarından sözedilmektedir. 1945 yılında *Ulu Tanrı* adlı bir kitabı da yayınlanmıştır.

Ü. Şenel, ikinci kısımda kitabın ana metnini oluşturan M. Kâmil Dursun'un "İzmir Hatıraları" hakkında bilgi vermektedir. Hatıraların *Anadolu* gazetesinde 22 Mayıs 1944 (No: 9610) sayısıyla, 1. Teşrin 1944 (No: 9742) tarihleri arasında 60 tefrika halinde neşredildiğini belirtmektedir. Hatıralarda, Valilerin tayinleri esas alınmakta ve hangi valinin devrinde hangi olayların ve gelişmelerin yaşandığı, sosyal ve kültürel hayatın nasıl bir durumda olduğu etraflıca anlatılmaktadır. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, yapılan mezâlim, gösterilen mukavemet, İzmir'in Kurtuluşu gibi konular, olayların içinde yaşayan

İzmir Hatıraları (Asıl Metin): Metin, 60 tefrikadan oluşmaktadır. İçerisinde sırasıyla devrin İzmir Valileri başta olmak üzere, bazı şahsiyetler, olaylar ve kurumlardan ayrıntılı bir şekilde bahsedilmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Halil Rifat Paşa'nın İzmir Valiliği Dönemi, Vilâyet Matbaası'nın geliştirilmesi ile Aydın Gazetesi ve *Vilâyet Salnameleri*'nin yayınlanması, Abdurrahman Paşa-Çelebi Hikâyesi, Hasan Fehmi Paşa'nın Valiliği ve Kıyafet tamimi, İzmir'de Maarif ve Mektepler, İzmir'de ilk Türk Hekimi Mustafa Enver Bey, Eski Sadrazamlardan Kâmil Paşa'nın İzmir Valiliği Dönemi, İzmir'de devrin Ebedî Şahsiyetleri, Tevfik Nevzad, Şair Eşref, Tokadîzade Şekip Bey'ler, İzmir'de ilk yayınlanan Türkçe gazeteler, İzmir Saat Kulesi'nin Yapılması, Ermenilerin yaptıkları taşkınlıklar, İttihat ve Terakki'nin Faaliyetleri, Belediye Seçimleri, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Nazım Paşa'nın Valiliği - Bütün Eşkiyaların Temizlenmesi, Metropolid Hristostonos'un Faaliyetleri, İzmir'de ticaret hayatı ve bazı kurumlar, Vali Rahmi Bey'in Valiliği Dönemi, Celâl Bayar, Milli Kütüphane, I. Dünya Savaşı'nda İzmir'de Durum, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve kurtarılması, T.B.M.M.'ne seçilen İzmir Mebusları.

Kısaca, hatıralar içerisinde yer alan bu konuları ana başlıklar çerçevesinde verebiliriz. Yalnızca yazarın vermiş olduğu dipnotlar teknik hatalardan dolayı eksik çıkmıştır.

Bunun yanında yayınlayanın metinde, izni zikredilen

valilerin hangi tarihlerde görev yaptıklarını belirtmiş olsa idi, daha iyi olacağı kanısındayım. Buna rağmen, böyle bir eserin yayına hazırlanıp bazı eklerle zenginleştirilmesiyle, derli-toplu olarak günışığına çıkarıldığı için Sayın Ünal Şenel'e teşekkür eder, yeni çalışmalarını da bekleriz.

Maliyeci Cavid Bey'in Mukadderatı

ENDER BEDİSEL

Kitabın arkasındaki tanıtma yazısı şöyle başlıyor: "İttihat ve Terakki iktidarının iktisadî ve malî siyasetinin belirlenmesinde çok önemli bir yeri olan Mehmed Cavid Bey'in idam edilmeden yirmi iki ay önce tutmaya başladığı bu günlük..." Bu günlük *Şiar'ın Defteri* adıyla yayımlandı. Nisan 1995'te. Tevfik Fikret de *Hâluk'un Defteri*'ni yazmıştı. Atatürk'ün hemşerisi, Selânik doğumlu bu devlet adamının trajik sonu hayli ilginçtir. Kitaplaşan Defter'in son sayfasını açıyoruz: "Gece bizde misafir olan Bekir Sami Bey'le birlikte bu sabah şehre indik. Birlikte vapurdan çıktık. Otomobilime bineceğim sırada etrafımda Bekir Sami Bey'i görmedim. Veda etmek üzere aradım. Galata'ya doğru gidecekken İstanbul'a doğru gitmek üzere olduğunu gördüm. Ben de onun müteveccih olduğu tarafa gittim. Tekrar döndü. Bir otomobilin önünde karşılaştık. Bekir Sami Bey'e elimi uzattım. Fransızca olarak "c'est la police"[1] dedi. Ayrılırken tanımadığım bir adam buyurunuz dedi. Bunlar polis hafiyeleriydi. Hep birlikte bir otomobile bindik. Bekir Sami Bey nereye gideceğimizi sordu. 'Polise kadar' cevabını aldı. 'Ben de mi?' diye sordum. Yine o adam 'Evet efendim, siz Cavid Beyefendi değil misiniz? Zatıâliniz de' dedi. Bu haberi çok büyük bir sükûn ile karşıladım. Fakat o dakikada seni ve anneni bu akşam görmemek, uyuyacağın dakikaya kadar baba, baba diye beni arayıp bulamayacağını ve yarın, öbür gün bunun yine tekerrür edebileceğini düşünmek beni titretti. Niçin gidiyordum?

Dün gazeteler bir cinayet teşebbüsünden bahsetmişlerdi. Bu sabahki gazeteler bunda muhalif fırkanın alâkadar olabileceğinden bahsediyorlardı. Bunun için Bekir Sami Bey'i tevkif etmiş olabilirler. Fakat ben ne için? İki seneden beri siyasete katî olarak veda etmişim. Yakından ve uzaktan hiçbir şeyle alâkam yoktur." (sh. 309)

Sözü edilen cinayet teşebbüsü, 1926 yılının Haziran ayında Atatürk'e karşı düzenlenen suikast girişimidir. İşte bu teşebbüs eski Osmanlı Maliye Bakanı'nın trajik sonunu hazırlamıştır. Cavid Bey suçsuz mudur? Gerçekten failler arasında yer almış mıdır? Konu tam aydınlanmış değildir. Karanlık noktalar vardır. Kısa bir tarihçe vermeye çalışalım:

1925 senesinin Şubat'ında Doğu'da Şeyh Sait ayaklanması patlak verdi. Hemen ardından Takrir-i Sükûn Yasası yürürlüğe girdi. 6 Mart 1925. "Muhalefetin tüm akımlarına büyük bir araç olan basın", Takrir-i Sükûn Yasası'nın uygulanmaya başlamasıyla 6 Mart 1925'te, susturulma yoluna gidilmişti.

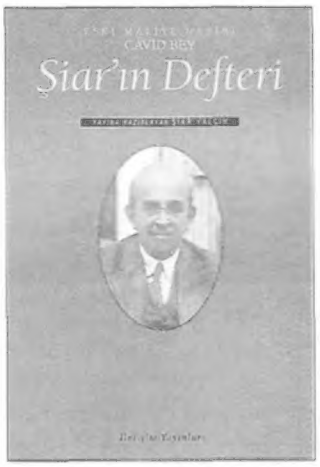

Eski maliye Nazırı Cavid Bey

Şiar'ın Defteri
Hazırlayan: Şiar Yalçın

İletişim yayınları, Nisan 1995, 312 s., 8 s. albüm, ISBN 975-470-467-8

İlk önce, *Tevhid-i Efkâr*, *İstiklâl*, *Son Telgraf*, *Aydınlık*, *Orak Çekiç*, *Sebilürreşat* isimli yayınlar kapatılmış, bir ay sonra da Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Tanin* Gazetesi'nin yayını durdurulmuştu. *Tanin*'in kapatılma nedeni, H. Cahit'in "Şeyh Sait İsyanı bahane edilerek, muhalefet susturulmak isteniyor" içerikli yazısı olmuştur. 14 Nisan 1925'te gazete kapatılmış, hem de H. Cahit, İstanbul İstiklâl Mahkemesinde yargılanarak Çorum'a sürülmüştür.[2] Bu arada hemen belirtelim ki, Hüseyin Cahit, Cavid Bey'in en yakın dostlarındandır. Eski Maliye Nazırı olayı yorumlarken şöyle nakleder: "Cahid'in *Tanin*'ini kapadılar.

Memleketi idare edenlerin kin, gayz, intikam hislerinin karşısında hiçbir sıfatı necibenin, hiçbir hizmetin, hiçbir kıymet ve meziyetin mevkii yoktur. Bu demokrasi ve Cumhuriyet dedikleri devirde en müthiş ve menfur saltanat istibdadından daha elim günler yaşıyoruz. Eğer bu memlekette yaşamak mukadderse –her gün bu ihtimal biraz daha azalmaktadır– ümit etmek isterim ki, senin zamanında böyle taklit Cumhuriyet ve sahte demokrasi olmayacaktır. Sen bu güzel namlar altında kendi şahsî menfaat ve mevkilerini düşünmekten başka bir gaye takip etmeyen bu bir iki düzine adamın memlekete gûya sükûn vermek maksadıyla takip ettikleri menfur ve

1 Türkçesi: "Bu polistir."

2 **Atatürk Döneminde Muhalefet**, Nurşen Mazıcı, Dilmen Kitabevi-1984.

Cavid Bey İstiklâl Mahkemesi'nde

göz gezdirelim: "İstiklâl Mahkemeleri nasıl çalışırdı?... Muhakemeler sureti mutlakada alenî olarak yapılırdı. Gizli yapılmış tek bir muhakeme yoktu. Asker, sivil, bütün devlet memurları İstiklâl Mahkemelerinin verdikleri hükümleri derhal infaz etmekle mükellefti. Mahkemelerin verdikleri hükümlerin temyizi kabil değildi. Hükümler derhal infaz edildiği için bu ağır mes'uliyet karşısında dâva, kılı kırk yararcasına tetkik edilir, bu sebeple de muhakemeler, büyük itina ile halk efkârı önünde açık olarak cereyan ettirilirdi."[5]

Yıllar önce okumuştum. Birkaç kez. Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu* romanı gözümün önüne geliyor yeniden. Tepkisine hak vermemek elde değil. "Orasını bilmem. Bildiğim bugünkü ortamda, demokrasi sökmeyecekti. Bunu anladılar. Şeyh Sait İsyanı bahane oldu. Takrir-i Sükûn kanunu çıktı. İstiklâl Mahkemeleri kuruldu. İsyan mıntıkasındaki mahkemeyi, hadi, zorunlu sayalım. Ankara'daki neden gerekli olsun?.. Terakkiperver Partiyi kapattılar. Geçenlerde Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne yargıtaysız adam asmak hakkı tanıdılar." (sh. 155) "Bir toplum düşün ki, orada adam öldürmeye, hem de çoğu suçsuz adam öldürmeye SİYASET deniyor." (sn. 285)

Öyle, demokrasi sökmemişti. Cumhuriyet tarihinde ne zaman demokrasi oldu ki? Gerçek anlamda. Bugün nasıl olsun?

Devam edelim. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 3 Haziran 1925 tarihinde kapatıldı. Kapatma kararının gerekçesi dinsel inancı siyasete alet etmeleriydi. Parti üyelerinden Maliye Nazırı Cavid Bey, Dr. Nazım ve Hilmi Bey Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce idam edildiler.

Bütün bu olan bitenden sonra Cavid Bey masum mudur? *Şiar'ın Defteri* ilginç açıklamalarla dolu. Masum olsun, ya da olmasın! Ne çıkar bundan? Bunca şeyden sonra! Kanımca önemli olan şu soruyu cevaplandırmak: Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar neden demokrasi olmadı?

Cavid Bey mahkemede savunmasını bitirirken son sözleri şöyledir:

"Vereceğiniz karar, en mesut zamanınızda bir istifham (soru) işareti ve sual şeklinde vicdanınızı rahatsız etmesin. Sözlerime inanmış iseniz pekâlâ. İnanmamışsanız, ne yapayım, mukadderatım".[6] İlginçtir, idam edilmeden az önce Adnan Menderes de aynı sözcüğü mırıldanır: Mukadderat!

mel'un gayeleri iğrenerek tarihte okuyacaksın."[3]

Siyasal iktidar neden düşünce özgürlüğüne tahammül edememişti? Neden gazeteleri kapatma yoluna gitmişti? Görünen köy kılavuz istemiyordu. Muhalefetin susturulmak istendiği anlaşılıyordu.

Tarihçemize devam edelim. Yürürlüğe giren yasayla birlikte İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştu. Cavid Bey'in bu konudaki duyarlığı ilginçtir: "Millet için yine fena günler başlıyor. Zulüm günleri, kâbus günleri. Halka biraz sükûn ve istirahat vermiş olan kabine mebzul kan akıtmak istemediği için düştü. Yerini, vehmın, vesvesenin timsali olan adama, İsmet Paşa'ya bıraktı. İstiklâl Mahkemeleri teşekkül edecek, memlekette dehşet devri tekrar başlayacaktır. Sükûn ve istirahate atşan susamış olan bu zavallı millet yine çok acı günler geçirecek. Bunları gördükçe, sevgili Şiarım size bir miras-ı tarihî olarak kalabileceğinden şüphe ediyorum."[4]

Siyasal tarihimize derin boyutlarda damgasını vuran bu Mahkemelerin antidemokratik yapısına değinmeden geçemeyeceğiz. Tarık Zafer Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasal Partiler* adını taşıyan eserinin üçüncü cildini açıyoruz: "Sanıkların avukat tutmalarına izin verilmemiştir. Şükrü Bey'in 'avukat tutacağım' demesi üzerine Reis'in cevabı: 'İstiklâl Mahkemeleri avukatların cambazlığına gelmez. Mahkememizin derecatı yoktur. Millet hükme intizar ediyor, ne söyleyecekseniz açıkça söyleyiniz. Avukatlarla falan geçirilecek vaktimiz yok.' " (sh. 595)

Biraz da Kılıç Ali'nin *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*'na

3 **Şiar'ın Defteri**, sn. 72-73. (sh. 86)

4 **A.g.e.** (sh. 72-73)

5 **İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Kılıç Ali, Sel Yayınları 1955.

6 Türkiye'de Siyasal Partiler, Tarık Zafer Tunaya, Cilt III, Hürriyet Vakfı Yayınları, Temmuz 1989. (sh. 601)

KİTAP DAĞARCIĞI

Ortaçağ'da Entellektüeller

Annales Okulu denildiği zaman önce kurucuları Marc Bloch ve Lucien Febvre akla gelir. İkinci kuşak denebilecek olan grubun temsilcisi olarak ise Fernand Braudel anılır. Bugün yaşamlarını yitirmiş olan bu üç büyük tarihçi dışında Annales Okulu'nun iki önemli temsilcisi vardır. Biri yapıtları Türkçe'ye de çevrilmiş olan Georges Duby* ve diğeri ise ilk kez bir yapıtı Türkçe'ye çevrilen Jacques Le Goff'dur.

Jacques Le Goff

Ortaçağ'da Entellektüeller

Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yay., Nr. 95, İstanbul 1994, 218 sayfa.

!SBN 975-539-041-3

Ortaçağ'ın toplumsal ve kültürel tarihi üzerine araştırmaları bulunan Le Goff'un yapıtı Ortaçağ'ın kültür yaşamını gözler önüne seriyor. Üç ana bölümden oluşan yapıtın "XII. Yüzyıl Entellektüellerinin Doğuşu" (s. 19-86) başlığını taşıyan ilk bölümünde Ortaçağ'da düşünsel uyanış konu edilmektedir. Le Goff bu uyanışı "Başlangıçta kentler vardır. Ortaçağ entellektüeli –Batı'da– onlarla birlikte doğmuştur. Entellektüel, kentlerin ticari ve endüstriyel –daha mütevazı bir şekilde zanaatsal diyelim– işlere bağlı olan atılımlarıyla birlikte, işbölümünün kendini dayattığı bu şehirlere yerleşen meslek adamlarından biri olarak ortaya çıkmıştır" (s. 21) biçiminde ifade eder. Kitabın ikinci bölümü "XIII. Yüzyıl Olgunluk Sorunları" (s. 89-156) başlığını taşır. Üçüncü ve son bölümü ise "Üniversiteliden Hümaniste" (s. 157-212) başlığını taşır.

Le Goff'un yapıtı, Ortaçağın hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz bir boyutuna ışık tutmaktadır. Benzer yapıtların Türkçe'ye kazandırılması dileğiyle.

* Georges Duby, **Ortaçağ İnsanları ve Kültürü**. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İmge Kitabevi yay., nr. 11. Ankara 1990; Georges Duby. **Şövalye, Kadın ve Rahip/Feodal Fransa'da Evlilik**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yay., nr. 41, İstanbul 1991: Georges Duby. **Erkek Ortaçağ: Aşka Dair ve Diğer Denemeler**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yay., nr. 42, İstanbul 1991.

Rönesans İnsanı

Türkiye'de çağdaş tarihçiliğin gelişiminden söz edildiği zaman ilk akla gelenlerin başında Annales Okulu vardır. Bu okulun kurucuları olan Marc Bloch ve Lucien Febvre'in yapıtları çok geç dönemde Bloch'un ki 1980'lerin başında Türkçe'ye çevrilmiştir.* Febvre'nin bir yapıtı ise daha bugünlerde Türk okuruna sunulmuştur. Kitap, Febvre'in Rönesans temasını işlediği makalelerinin bir toplu yayınıdır. Febvre kitapta çevirmeninin de ifade ettiği gibi "... Rönesansın niteliğini, Orta Çağ kökenlerini, yansımalarını ve en önemlisi, Rönesans insanını tartışıyor..." (s. 9).

Lucien Febvre

Rönesans İnsanı

Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yay., Nr. 112, Ankara 1995, 202 sayfa.

ISBN 975-533-100-X

"... Sanat ve edebiyatta yeniden doğuş mu? Onlar da. Ama Rönesans, hayatın toptan yenilenmesidir. Bir refah. Bir umut. Orta Çağın gerilemesinin, can çekişmesini artık çirkin yüzleriyle seyretmeyen, ama parlamış gözlerle geleceğe yönelen insan çehreleri..." (s. 22) olarak tanımlanan Rönesans döneminde bilim, din, sanat, düşünce ve ticaretin kırsal yaşam ve köylü hareketlerinin konu edildiği kitabın bölümleri şu başlıkları taşımaktadır: Jules Michelet Rönesansı Nasıl İcad Etti? (s. 11-25); Bir Uygarlığın Başlıca Görünümleri (s. 27-29); Rönesans Çağı İnsanı (s. 31-56); Bilim Yönünde Çaba (s. 57-79); Güzellik Yönünde Çaba (s. 81-110); Tanrı Yönünde Çaba s. 111-133); Rönesans Tüccarı (s. 135-172); Rönesansın Bilimsel Yöndeki Çabası (s. 173-179); Ütopya (s. 181-188) XIII. Yüzyılda Toskana'da Kentten Toprağa ya da Topraktan Kente (s. 189-195) ve Alman Köylüler Savaşı (s. 197-202).

Kendi tarihini dahi olduğu gibi okuma ve öğrenme şansı olmayan Türk okuruna, batı tarihinin önemli bir kesitini sunan Lucien Febvre'i saygı ile anarken, aldığı haksız eleştirilere karşın son 10-15 yıl içinde yaptığı çeviriler ile Türk okurunun aydınlanması yönünde büyük çaba gösteren çevirmenine de teşekkür etmek gerekir.

* Marc Bloch, **Feodal Toplum**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş Yay., Ankara 1983.